

к-64.

Ротисский-Переветовъ.

М.В.Орбл Т.1

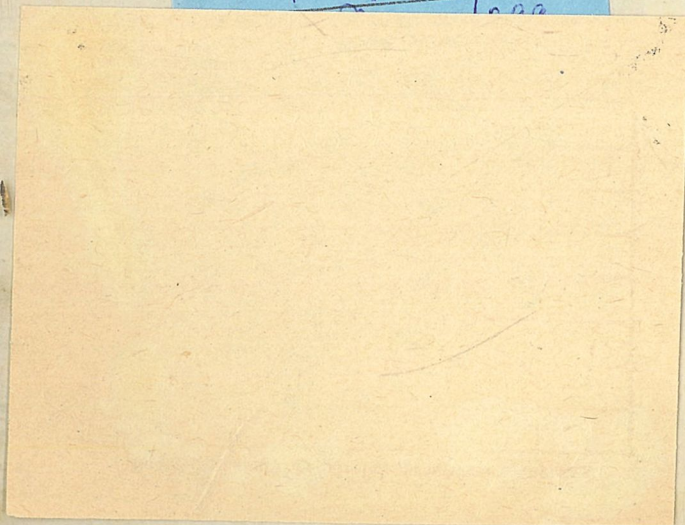
Одесса 1899.

71

11 11 11 11 11

470698

КВ4	Котельский -
Передерж	Творы

891.79-32

к-64-Г

W 43

.6145

7126 / riii

891.794

К 64

K644

~~891.79 32~~

~~№ 43~~

ТВОРЫ

О. Я. КОНИССКОГО-ПЕРЕБЕНДИ.

6145
11

ОДЕССА.

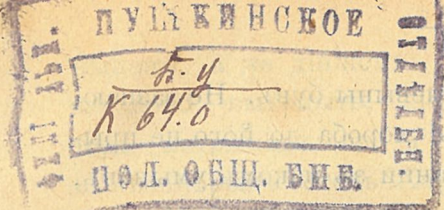
Типографія и Хромолитографія Е. И. Фесенко, Рихельевская улица, собств. домъ № 47.

1899.

[illegible]

2023

Дидь Евмень.

(Споминки бабы Уляны Красючки).

I.

акыхъ людей, якъ бувъ отой дидь Евмень — теперь, запевне кажу вамъ, — нема, та може чи й булы де — инде, не скажу: я людына темна, гадаю собі, що може на цилый свить вынявся у Бога одынь такий дидь.

Молодымъ я ёго не зазнаю и не скажу який винъ бувъ замолоду. Я не зъ дидового села: покійнычокъ мій Гордій бравъ мене зъ Кобыжчи; тамъ мои батьки звикували, — земля йимъ пухомъ — перыною! тамъ и я прекрасень свить Божый побачыла, тамъ и на рушнычку стала... Вже сорокъ зъ лышкою мынае, якъ мы бралися. Отъ зъ того часу й спизнала я дида Евмена. Винъ на весилли у насъ — у Гордія — батькувавъ. Якъ коровай дилылы — винъ Гордієви тельцю надилывъ; а мени Божого птаства — два пни; того птаства, що и на людей и на Бога дбае: людямъ — медокъ въ ротокъ, Богови — свичку. Зъ щырого серця та зъ легкой руки дидусь дарувавъ: тельця ёго привела намъ цилый плугъ воливъ и двоухъ коривъ; а зъ двоухъ пнивъ бджолы выроилася намъ цила пасика. Еге!...

Якимъ дида Евмена я вперше зустріла, такимъ ёго и на той свить обмыла; за сорокъ зъ чымсь лить хочъ бы тоби на крыхту прыстарывся; ни же-ни не

переминывся, наче винъ зъ дулевыны бувъ. Не зазнаю, щобъ винъ колы й нездужавъ; хвороба до його не приставаля; до самои смерты ламанци зъ макомъ умынавъ, такъ що пидъ зубамы у його ажъ хрущять було.

А вже зъ себе бувъ!... всима сторонамы — просто — орель! мабутъ чи не до його и писню оту зложено: „а козакъ, якъ орель“. Якъ я наше теперишне парубоцтво визьму та приривняю до того дида — такъ... и ги!... воны супроты ёго — навить не горобци; горобецъ и на рудяку молодець; а воны — парубкы напси — просто — назымкы захарчовани, кволи та мляви. Евменъ бувъ саженного зросту; въ плечахъ завшыршкы зъ двери, а стримкый — якъ коношлына. На ходи, — було не йде, а лебедемъ плыне. Борода йому — снігомъ пала, а станъ, хочъ перещыпны; та довга вона — борода ота по самыи поясъ, а шырока, наче у отого святого, що на образи онде намальовано. На голови у дида густа куделя попеляста, наче руно зъ доброи яркы; тилькы надъ самымъ чоломъ тропкы вылысило. Тваръ у дида Евмена була повна, червона и разъ уразъ така сьвижа, наче ии отсе заразъ сама Божа Маты росю до схидъ сонця вмыла. И весела йому тваръ була: отъ якый довгый часъ я його знала, а николи охмаренои твары у його не бачыла. Очи у дида чорни, вельки та лыскучи таки; скине имы винъ на тебе — ажъ здригнешъ, наче тебе импетомъ зъ печи вдарыть, а бровамы своимы шырокымы поведе, такъ ажъ млосно стане.

Доки винъ не померъ, — по выду по його не можна було и шистьохъ десяткывъ йому даты, такый же то винъ бувъ свижий, моторный та бадьорый. Вику його дийсне ниhto такы й не знавъ: може йому й за сотню за цилу перескочыло. На що вже отецъ Харытонъ, якъ отъ пыльнувавъ довидатыся, уси метрыкы пере-

кыдавъ, а не дйшовъ: до метрыкивъ тихъ дида не заведено; выходить, що колы винъ народывся, такъ тоди метрыкивъ ще й на свити не було. Тилькы й вынышпорывъ отецъ Харытонъ про те, колы Евменъ брався: выходило, що зъ того часу до Евменовой смерты мынуло висимдесять и чотыри. Ну вже нехай хочъ якимъ винъ молодымъ брався, а за сотню, значыть, йому перейшло тоди, якъ винъ переставывся... Отъ-то якъ!

Пожывъ такы винъ на свити на билому! легко йому нехай лежаты, сыру землю на грудяхъ держаты...

Воно й те сказаты: зъ якои речы було йому болиты та кволиты? Тяжкою працы винъ не зазнавъ; журба верхы на йому не йиздыла; лыхо зъ нымъ ворогувало; смутокъ зъ скорботамы двиръ його обмынавъ. Легкобытомъ винъ викъ звикувавъ. Та й вдача йому така воскова була: до великого винъ не квапывся, за нажывою на взаводы не гнався, що зароблявъ — те на людей роздававъ. Каже було, говорыть: „мини абы на прожытокъ до смерты, прибутку мени байдуже, у вишню скрыню ляжу й безъ перыны, хочъ въ чому маты народыла... Байдуже! писля мене — не буде мене“. Отакъ то винъ про себе й недбавъ. А за се — саме наши богатыри й ославылы его *недбахою*. Кажуть вони за його; „такий довгый викъ проживъ, а казны не нажывъ“. На що йому та казна була? казною йому бувъ ридъ та добри люде. А у дида у Евмена було того роду безъ переводу: пъятохъ дочокъ выдавъ; шистьохъ невестокъ узявъ, онъ — воно що!... Одначе зъ того часу, якъ повдовивъ, такъ самотою живъ: а вдовивъ винъ довго. Литъ на двадцять Марына його попередыла.

Спершу живъ пры йому наймолодший сынъ його — Антинъ, жонатый. У сели у нашому такой вже звычай

споконвику, що мезынчыкъ завжды пры батькови: йому вже йде и хата батькивська, и кгрунтъ, и все, що на кгрунти, и въ хати, и въ комори. За тежъ винъ повиненъ батька до смерты годуваты, зодягаты й доглядаты, а помре батько — власнымъ коштомъ поховаты и сороковуста справыты.

Такъ ото якъ побрався Антинъ, такъ рикъ чи що живъ винъ зъ батькомъ, а потимъ Евменъ и каже до його любенько, — гарненько: (винъ зроду не гримавъ, а сварытыся и не вмивъ).

— „Выходь, сынку! на одшыбъ“.

— „Черезъ що, тату?“ пытається Антинъ.

— „Черезъ те, щобъ мени, не зазнавши сваркы, вику довикуваты: часомъ—ты що не по моему—я косо гляну; а часомъ я що не по твоему — ты скривышся, та — дывысь й розибъемо глекъ! Отъ воно й не доладу буде: грихъ передъ Богомъ и передъ людмы соромъ“.

Та й спорудивъ йому на одшыби нове дворище; окукобывъ його, охазайнувавъ, а самотою вику доживавъ.

II.

Такъ ото дидъ Евменъ якъ пустывъ усихъ своихъ дитей на власни ихъ ноги, соби лышывъ едыне—хату та батькивське дворище зъ садкомъ. Що було поля—усе пороздававъ дитямъ: а йому, щобъ кожна дытына постачала зерна, скильки тамъ у нихъ умовлено було. Усимъ однаково надилывъ поля: и на сына, и на доню поривно. Трохы тилькы чудно выходило: таке Евменъ завивъ, що усе оте нывье, що дитямъ винъ пороздававъ, наче воно ихъ, та буцимъ-бы и не ихъ, ниби воно гуртове у нихъ: „отсе, каже, ныва Иванова, а отсе Семенова, а се Домашына чи тамъ Марусына,

коженъ своимъ и орудуй“. А яке жъ воно у нихъ „свое“, колы у кожного руки коротки, щобъ яку нывку, або пидметъ продаты, чи въ застанову даты?... Чудно такъ примиркувавъ Евменъ той! не смій, кажэ, зъ гурту виходыты. И не виходылы, докы винъ живой бувъ; а померъ—де той и гуртъ въ Бога подився! розлизся, наче раки ти. Отъ же, щобъ вы тямылы: заразъ воно и стало знаты, що гуртъ дилови маты! Скоро Евменчуку пустылы батькивськый законъ за витромъ, заразъ спостереглы, що тому ковалеви лишне, що на два михы кве. Спостереглы, та мертвого зъ гробу не вернешъ! Щежъ то й часъ не великий мынувъ, а якъ то воно и дали буде? чи не доведеться такъ, що, нехай святий крые: хочъ на гиллю високу, хочъ въ воду глыбоку!... пусты до себе злыдни на тры дни, воны до тебе на вики прылынуть... Трапляється й такъ: що чому бъ и Хыма не господыня, та ночовъ у неи бракуе; а трапляється зновъ, що и въ шолудывого Ивана кучери выються... Поживемо, дасть Богъ, такъ побачымо...

Жыве, ото, Евменъ соби самотою; вже, пакъ, и самота та не-яка: тилькы що ночуе самъ въ хати, а въ день винъ разъ-у-разъ, колы не въ пасици, такъ десъ зъ людмы; непосыдячои вдачи бувъ дидъ. И на языкъ не здержливый; до всего втручається: и до свого и до чужого: абы що у кого не такъ якъ треба, — заразъ винъ помитыть и заразъ тыць свого носа до чужого проса! Та не гадайте, що винъ втручається абы на перекирь: е! ни! не на те, а тому, щобъ порадыты, напутыты людыну, та запомогты. Оце було, стрине винъ яке парубча зъ возомъ, помитыть, що лупня на вози телипається, нарытныкы на коняци перехлябылыся,

або черезсидельныкъ высоко, заразь винъ: „птрру! стій!“
зупыныть и полагодыть.

Для себе Евменъ не державъ ни наймыта, ни наймычкы: тай на що воны йому? Чого самъ не вміе, або не спроможенъ зробыты, те йому люде зроблять. Хлиба, дома було не пече, стравы не варыть; худобы не поравъ, бо не державъ; пасика, кить рудый, собака рябий, та пидсвынокъ перистенький—ото и вся його худоба була. Ой, що то за пидсвынокъ, що за кабанецъ бувъ! Якый муштрований! и не сказаты. Дидъ його такъ призывчаивъ, що воно одъ синешныхъ дверей и не выдхыло; наче вартовый той, и днюе и ночуе билия порога. Хто йде до дида—воно на того очыма скыне; низдрямы—нюхъ-нюхъ и ничего! носомъ було, капосне, почуе, хто зъ якимъ духомъ до дида чымчыкуе: колы зъ добрымъ — воно такъ ласкавенько: рохъ, рохъ-рохъ, нибы хоче промовыты: „просымо, просымо“; а спостереже недобрый духъ, такъ и загарчыть, наче собака те. Вже дидъ и доглядавъ того кабанця; неначе дытыну було въ корыти выкупае и вычесе... Кумедно!...

Про дида Евмена не скажешъ: що въ його роду багацько, а пообидаты нигде; почережно винъ обидавъ у дитей та въ онукивъ. А влитку на таганкахъ у пасици самъ соби такого борщу або юшкы утне, що исы й не наисыся, таке смашне. Въ ижи, та ще въ одежи винъ бувъ трохи вередливый: не всякое було на його смакъ и потрапыть: нехай буде хочъ яка каша, абы жъ вона не розсыпчаста та не обмаслена — винъ ии и ложкою не торкне; колы сорочка не лянна та не зъ гаптованымъ комиромъ,—винъ и до рукъ не визьме; а штаны, чи полотняни, чи сукняни — подавай йому матнысти, таки, щобъ матня до земли телипался. За те верхнею одежною не перебивавъ; вона, казавъ винъ,

до тила не торкається, то й байдуже: и влитку и зымою все на йому та сама кожушанка; литомъ, було, выверне и до горы вовною тай ляже проты сонця на горбку—мурижку; кому инчому такъ въ одній сороци млосно, така спека, а йому у кожушанци саме въ пору.

Eге!... А зайшлыбъ вы до його въ хату та подывылыся: чысто та весело, наче у виночку, стеля и стины выбилени, весели, бучимъ всмихаються до тебе; сволокъ зъ гороризьбою, лыповый; трамкы померезани. Луткы викняни обквитчани везерунками, выведенемы любрыкомъ та сынькою. На покути образъ святои Покри-вонькы, заступныци нашої небесной; увесь винъ заквитчаний сухымы васылькамы, гвоздыкамы та чорнобрывцями. Любывъ дидъ квиткы; ще якъ и любывъ! а сказано: хто квиткы кохае, той воскове сердце мае. Такъ воно дійсне й було: мяхке, чутке, огрійне, наче весняне сонечко,—було у дида сердце: далеко воно чуло—у кого лыхо ночуе: до скорботныхъ, до вбогихъ, до покрывдженныхъ—дидове сердце тепломъ сцилющымъ былося.

Била дверей у дида у хати, якъ звичайно, бувъ воднычокъ; та який? лыповый, увесь гороризьбою оздоблений. Самъ Евмень и ризавъ; зъ його бувъ мастакъ—ризьбаръ: якихъ тилькы ложокъ, тарилокъ, полумыскивъ, ковшивъ винъ не понавыризувавъ, та все на людей роздававъ, а соби ничего. Улыкы въ пасици, и воны зъ гороризьбою. А вже лавкы въ хати, стилъ—вымыти, вышаровани, ажъ жовти, наче воскови. Доливка въ хали ривна, якъ стилъ; глыною жовтою вывыхтьована, наче выгембльована. И хто жъ бы, вы думалы, отакъ чепурывъ дидову хату? Дочки та внучкы, казалы-бъ вы? Не безъ того, що й воны рукъ докладалы, але бильшъ за нихъ чужи дивчата. Почередно дивчата чепурылы дидову хату; отсе за чергу було ажъ сваряться; трохы

не быються; кожна рада радшенька, щобъ швидче на чергу стати; бо кожна певна була, що дидь надильти и медомъ, и макомъ, и яблукамы. Меду у його видь льоду до льоду безъ виводу. Маку на городи сiявъ цили гоны; не для себе, а про дивчатъ. Отсе, було, якъ прыйде Маковiя, такъ дивчата—наче бжолата, до дида на городъ: нарижуть макивокъ по здоровенному снопу, тай до водосвяття. Ну вже про садовину про дидову чи й треба казати. Садъ у його бувъ суще прекрасный той рай. А яблука—усе путывки, оливки, шклянки, опорты—зъ кавуна завбільшкы, видь новыхъ до новыхъ въ стузи, въ полови долежували. А що грушатиен було сыла тай годи! Уродять, такъ и лысту не знаты, такъ рясно: дули, сапижанкы та краснобочкы розсыпчасты. Любывъ дидъ въ садовини, та въ пасици кохатыся. Пасики винъ николи не вывозывъ въ гречкы, въ садку у його вона на лужку. Що за прегарный лужокъ той бувъ! винъ и не великый, та зелений—ривный, немовъ кыломомъ оксамытовымъ засланий. Дидъ такъ штучно вмивъ пидкошуваты той лужокъ, що травина була въ травину: ривна, та густа, наче нова щитка мыкальна. Въ головахъ того лугу—кленъ; винъ ще й доси стоить, обiймыщивъ вдвое буде: высокый зъ дзвиницю, лыстатый та розлогый. Лыстье на ёму завбільшкы зъ пидрешитокъ,—крапельасте, буцимъ хто по зеленому полю крейдою побрызкавъ. Отуть було пидъ кленомъ дидъ и роскошуе,—зъ весны до зимы и днюе и ноче, а пидъ дощъ—у куринь. Не величка у його пасика була: бильшь тридцаты пнивъ на зымивлю до омшаныка винъ не ховавъ; що бильшь видъ того, те пороздае дитямъ, онукамъ, хрещенныкамъ; два найлиппи вулыкы—на церкву легуе. Колы який лышокъ—на голоту. До голоты винъ цылымъ серцемъ прыпадавъ.

Село наше, якъ глянуты на його, наче й не вбоге, а роздывысь блызче — Господы! скільки тієї голечи, що съвитяться плечи! Отожъ Евменъ усю їи знавъ, и серцемъ про неї дбавъ; спыть було й миркуе: — чого кому бракуе. Скоро почалася осинь, скоро впорався Евменъ зъ оранкою, заразъ винъ и метнется по селу льнуваты, наче попадає та стара.

Де є дивчата — не мыне винъ тієї хаты.

Прийде до однієї:

— „А що, дивко! у васъ прядуть?“

— „А вжежъ, дидусю! прядуть“.

— „Колы прядуть — нехай и мині пивмитка дадуть. Богови вь приймъ — пиде“.

Тоди до другої и вжежъ ни якъ, якъ не зъ прыказкою:

— „А ну, дивко! сюды — смыкъ, туды скокъ; — напряды диду клубокъ“.

Дали до третій:

— „Хочешъ, дивко, замижъ?“ Пытає, наче самъ не тямить, що де та вь Бога дивка є, щобъ замижъ не хтила.

Дивка мовчить, тилькы всмихається до дида; а винъ до неї:

— „Хочешъ замижъ питы, — голому сорочку спряды“.

Отакъ усихъ и обійде: жадна не видмовить йому и нанесуть и на основу и на питканье.

Винъ вже самъ оснує: тоди зъ основою, та зъ питканьемъ до ткали:

— „Вытчы Богови на приймъ“.

Те полотно на весни винъ самъ выбилить у себе на лужку, покрає, скільки зъ голоты кому треба чи на сорочку, чи кому на штаны и пороздає ще до Вше-

стья, а въ Клеччану недилю, щобъ уси были въ церкви въ новыхъ сорочкахъ.

III.

Били пасики и били саду у дида Евмена тилькы й сторожи було, що отой кабанецъ перистенькый та Рябко. Ни видъ кого було й стерегты: у насъ на сели хочъ и не безъ злодія, хочъ якъ люде ласи на садовину, а въ дидовому садку безъ його воли, хочъ бы тоби хто одну яку погану гнылку взявъ, ни во вѣкъ! Крый Боже, щобъ хто занявъ и сорочка-бъ на тому занялася.

А спыталыбъ вы: чому у дида нихто ничего не займавъ? Гай, гай! треба було вамъ бачыты, що діялося на Спаса у дида въ двори и пидъ дворомъ! Отодидь вы й тямлы: чому у дида садовина, наче заворожена одъ злодіивъ. На Спаса — скоро було почне дниты, у Евмена и на двори и били двору чыстый ярмарокъ: у кого тилькы свого саду нема — всяке до Евмена: винъ кожному надилыть; тому въ шапку, тому за пазуху напхае, тій у запаску насыпле. Надае садовины, тоди повнисеньки ночвы стильныкивъ до церкви: посвятить и росташується соби на цвынтари пидъ бабынцемъ; сяде на мурижку, та, наче пипъ артусъ въ Дарну недилю, роздае стильнычкы и старому и малому. И не було въ нашому сели души хрыстьянской, щобъ на Спаса не покоштувала меду свяченого. Щожъ-то за медъ бувъ! ясный та прозорый якъ слюза, а пахучый!.. Наче въ йому пахощи зъ усихъ квитокъ!

Такъ отъ чому дидовой садовины нихто й не займавъ: Бога боялися; и старе и мале вважало Евме-

нивъ садокъ ~~на~~че святощи таки, що до нихъ безъ дидового благословення и доторкнутися грихъ, не то що!..

Вельмы у насъ шановалы дида и слухалыся його, ~~на~~че батька того ридного. Не можна було за його добристь и не слухатыся його. Теперъ такихъ добродіивъ нема. Отъ згадую собі хочъ-бы такы про нашого козака Семена Кобзу. Прокынулася у його, не дай того Господы никому, пожежа, то саме середъ глумои ночи, ще й пидъ витеръ великый. Усе, що було и въ хати и въ комори, — усе огнемъ взялося. Горенько Семенови горопаси тай превельке: жинка, диточокъ маленькихъ двійко, а тутъ ни хаты, ни хлиба. Заразъ дидъ Евменъ ихъ до себе на зыму. Семенъ перегодомъ до громады: „зарадыте на поратунокъ зъ касы гришмы на хату“, звисно въ позыку. Просыть Семенъ на дерево, на майстривъ — дви сотни, а громада ёму пивсотни дае: „не спрможешся, кажуть, чоловіче, двохъ сотень вернуты“. А Семенъ змагається: „що я, каже, зъ пивсотнею вдію? рукъ не зачеплю; стинъ не стане вывесты“.

Евменъ тоди до його каже: „Беры, Семене, що дають, а то й того катматыме“.

Послухався його Семенъ, а винъ тоди до громады:

— „Зарадыте и мини сотнягу“.

Громада дывомъ—дывуе:

— „На що вамъ, диду, позыка?“.

— „То вже мое дило, ни чые бильшъ: я про те знаю, на що позычаю. Я не лабза, якый, не на перводню беру“.

Далы йому сотню, позычылы; и никому не втямки, на що дидови гроши? Нихто ничого не помичае, що Евменъ думае-гадае.

А перегодомъ Евменъ и каже до Семена:

— „Рушай на заробиткы вь Таврію, а позычени гроши лышы жинци до рукъ, нехай по троху вывезыть дерево“.

Якъ почавъ його маеткословыты, той и пишовъ.

Бачымо небавомъ: дидъ у себе на двори нову хату закладае, та за шість тыжнивъ и готова, немовъ зъ земли выросла. Люде дывуються: на що Евменови нова хата, колы и старій вику нема? Диты ридни про те не видають; спытають, — такъ винъ — або мугыкне що, такъ невыразно, що и не розберешъ, або скаже:

— „То не хата, то омшаныкъ зъ викнамы буде“.

Чи омшаныкъ, — то нехай и омшаныкъ, не напелело.

За тыждень до Клеччаной недили почалы кроквы стягаты. Тоди дидъ до Семеныхы:

— „Иды на прощу зъ дитьмы до Кыива“.

Зъ нашого села велика сыла людей ходыть до Кыива святого видговитыся къ Троици. Пишла и Семеныха.

Евмень тоди до майстривъ:

— „Розбирайте хату“.

Думаемо: до чого отсе дидъ хымородыть? Чи винъ часомъ не тее? такъ нижъ! ничего такого не знаты.

Хату розибралы, а у вечери дидъ склыкавъ парубкивъ и каже:

— „А нуте, хлопци-молодци! Богу на прыёмъ: по деревыни на плечи, да на Семенове дворище; за те мій могорычъ: по чарци — по другій и лыпивка меду. Ну те! толокою“...

Кынулася та голота: що то, сказано: молода сыла! тилькы вмило орудуѣ ею, вона тоби й землю переверне! Горыть робота! хлопци носять, — майстри складають! А мисяць зъ зиронькамы имъ прысвѣчують та радіють,

що въ Семена на пожарыщи, буцимъ тисто на опари, хата росте. Тоди вже вси мы вгадалы: — на що дидь греші позычавъ.

Вернувся въ осени Сементъ; грошенятъ дешыцю прынісь... Дывується; та ажъ заплакавъ, якъ почувъ отъ дида:

— „Отсе вамъ хата: живить на здоровьячко! По спромози выплачуйте; а въ касу — то вже моя голова знатыме“.

Отакъ и звивъ чоловіка на ноги. А що колыбъ не Евменъ? Тоди Семенови — хибя зъ довгою рукою пидъ монастырь. А ну те, скажить: хто бъ другый отакъ зробывъ?

Отъ-же не безъ ворогивъ було и въ дида Евмена, та нема въ свити такои людыны, щобъ на неи псы не брехалы, а люде не клепалы! на всихъ не вгодышъ: солодымъ будешъ — злыжуть; гиркымъ — сплюють...

IV.

Багатыри, шынкарі, та зайды — головы, що поверхъ дерева ходять — оти ворогувалы на Евмена. Ицько жыдъ; та шынкаръ Елысей та Михайло Пыхтирь — и не сказаты якъ ворогувалы на Евмена: прымылы-бъ воны въ ложки воды його втопылы, та ба! руки коротки!... Михайло вже й становому — на дида шенотивъ щось, — та языка прыкусывъ... Нехай бы винъ йому руба бувъ ставъ!... Михайло, та й вси воны, бильшъ за все не любылы дида за языкъ; такыжъ бо винъ у його гострый бувъ, наче брытва та; а колючый, наче шыло: кольне кого словомъ, такъ гиршъ, нижъ швайкою въ жыжку. А вже колы було визме кого на глумъ, такъ своїмы жартамы такъ умылыть людыну,

що вона трычи упріе. Жартунъ бувъ великый Евмень; жартамы за людей заступався, а лыха и ворогови не зычывъ. Благои души винъ бувъ; вдача у його потульна була: тилько и ты його любенько прыголубъ ласкавымъ словомъ, — винъ наче вискъ той — ростане, що хочъ робы зъ нымъ. А вже на перекирь йому и не думай иты! винъ тоди до тебе смолою шевською прылыпне и доведе тебе до того, що — або робы такъ, якъ винъ каже, або зъ села втикай.

Була у насъ на сели вдова — дячиха: людина уязлива, терпка, а бильшъ за все — шепотынныця: до дивчатъ найпаче вѣдалася: абы отсе вона спостерегла, що дивка до парубка бровою моргнула, заразъ вона про неї по селу й покотыть неславу. Люде ії не любылы, невірна людина, облеслыва, а про те ще вмила и въ душу до всякого влизты. Дитей у неї Бигма; робыты ничого; тильки вона изъ хаты до хаты швендяе, пащыкуе, брехни по селу розносыть... усій молодижі въ печинкахъ вона стала. Парубкы усякихъ капостивъ ії заподивалы, ничымъ ії не вгамують. Отъ воны тоди до дида:

— „Заступитесь, порадьте, що діяты?“

— Не вважайте на неї, каже дидъ, не займайте ії; нехай до краю доходить... якось воно та буде; а мое діло сторона.

Такъ ихъ радить, а собі що-иншого думає.

Идемо мы зъ нымъ якось зъ миста; я базарувала, а Евмень зъ людського гомину бадворосты набирався. — Добре. Идемо, ажъ на зустрічь намъ Варка та: вона була така нызенька, сухорлява, раз-у-разъ забейкана; нечепурна була... Очи у неї зелени, маленьки, немовъ осокою проризани, та вертки таки, наче хвистъ у ящиркы — и дывляться завсиды буцимъ зъ пересердя. Та ії

недовго й до серця було: сама, бачте, гакувата, такъ абы що на мачыну не по іи,—вона й вызьвирыться и засычыть вышкваркомъ на сковороди: „Ахъ! вы мужва темна“! Се у неї було любе слово. Евменъ килькы разивъ казавъ до неї:

— „Мужвою, пани-матко!, сьвитъ держыться, тымъ то й треба зъ мужвою любенько; сами—здорови знаєте: липше зъ людьмы ходю, якъ зъ чортомъ навзаоводы“.

Такъ де вамъ! не така вона була, щобъ послухалася: товста крыга у неї на серци лежала. Такъ ото стрилися мы зъ нею и витаємо:

— „Здоровеньки булы!“

— „Дай Боже! а де, диду, бувъ? Пытає вона.

— „Банькы дувъ“.

Вона не зрозуміла та зновъ:

— „А теперъ куды“.

— „Въ кумы до биды“.

Варка зновъ не розібрала. Бачте:—тоди саме Бидыха такою ходыла, такъ вона й подумала, що Бидыха розсыпалася и пытається:

— „А кого Бигъ давъ!“

— „Тай доси баба не розбере: чи дытыну, чи дивчыну“.

— „Ну, прощайте“.

Бачымо: Варка бигцемъ до Бидыхы: тыць—сюды, зыркъ туды, ничого незнаты; Бидыха сыдыть та мычкы мыче... Догадалася Варка, що Евменъ визка пидвизъ и почала вона зъ того дня вьидатыся въ дида та лыхослывыты про його; а винъ мовчыть, та щось замышляе.

Якось въ субботу—подзвонили до вечерни: йде Варка до церкви; вона любила першою прыйты, остатнею выйты. Иде вона повзъ шынокъ; не можна никудоу

569047

3887

40446

60876

Державна історична
бібліотека УРСР

ЧИТАЛЬНЯ

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

було шынку обійты; стоявъ винъ саме надъ греблею; другої дороги не було. Чує Варка—въ шынку хтось такъ на бубни вытынає, що ажъ стриха ходоромъ ходыть.

— „Ну вже-жъ, думає собі Варка: се ни хто бильшъ, якъ не Евменъ... Бога у його въ души нема! Тривай же! я тебе на все село засоромлю. Нема того—щобъ на молитву до храму Божого йти, а винъ чортивъ въ шынку звеселяє“.

Треба вамъ сказаты, що Евменъ чудово на бубонъ бывъ. Було якъ утне „Горлыцю“, або отієи весильнои:

„Такый, такой журавель,

Такий, такой дыбле“.

або: „Ты-жъ було селомъ идешъ,

Ты-жъ було въ душу гудешъ“.

Такъ у мене, у старої жыжкы до танцивъ задрижати; а що жъ то въ молодыхъ!... Уся шкура заговорить!

До шынку Евменъ хочъ и заходывъ, такъ не на те, щобъ тамъ чопка смоктаты; зъ людьмы любывъ винъ балакаты. Не безъ того, що було чарочкою й покрепиться: почаствує його хто однією, а винъ йому заразы здачи—двома; а щобъ пьянымъ—нихто зроду-вику його не бачывъ. Ни, ни! на що вже велики ворогы його: лысый коваль Мыкола та отой Михайло, а й вони не посміють гавкнути, щобъ Евменъ хочъ разъ колы бувъ пьянымъ. На пидпытку и я його бачыла; такъ дежъ той чоловикъ, щобъ безъ вады якои бувъ?.. Нема такого въ свити, тай не було.

Еге! такъ ото и стоить Варка проты шынку, та не тямить, що його діяты: якимъ робомъ дида выклякаты? Ждаты — докы самъ выйде, ніяково: и люде помитять, визьмутъ на глузы, торохтитымуть: „яка

стара Варка, а до музыки, скажуть, така охоча, що й вечирню на неї проминяла "... Зайты б' въ шынокъ—ще гирше... Опынылася Варка, наче въ штаняхъ безъ очкура! ни въ тынъ, ни въ ворота. Думала вона думала, та якъ гуконе що сылы:

— „Хазяинъ! Шынкарю“!!

Дидъ наче того тилькы и ждавъ! Заразъ викно зъ шынку навстижъ, та до Варкы:

— „Шо отсе зъ вами, паниматочко? Чи не на жывить? Може-б' мени за шептухою побигты“?

— „Ходы сюды! ходы сюды“!

— Выйшовъ до неї дидъ,

— „Хто на бубони бывъ? ты?“

— „На бубони, каже те вы? колы?“

— „Ще й колы“!... бачъ який святой та Божий.

Наче й не чувъ.. Отутъ, въ шынку, хто бывъ“?

Дидъ дывується, хреститься, та й каже:

— „Що отсе таке зъ вами? я тутъ зъ самисенького обиду, а бубону не чувъ... хтобъ такы пидъ святу недилю зъ добрыхъ людей ставъ бубныты?.. Се вамъ прычулося“...

Пишлы змагатыся: Варка свое: — ты бывъ; а Евмень свое: „се вамъ прычулося“. Варка ажъ ногами тупотыть, лютує; а Евмень иі хрестыть та чытає: „зыдите“... Плонула Варка и геть соби греблею по пидъ вербама. А Евмень—бубонъ пидъ кожушанку, та бигцемъ по за вербама, мижъ очеретама, його не выдко. Попередывъ Варку, сивъ въ очерети биля дорогы; скоро Варка поривнялася зъ нымъ, винъ якъ торохне въ бубонъ, якъ заверещыть не своимъ гласомъ, та й прысила, зъ мисця не рушыть; зъ переляку мовъ прыкыпила. А Евмень въ очерети другимъ вже голосомъ пидъ бубонъ:

„Тыры—тыры тырлычко!

По дорози пирячко!

То жъ його розгубыла

Ряба Варчына кобыла“...

Тоди прыхыльцемъ очеретами, городами до господы. Хата його въ головахъ церкви стояла. Бубонъ пидъ вулыкъ, самъ до церкви.

Приходять Варка: власнымъ очамъ виры не йме; Евмень на вколишкахъ били крылосу стоять на молитви... Писля вечерни ледви ступывъ дидъ на цвинтаръ,—Варка до його: ну, його прынародно ганьбыты, та соромыты, що въ шинку на бубонъ бивъ.

Евмень уважно ии слухае, тужливо такъ дывыться на неи, головою журливо хытае и каже:

—„Не во гнивъ вамъ, пани-маточко! зъ вами не певне щось: мабудъ Господне попущение; и причувається вамъ и привыжається, тутъ не безъ лукавого. Перехреститься, та ходимо вкупи; я васъ самыхъ черезъ греблю не пушу; хочъ воно ще й невелимы пизно, та повзъ очеретъ небезпешно. Люде добри! проведемъ ии черезъ греблю; бачыте: вона трохи стерялася“.

Варка зъ того ажъ посатанила, лютуе, а дидъ ии вмовляе, заспокоюе, та хрестомъ навкруги обводить. Люде дывляться, сміються, найпаче — дивчата, сорокы ти... Зъ того часу й покотылася селомъ гутирка, що Варка стерялася, що сатана раз-по-разъ ий въ ухо бубонить... Звисно: почалы всячины додаваты; сталы гомониты, що вона на людей кыдається, кусається, пиною зъ рота брызкае, що пидъ языкомъ у неи щенята... Почалы люде тикаты одъ неи тай довели молодыцю до того, що мусила вона село наше покинуты. Дивчата тоди страхъ якъ зрадили; ниhto за нею не жалкувавъ. Отъ якъ штучно выживъ Евмень

Варку; та вже за рикъ, чи мабуть, за два, признався людямъ, а тобъ ниhto й не видавъ, яку винъ кумедію счынивъ зъ Варкою.

V.

Кажу жъ вамъ: жартунъ бувъ дидъ Евмень, жаріототъ туючы и вмеръ; але пошлы Господы и всякому таку смерть тыху. Того року, якъ винъ померъ, Господъ покаравъ наше село велькою—превелькою посухою: зъ зеленыхъ святъ до самого Спаса, колы не до Голово-сика, дощъ и не крапнувъ ни разу; люде й хмары не бачылы. На поляхъ усе выгорило, навить травою тилькы той и пожывывся—у кого болото було, або на велькій нзыни; жыта погыблы; пшеницы выйшлы огрийни; зерно зъ усього замирковате. Недоридъ выпавъ тяжкый. Ще до Риздва—що було въ гамазеи позабиралы, а до Стричення и багатыри свои ямы спорож-нылы; за те кышени по набывалы. Дидъ Евмень, наче той Ёсыпъ прекрасный, задалегидъ вгадавъ недоридъ и цили дви зымы своихъ ямъ не видкопувавъ: беригъ хлибъ. Диты трохы кривылыся на його, часомъ зъ легесенька и дорикалы:

— „Понивечыте, тату, зерно; попріе воно, пропаде, хочъ бы витромъ перепустылы“.

А винъ слухае те, та соби въ бороду:

— „Нехай ще... не попріе; въ ями цилійше буде... якъ помру, такъ нымъ помынатимете мою душу“...

У пистъ такъ цина на хлибъ пидскочыла, що й не сказаты: тры дни роботы — на пивпуда борошна не заробышъ. Люде зъ голоду пухнуть, а доюны та жыды биля людського лыха руки гріють, та радіють. Отоди саме дидъ Евмень и показавъ свою добристь: поклы-

кавъ злыдаривъ, видкопавъ яму и все чысто зъ неи жыто пороздававъ за спасыбигъ. Кынулыся люде до млына, наче на ярмарокъ. У нашому сели славный млынъ водяный. Повеселилы люде, мелють, та Евмена благословляють. Намололы и Велыкдень Святый зустрили не зъ заплаканымы очыма; усимъ голоднымъ Евмень слёзы втеръ.

Жыды прочулы, що дидъ дурно хлибъ людымъ роздае, та до його:

— „У васъ ще яма е?“

— „А вжежъ е! повна, не порушена“.

— „Продайте—намъ“.

— „Годи! я ще не здуривъ, не продамъ“.

— „Чому?“

— „Тому, що мени грошей не треба; а у людей хлиба нема, тай самому треба на дорогу. На тимъ тыжни рушаю на той свить“...

Въ середу на провидному тыжни и другу яму видкопалы. Зерно до млына. Перемоловъ, два засыкы борошномъ набывъ. Тоди клыче майстривъ и каже:

— „А нуте лышень! заходьтеса та злаштуйте мени хату нову, та гарну, дубову, просторну, — щобъ не тисно було лежаты, не важко сыру землю держаты“.

Зробылы йому труну, славному таку зъ горбатымъ викомъ. Выготовывъ винъ заразъ усе що треба про смерть: сорочку гаптовану, покрывала, рушныкы до хреста и до короговъ, хусткы пидъ мары, а въ суботу заходять до мене:

— „Завтра по обиди, каже, прихоть, Уляно! Обмыешъ мене та на той свить прычепурышъ. А сёгодні нехай люде по борошно йдуть“.

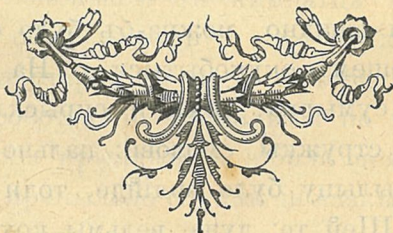
Я слухаю його и не тямлю, що казаты, що діяты: думаю — се дидь жартома; а серце мое чує, що ни!... сплакнула нышкомъ соби и мовчу.

И справди воно такъ сталося. Вгадавъ дидь. Його праведній души, мабудь янголъ подавъ звистку про день смерты. Передъ вечернею, — дидь роздавъ убогимъ борошно; попрощався зъ людьмы; исповидався у отця Харытона. Другого дня за службою запрычався; прыйшовъ зъ церкви до господы, ничего и въ ротъ не взявъ. Попрощався зъ усимъ родомъ, лигъ на лави, перехрестився и тыхо-претыхо заснувъ — переставився, наче свичка та догоривъ. Тилькы людямъ праведнымъ таку тыху смерть Господь посилає...

Зъ велькою шаною мы його поховалы. Уси хресты, уси корогвы зъ церкви за нымъ неслы. Усе село було на похорони.

Нехай же винъ зъ святымы прыподобиться.

1892 р.

Непримыренна.

Зъ записокъ сільской учителькы.

I.

батькивъ у моихъ була велька симья: два браты и сестра—старши за мене, та ще пидо мною — три сестры. Достаткы наши были тилько що на прожитокъ, — зъ батькивскихъ мозоливъ. Може-бъ зъ тыхъ ёго заробыткивъ и далося бъ що прыберегты на чорну году, колыбъ у нени нашої инша вдача була, а то!... ой, ой, тай годи!... Що було тато замозолное—те вона пробенкетуе: любила вона весело пожиты, хороше походыты, смачно зъисты, солодко—пыты. Отъ якъ теперь соби прыгадую, такъ на заробиткахъ доля тата не омылыла: найпаче докы воны при здоровью были. Жывучы ошадно, можна-бъ було огрунтуватися и власнымъ кошомъ окукобытыся... На лыхо—татусъ были людына сумырна, хочъ и спрысклыва. Але-жъ наче ти сухи стружки смолови: пальне, шугне, тай згасне... за хвылыну було видійде, тоди зъ його хочъ мычки мычъ! Щей те: дуже вельмы кохалы тато маму и багацько де въ-чому были про неи омыленимъ.

Якъ занепалы тато на здоровья, такъ цилу зиму пролежалы, на весни одужалы, та вже годи було колышню роботу правыты, по тыжню день и ничъ зъ воза не злазыты: мусылы воны взяты якусь незначну службу въ суди; тай-то не на довго... А дали му-

сывъ татусъ братыся зновъ до старого; до свого адвокату, та вже не те! не ти года, не те здоров'я, не та сыла.

II.

Себе и наше жыття я выразно зазнаю ледви зъ десятого року мого вику, а якъ воно жылося раништь, сама не зазнаю, наче ранише я й не жыла! Що видаю, про те видаю тилько видъ сестры, та видъ нени. Мабуть хмарно и тъм'янно йшовъ мій дытынний викъ, бо зъ ёго я соби ничогисинько не прыгадаю; не пам'ятаю навить, чи бұлы у мене ляльки, або яки инши играшки. Що першъ за все сидыть у мене въ пам'яти, такъ кныжка зъ малюнками. Хто, колы и якъ навчывъ мене чытаты — не скажу. Не скажу й того, де я добула оту кныжку „Мальчикъ съ пальчикъ“. Вельмы я любила и чытаты; чытаю було цилый день, на ничъ въ головы пидъ подушку и колы въ ночи не спытсья, я чытаю соби зъ головы. Спала я окремо видъ усихъ: молодши сестры спалы зъ старшою, а я зъ старою нянькою и зъ покоивкою въ кимнатци билия пекарни. Нянька знала сылу казокъ и ото було абы смеркло (вона була така стара, що и у вечери ничымъ вже, жадною якою роботою не займалы и не мисалы ий лежаты), такъ вона прыляже, а я билия неи на ослинчыку сяду та пыльно препыльно слухаю и казкы. Охоча я була до казокъ! и теперъ ще знаю ихъ сылу и, бачу добре теперъ, яку вельку вагу мають казкы не тилькы для пизнання мовы, але и въ школи. Скоро помичу я теперъ въ школи, що мала дитвора вже прытомылася и треба ий спочыты, я заразъ казку имъ. Лышыты ихъ на волю не можна, заразъ пустуватымуть — на те-жъ вони диты; пиднимуть галасъ, недаватымуть старшымъ

грушамъ учытыся; отъ я имъ казку. И якъ же вони тоди уважно слухають; ажъ ротынята пороззявляють.

Другою моею кныжкою була Кулишева „Граматка“; нянька іи десь добула и подарувала мени: я іи всю по пам'яті й теперъ прокажу, вивчыла я іи, чытаючи няньци. И нянька и куховарка наша Марына страхъ якъ любылы слухаты „Граматку“, — властыво — исторію. А неня моя не сподобалы „Граматкы“: „мужыча, хлопська кныжка“ — кажуть було; инколы було зъ рукъ у мене выдеруть іи и закынуть пидъ лижко! Неня моя була, хочъ и зъ оголилого, та колысь велького и пындючного роду, зъ Рыльского повиту, а тато мій бувъ полякъ; якъ теперъ думаю, такъ властыво ополячений тилько украинець. Винъ любывъ мужыка и не пындючывся зъ слугамы, а зъ нянькою бувъ просто за „пани-брата“. А колы траплялося въ литку жыты де на сели, татусь и самъ ходывъ въ гости до мужыкивъ, и мене бравъ, и не боронывъ мени гратысь зъ „мужыченятамы“, тилько було пыльнуе, щобъ неня того не встерегла. Чудна вона була: абы сама не бачыла, такъ зъ кымъ хочъ бався и водысь, а на очахъ — ни! будь „панною“ И татусь при нени не той бувъ, що безъ неи — простый, ласкавый, говиркый, та веселый; абы-жъ неня на очи — де те все й динеться! заразъ — дывыться строго, гордовыто — пана вдае.

III.

Скільки себе пам'ятаю — до кныжки, до науки у мене змалку велька охота була, та нікому было вчыты мене такъ якъ треба. Татусь ряды-въ-годы, якъ трапыться ёму вильна година, той прокаже було де-що зъ кныжки, и пысаты загадае, а неня николы, абы я була „до лыця“ прыбрана, — отъ ій и досыть. Мало

вона про мене пиклувалася; а якъ роспустуюся було вельмы,—я такы пустотлива була,—такъ вона мене въ кутокъ и ткне кныжку въ руки; чи читаю я, чи ни,—ій про те байдуже; абы я сыдила мовчки та не пустувала. За те на старшу сестру уся іи увага; мени малій тоди ажъ заздро ставало.

Сестра Тася на шість рокивъ стариша за мене; іи виддалы до пансіону одніей нимкени, звидтыль вона ходыла до гимназії, а до дому бралы іи що суботы у вечери, та на кожни вакації. Велькыхъ коштивъ бравъ той пансіонъ, але тато зъ останнього тяглы та платылы.

Панське виховання давалы у тому пансіони; перша ричъ „манеры“ (повождення), дали ффранцузська мова, музыка на рояли, танци. У батькивъ мабудъ така думка зъ сестрою: хочъ іи освіта и виховання и дорого коштуватимуть, за те, якъ вийде вона зъ гимназії, такъ працюватиме коло освіти усихъ меньшыхъ сестеръ, значить—наша освіта—не братиме коштивъ. Воно-бъ и добре було, колы-бъ такъ сталося: шкильна освіта мае и добри и лыхи стороны и не вгадаты — якихъ бильшъ. Въ школи дытына швидче розвивається, свитоглядъ іи шыршае; гуртъ надае товарыського духу; школа стырае неривнисть достаткивъ економычныхъ: зблыжае убогихъ до заможныхъ; зате не легко для дытыны высидиты що дня въ школи 4—6 годынъ, часомъ въ тисному классі, наипаче колы набереться 45—50 дитей въ классі, а вентиляція по нашихъ школахъ така, що хочъ-бы іи и зовсимъ не було.

Ото-жъ що суботы й недили и на вакаціяхъ сестра було й муштруе насъ, выганяючы зъ насъ часомъ и духопелыкамы „мужычи звычай“ и навчаючы „свитьськимъ“ панськимъ „манерамъ“.

Разъ якось стала я прохаты іі, щобъ вона вчыла мене наукамъ, вона на те:

— „Колы тамъ я тебе вчытому: онъ мами скажы, нехай що дня тебе учыть“.

Я до мамы, а мама мени:

— „Мени не до твого вчення; у мене й безъ того бракуе часу на що инше. Трывай: Тася скинчыть гимназію; заберемо іі, — тоди вона тебе и вчытyme“.

И почала я зъ того часу дожыдаты, наче Божого сонця, того щасливого дня, колы Тася скинчыть гимназію...

IV.

Нарешти диждалася!...

Тася вчылася добре и скинчыла гимназію зъ наградю — золотою медалею.

Вже-жъ и бенкетъ справылы батькы вь той день, якъ привезлы Тасю до дому! гучный та бучный и не сказаты! цилисиньку ничъ — до сходу сонця танцювалы. Та ниhto такъ не радивъ, якъ я!

Другого дня по бенкети заразъ зъ першымъ словомъ до Таси: „сестрыченько моя мыла! колы почнешъ мене учыты?“

А вона дывовыжно глянула на мене та й каже:

— „Гляньтєся, яка швыдка! другои такои чи й выдано де! не дала мени поригъ переступыты — заразъ и вчы іі. Нибы за симъ литъ не остогыдло мени и вчення и кныжки! Дай хочъ трохы выдыхаю ихъ, нехай хочъ вакаціи мынуть“.

Мама потягла руку за Тасею; тато не змагалыся. „Не журысь, дочко Тытяно!“ мовылы до мене: „твое не втече. По вакаціяхъ Тася доложыть праці; зъ твоею охотою та зъ твоимъ хыстомъ вона тебе за рикъ на-

вчыть тому, чому въ гимназїи и за два роки не навчять“.

А мама додалы:

— „Поспіємо зъ козами на торгъ, дощъ за шыю не капле“.

Я й присила. Цили вакації байдыкувала, а Тася зъ мамою — що дня або де по людяхъ, на гулянкахъ, або люде у насъ. Я й мала була, а добре бачыла, — якъ тато мовчкы кривляться було на ти гулянки и тямыла я, чого вони кривляться. Отсе було вранци посходимося до чаю, мама й кажуть до тата:

— „Сёгодні въ лагерахъ танцювальный вечиръ, Тася запрошена; грошей треба на убрання“. Або: „сёгодні у насъ гости будуть; молодижъ військова, вечерю, вына треба,—грошей дай...“

Змагатыся татови годи; бо выйшла-бъ така буча, така колотнеча, що й не сказаты!

Отакъ мыналы и минулы вакації. Тася й не гадала про мою науку. По вакаціяхъ у неи вже дійсне бракувало часу: зранку до глупои ночи у насъ гости, все офыцеры, а вона зъ офыцерамы. Разъ якось видважылася я нагадаты Таси про мою науку. Вона якъ кынется до мене; я злякалась, думала бытyme мене, а вона мене до лоня якъ прытысне, якъ почне мене цилуваты и каже:

— „Ой Таню, Таню! яка ты дурненька“.

Я зумылася, пытаюся: хиба що?

— „Те, що ты мене зарижъ теперъ, такъ я ни до якои работы не визьмуся, а вчыты тебе и поготивъ... отъ що“.

— „Чому?“

— „Тому, що кажу тоби: дурненька ты! не вже ты не помичаешъ, що я закохана?... Небавомъ и шлюбъ

визьму. Ну, чи мени-жъ теперъ пиклуватися про твоє вчення“.

Мене наче хто въ саме тимья довбешкою! Я прыпала до Таси на груди та якъ заголошу.

— „Чого, чого? дурненька! — втишала вона мене. Якъ поберемося, мы переидемъ жыты въ Ж. и тебе визьмемо; тамъ е гимназія, отъ ты й ходытимешъ! не плачь! а докы що, я дамъ тобі уси мои кныжки, ты зъ ныхъ сама вчытимешся“.

А тутъ и мама прыйшлы, роспыталыся, чого я румсаю и звелилы заразъ вгамуватыся... я мовчки ковтала слёзы и сама не тямлю, чому прыйшла до мене въ голову думка, що Тася не визьме мене до себе, що не бачыты мени гимназій.

Отакъ понялася хмарою перша моя надія на освіту въ гимназій.

V.

Весилля призначылы справыты въ Жовтни. А вже-жъ справыты гучно; а справыты безъ грошей не можна. Грошей у тата тоди не було, треба було десь позычаты. Не далеко верстовъ за десять въ сели Бакланівци — вельке людяне село, — жывъ пипъ отецъ Игнатъ, винъ роздававъ гроши въ позычку: про його уси зналы. Тато вдалыся до ёго и мама зъ ными и мене взялы: у о. Игната була доня Саня — моя ровесныця, вона инколы навидувалася, звисно зъ батькамы, до насъ, а мы до ныхъ.

Докы батькы наши балакалы тамъ про Тасине весилля, та про позычку грошей, мы зъ Санею пишлы гуляты по селу. День вынявся на пречудо; зовсимъ не осинній, а веснянный, ясный, теплый, годинный. Мы дійшлы ажъ до школы. Була саме година видпочынку,

дитвора высыпала зъ школы, бигала, гайсала й гула, мовъ ти бжолы. Учителька сыдила на рундуци и позырала на свого роя. Побачывшы насъ, вона поклыкала до себе; а колы прыйшла година вчытыся дитямъ, то и мы съ Санею пишлы въ школу и сыдили, ажъ докы не прыйшла пора иты дитямъ на обидь.

Оттуть вперше народылася у мене думка зробытыся учителькою въ сельскій школи, — такъ вона мене обгорнула, такъ уся я перенялася ею, що ни про що вже бильшъ не спроможна була й думаты. Певна ричъ, що думку ту у мене сплodyло те вражіння, яке зрбыло на мою перенятливу вдачу поводження зъ дитьмы учителькы. Цилу годуу бачыла я и чула, якъ вона любовно, ласково вчыла дитей, розмовляла зъ ными, проказувала, росповидала, а диты горнулыся до неи сердечно, щыро, наче до ридной нени коханои. Зроду вперше ото я була въ сельскій школи и вперше спизнала, яка вона дійсне е. До того часу я тилько чула про „мужычи“ школы и, не тямлю гараздъ чому, гадала соби, що въ тій школи учитель, чи учителька — строги, сувори, до дитей не прывитни; сваряться на ихъ, бьють ихъ, а тутъ побачыла що инче.

— „Отъ колыбъ мене виддалы хочъ въ сю школу,“ — подумала я и повидала свою думку Сани.

— „Фу! Таня!... що се ты выгадала! — видповила мени попивна, — якъ се можна! та твои батькы ни за що въ свити не виддалыбъ тебе!

— „Чому?“

— „Та якъ же можна! благородну дытыну та у мужыцьку школу, наче гимназіи нема; незнаты що приверзлося тобі, ты и не хвалысь про се никому, а то тобі очы высмиють“.

Я замовкла, бо не тямала, що видповидаты. Справди я була „паньского роду“; „панночка“, а школа була про „мужыченятъ“, але думала я собі: хіба я погіршаю зъ того, що посыжу на одній лавци зъ „мужыченятамы“? а же-жъ килькы то я гралася зъ ными та не зробылася жъ зъ того „мужычкою“, а ну, скажу про се татови. Але зразу не видважылася, все збиралася, все собиралася уллучыты ту годину, щобъ мы булы тилькы вдвохъ, щобъ ниhto насъ не почувъ. Така година не выпадала: тато передъ весиллямъ Таси булы вельмы заклопотани, а тымъ часомъ прыйшло и весилля те...

VI.

Справылы весилля и за тыждень молоди мусилы йихаты въ Ж. тамъ кватырувавъ той полкъ, въ якому служывъ сестрынъ чоловікъ. Тато взялыся провести ихъ до самого Ж. Вертаты до господы довелося на простому вози. Старій людыни, та ще въ осены переихаты на труському вози 120 верстовъ не легко; а тутъ немовъ на лыхо пидскочыла негодь; вночи лынувъ велькый, холодный дощъ; докы допленталыся до села, тато промоклы до сорочки. Приыхалы до господы, — жаръ у ихъ такой, що ажъ папе; зляглы; за тыждень не пизнаты, — такъ переминылыся; на що вже я молоде, не досвидне було, але и мени выразно було знаты, що тато не чоловікъ, а трупань... Привезлы ликаря. „Тифъ, — каже, — яки тутъ лыкы! вынесе сама прырода, такъ добре“. Черезъ день якъ почалы воны заговоруватыся, такъ вже и не прыходылы до памяты... ще тры дни — и Богу душу виддалы...

Отожъ — небижчыкъ зъ хаты, а лыхо до насъ въ хату!... Отоди спизналы мы, найпаче я горопашна,

чимъ бувъ для насъ тато! Такъ мени стало тяжко та сумно! хата здавалася мени могилою... Але я не подаю своєї життєпеси, нема на що згадувати подробиці; я тильки помичаю ти стежки, колючимъ терномъ поросли, які судилося мени перейти, доки дійшла я до своєї бажаної мети, доки зробилася учителькою сільської школи.

Трохи чи не цілий рикъ перебувалися ми, тяжко бидуючи, та не вмюючи заробити. Мама що було—усе потроху спродували, зъ того тильки и жылы. Я вже и сама добре тямала, що годі мени марити гимназію! яка вже тамъ гимназія, колы йисти нічого... Нарешті и продавати нічого вже... Прихавъ зять и вирядивъ маму и сестеръ до бративъ у В. — вони тамъ служили за якусь маленьку плату. Мама прирадили собі зъ зятемъ, що у В. можна виддати сестеръ у науку до модниць, тамъ, бачте, чуже мисто, ніхто насъ не знає, ніхто не видає, якъ мы жылы панамы, ніхто не дивуватиметься, и „панночкамъ“ не соромно буде зробитися швачками. А про мене кажуть: „ты Тытяню! вже велика, йидь до сестры, дякуй їй и мужу їй за те, що беруть тебе, та моли за ихъ Бога; вони тебе, якось, доведуть до пуття“. Я охоче поїхала до сестры; я не забула їй обіцянки и зновъ ожила у мене надія на освіту, на гимназію!

Тася зустріла мене якось холодно, гороижливо: то була вона дударка, а то двичи побильшала. Бачу я, що и въ неї, якъ и у нени, здержливости нема: абы чого заманулося—заразъ того їй и постачай, а чоловікъ їй,—не дати, не взяти — якъ и небижчикъ тато—поторає усимъ їй витребенькамъ,

VII.

Мынувъ тыждень, другый, мынувъ и третій, про гимназію и речи нема; мовчыть моя Тася, може бѣ и доси мовчала, колы-бѣ я сама була не нагадала. Зняла я ричь, выбравшы такую смырну годину, колы Тася була въ добромѣ души, вона и каже:

— „Що-жѣ! теперѣ не зручно, пивроку шкільного зтого мыне, та ще и те: переросла ты трохи: по твоимѣ литамѣ тобі треба иты до шостого, або прынаймни до пятого класу; а по тому, що ты знаешь, ледви чи прыймуть тебе и до другого“.

Я такѣ и похолола вся! мабуть тварѣ моя занадто переминылася, бо сестра мовыла:

— „Чого ты такѣ крейдою взялася? нема тутѣ великои журбы, нема чого вбиватыся: докы що, я тебе вчытуму; скинчатся вакаціи, тоди спробуемо; може я встыгну прыготовыты тебе хочѣ до четвертого классу, отѣ и пидемѣ на экзамень; здасы, тай гараздѣ буде“.

И справди Тася пыльно взялася вчыты, а я ще пыльнійше вчытуса! То бувѣ, мабуть, чи не найщасливѣйшый часѣ въ жыттю моему! Молодистѣ та энергія багато надавали мени сылы. Вранци було Тася ще спыть, а я встану, на базарѣ зѣ куховаркою збигаю, вернуся — все попрыбираю въ свитлыци, приготую и убрання для Таси и чай; абы вона очи росплющыла, я до неи; наче малу дытыну ту одягну, прыберу, чаемѣ напою, тоди зѣ нею вчытуса; такѣ до самого обиду, а по обиди вона спочывае, а я за кныжкою. Увечери — колы трапляться гости, — вже не чые, якѣ мое дило

про все пиклуватися; аби-жъ вынялася вильна година, я зновъ, хочъ и за пивничъ, сыжу за кныжкою и доты не ляжу спаты, докы не вивчу того, що поклала вивчыты.

Отакъ любо та мыло ишовъ мій часъ! ишовъ та не довго. Передъ велькодными святами Тася повыла сына и зъ нымъ зникъ той мій соняшний промине ясный, що такъ огрійливо свитивъ мени! Звистно — сестри стало не до мене: сама вона годувала сына, и перши тры мисяци було видъ колыскы ни одступу, а мени—колы тамъ не колы удильты годинку.

Саме передъ вакаціями пишла я до начальницы гимназії роспытатыся, що треба знаты на те, що-бъ вступыты до пятого классу? Вона, — спасыби їй на выкы! — такъ ласкаво повитала мене, все мени розповила... Якъ почула я їи видповідь, — такъ и не стямылася! Побачыла я тоди, що двери гимназії про мене на викъ зачынени... „Переросла!“ Щожъ мени початы, що чыныты!... Начальница, довидавшись подробыць, сумно покивала головою и порадыла мени вступыты хочъ до двохъ классової школы, щобъ видтиль дистаты свидоцтво, то все жъ такы не буду я голоручъ ходыты, а може зъ тымъ свидоцтвомъ поталаныть де-не-будъ статы въ невеличкій школы сільській, хочъ за помишныцю учителькы.

Пишла я до старшого учителя тієї школы. Выйшовъ до мене молодой, тилыстый и доволи красивый мужчына. Выслухавъ мене, подывивсь въ метрыку и каже, такъ лукаво всмихаючысь:

— „Дежъ такы дивчыни такого выку та ходыты до двохъ классової школы! у насъ найстаршій не буде 14 литъ; а тутъ на 17 береться, тутъ не школа вже, а женыхы на думци... Вы зъ швачокъ?“.

— „Ни,—кажу и ледви ледви не заплачу.

— „Шкода, а то-бъ я вамъ роботу давъ“ и зновъ всмихається. И такимъ винъ дався мени осоружнымъ, обрыдливымъ, що й теперъ гыдко згадаты!

Я вже и не тямыла куды иты! що діяты! До господы не пишла, до самого вечера вешталася по надъ, ричкою... думкы таки не гарни коилюся въ голови... цуръ ихъ, и згадуваты прыкро, не то що!...

VIII.

Безрадисно ишовъ у мене день кризь день; взяла мене грызота така, що нигде видъ неи не сховаюся; ни якъ не видкараскаюся, найпаче вночи; вдень коло чого будь працюю: або за няньку, або за прачку, а прыйде ничъ—сонъ видъ мене тикае, не сплю, думаю, та сама свою болячку колупаю; що за день заживе, те за ничъ розъятріе.

Мабуть изъ себе я вельмы звелася, бо разъ якосъ зять обнявъ мою голову, поцилувавъ въ чоло и каже: „Чого, Таню, ты такъ марнієшь? була якъ путьянокъ, а звелась на скипку: яки тебе скорботы грызуть?“

Я ёму по правди по шырій все розповила, а винъ на те: „Дурныця зализла въ твою зелену голову; треба помырытыся зъ жыттямъ; треба жыты, якъ уси люде жывуть, а то зробишся непрымыренною; — сама свое жыття отруишь. Покинь оту думку про учительство, та берысь до того, до чого и вси дивчата твого вику беруться. Розумієшь?“

— „Себъ то до чого?“ пытаюся я, дывлячысь на ёго не тямлывымы велькымы очыма. Винъ гладыть мене по голови и каже:

— „Не вдавай, що не тямышь, до чого я ричь веду. Дивчины твого вику властыво — на думци жєныхъ... тому и ты такъ змарнила. А зъ твоею вродою — абы охота“.

На мене наче хто прыскомъ сыпнувъ, уся я спалахнула, чую ажъ уши горять... Справди доси мени и на думку ни разу не впало про замижья. Зять усмихається, ласкаво, але лукаво дывыться мени въ вичи, — знаты що не йме мени виры.

— „Онъ, — каже, — полковныкъ... якъ ты про ёго?“

Я ще гирше почервонила. Полковныкъ той старый, сывый, за батька-бъ мени годывся. Зять дали: „Ты ёму вельмы подобаешся... винъ прохавъ и мене и Тасю посвататы тебе, — що-жъ ёму сказаты?“

Я замисць видповиди въ слёзы... така зъ мене тонкослизка вдалася.

— „Мы тебе не неволымо, — озався зновъ зять, колы я трохи вгамувала свои нервы, — а щиро добра тобі бажаючи, радымо не цуратыся полковныка; винъ людына зъ великими достаткамы, самой землі дви тысячи десятинтъ; винъ бере тебе едыне за красу, за серце твое... Голубытыме тебе, якъ батько дытуну! помиркуй, свій хлибъ — якый не е, а смачнійший — хочъ бы и видъ сестрыного“.

Мовчу я та думаю соби: що тутъ миркуваты, колы той полковныкъ мени осоружный. А тутъ и сестра надійшла и вона тежъ; у двохъ усовищуютъ мене; говорятъ, що не викъ мени дивуваты; що я соби дурнымы мріямы голову забыла и сама свого щастя цураюся; а про матиръ и про сестеръ мени и байдуже. „Друга, кажутъ, обиручъ бы; не пишла-бъ, а побигла прожогомъ, та забралабъ до себе неню и сестеръ“. Дали та дали — все бильшь дорикае

сестра, що я безлюдько, що я цураюсь людей, бо звикла готове исты: слово по слову дійшла моя Тася до того, що ну поприкаты мене своїмъ хлибомъ. „Ты, — каже на мене: дармoidsка, об'идаешъ насъ“. И такъ вона своїми поприкамами збентежила мене, такъ отымъ своїмъ „хлибомъ“ въ саме серце вколола мене, що тутъ вже и я не спромоглася бильшъ мовчаты; дала волю языку и высловыла усе: якъ я у неї и горшки баныла, и пелюшкы прала, шмаття лужыла, и мытель носыла и пидлогу шарувала. „А вы мени що за те? сорочки навить не справылы, стежку мени до свиту заступылы, та ще й хлибомъ своїмъ допикаете теперъ“.

Зъ сымъ словомъ въ двери, на двирь, на вулицю, въ чому сыдила, въ тому и пишла. Просто на берегъ, до Тетерева; зять за мною; догнавъ, за руку мене, та назадъ.

— „Схаменысь, — крычыть — а не то, я тебе въ шпыталь до божевильныхъ“ — и потягъ мене до господы. „Ще добре, — каже, — що вечеръ, ниhto не бачыть, не чуе, а що колы-бъ у день ты таке скоила! якого-бъ ты намъ сорому наробыла!“

Я-жъ ще и выноватою стала! За мое жыто, та мене-жъ и побыто!...

IX.

Не стало мени жыття въ сестры: все воны мени зъ тымъ полковнымъ: „иды та иды“. „Пиду, — кажу я, — та тилько не за ёго, а хйба свить за очы. Пустить мене у Кыивъ“.

— „Иды, — каже сестра, — въ чому стоишь, въ тому и иды; дорога тобі не загорожена; а я свого ничого не дамъ“.

Зъ чымъ же було ити, колы у мене и копійкы за душею не було и добуты ни вь кого: мисто чуже, знаёмыхъ ни духа. Заробыты? Ба! колы-бъ то я вмила! мене ни чому не навчено; голку до ладу вь рукахъ держаты ниhto не навчывъ; панчоху якъ слидъ заштопаты не вмію. Никчемна була, тилькы що вродлыва. Доглупалась я: пиду за наймычку куды, або до швачкы; стану у неи на годы, докы вивчусь шыты. Сестра и зять, якъ дочулыся про се, такъ на мене мокрымъ рядомъ:

— „Мало тоби того клопоту и сорому, що доси намъ заподіяла! бильше хочешъ накоиты? Що про насъ люды скажуть, що про насъ подумаютъ, колы ты станешъ у нашому мисти за няньку, або до швачкы пидешъ! Иды зъ нашого миста на вси чотыри витры, та тамъ соби и робы по вподоби, абы наши уши не чулы, очи не бачылы“.

Написала я до матери: Хрыстомъ-Богомъ благаю иі, де дистаты, та дистаты пять карбованцивъ и переслаты мени; що-бъ було мени спроможно дистатыся до Кыива. За тыждень, чи що, прыйшли гроши та не пять, а тилькы тры рубли, и не на мои руки, а на сестрыни, зъ наказомъ, що-бъ заразы „оту непрымыренну“ вырядылы до неи, до мамы. Сестра дае мени ти гроши и каже:

— „Отъ тоби и подорожня,—хочъ завтра“.

Загадалася я: тямыла я, що и до нени не на добро поиду. Сила соби биля сестрыного столыка и миркую—гадаю, розкыдаю думкамы всяково, та якось несвидомо взяла зи столу маленьку пляшечку, що хтось подарувавъ сестри зъ пахощамы. Пляшечка така прегарна: по голубому полю золоти везерункы и найпаче прехороше було заткальце: зверху два голубкы цилуються.

Кручу собі въ рукахъ пляшечку ту и такъ собі замыслылась, а сестра неназнимкы якъ гукне на мене: „На що займаєшъ на столи мои речи!“ я такъ уся и здригнула, пляшечку ту упустила, вона обѣ доливку—брязь! та въ шматочки... сестра якъ кинеться до мене; наче навижена та, забула власну повагу, вхопыла мене за руки, сипає; быты мене сикається; а я іі за руки, борсаюся, не даюся! Обыдві такъ наче стерялися... вовтузымося по хати, ажъ тутъ зять на поригъ, розборонивъ насъ... Не пам'ятаю вже, що винъ казавъ: чи я забула те, чи не чула тоди. Не пам'ятаю навить и того, якимъ чыномъ я опынылася въ жидивській балагули, помижъ цилои зграи жидивъ и жиденятъ, що поспипалы на шабастъ. Се було въ п'ятницю. Пам'ятаю тилькы, що балагула прыхала до зализныци, стала биля вокзала: жидъ фурманъ и каже до мене:

— „Тутъ злазыть вамъ, швидче берить билетъ, затого поиздъ рушыть... ось вашъ клуночокъ“.

— „Який клуночокъ? у мене ничего не було“.

— „Ну, якъ не було! вашъ зять сами мени виддали ёго до рукъ; берить та йдить швидче“.

Швидче!... а я наче въ тумани, наче зъ просоння. Почынаю собі прыгадуваты, почынаю думаты: чи все те справди було, чи то бувъ сонъ? ой ни! не сонъ! онъ на рукахъ у мене сынякы; звидкиль бы имъ взятися, колы-бъ то бувъ сонъ!... то була дійстність! невымовна, гирка и тяжка.., колы-бъ іі забыты; такъ же на неи Богъ и забуття не давъ!

Иду я въ вагони и зновъ сама собі не йму виры: чи справди я vyrвалася на волю, чи може я тилько омылена? На воли! на воли я! але що-жъ робытому зъ тією волею? — Мыгнула у мене думка. — Де я безпритульна подинуся? Де навить я переночую? „Э! якось

воно буде!“ підбадьорував мене на вухо хтось незримий. І оти думки не лякали мене. Сама не тямлю видкиль набиралася в моїх жылах видвага и надія не знаты на кого и на що.

Х.

— Недовго я вешталася по Кйиву, знайшла таку швачку, що взяла мене на выучку: умовылыся такъ: першый рикъ я вчытумусь шыты и робытому ій усе по хазайству, на другый рикъ тилькы шытыму; на третій вона положить мени плату „якои заслужу“.

Швачка наймала дви свитлычки зъ прихогою та пекарню, вь одній свитлыци шылы,—приходило що дня дви швачкы,—та приймалы роботу, вь другій спала моя хазайка зъ дытыною; а вь прихожій мени казалы спаты на доливци. Перши два тыждни я и голкы вь руки не брала, тилькы „прывчалася“, встала вранци—заразъ вь свитлыци приберу; самоваръ настановлю, проснеться дытына — дивчынка була — немовлятко ще, заразъ до неи, на руки іи: така та дытынка втишна була, тилькы—недобре призывчаина: зъ рукъ було не сходить; та все іи хытай, докы и не засне; и такъ вона звыкла до хытання, що абы на годыночку перестала, заразъ и репетуе. Ажъ руки було онимиють, хытаючы. Спыть дытына—мени инче дило знайдеться; тилькы було и видпочыну, якъ поляжемо спаты, тай то колы Агафонъ Павловычъ — чоловикъ шваччынтъ — вернеться до господы тверезымъ. Винъ бувъ коваль, служивъ при залызныци и вельмы любивъ чарку, найпаче було підъ настаття мисяця. Прийде, заразъ ёму—самоваръ; сяде на злогахъ бия столу и почне коверзуваты. Усе тоди не по ёго, усе не такъ; сердыться,

сварыться, та на лихо ще недорика бувъ: якъ зупиниться було на якому слови, та почне — дыхаты, то ажъ поси́ніє, докы вымовить: „я вашъ дбаха!“ Страхъ, якъ любивъ винъ ужываты сю фразу, вельмы подобалося ёму то слово „дбаха“, а воно саме и не давалося ёму зразу вымовити; абы дійшовъ до ёго, такъ ёму наче языкъ до пиднебення прыльпъ, тилько д-д-д! Напручується бидолаха такъ, що ажъ икаты почне — тоди вѣ постить; але икавка та така була голосна, що, чуючы її, не заснешъ.

Третёго тыжня Анна Устынивна дала мени шывто, лыштву зарубыты. Подывилася на мою роботу и каже:

— „Горобцивъ насадыла, треба распороты, та се вже на завтра нехай, иды до дытыны“.

О такъ я трохы не цилый мисяць ту саму лыштву — сёгодня робыла, а завтра порола. Трудный бувъ першый той мисяць! потимъ вговталася, призвычалася и до икавки Агафона Павловича и до сварки ёго зъ жинкою! не могла призвычатися тилькы до прычипокъ Анны Устынивны: за все и про все було вона прычепыться и грызе мою голову, та вже и очей не зводить, щобъ не була я безъ дила. Черезъ таку її вдачу — швачкы довго не жылы у неи: якъ выбуде яка — тры мисяци, — то се й багалько. Найбильшъ лыха зазнавала я у неи вѣ осени, та зимою, колы вечори велики и работа йде пры свитли. Анна Устынивна була скупа и пыльнувала, що-бъ яко мога меншъ выходило керосину, хоча винъ тоди бувъ вельмы дешевый. Тому то вона покупыла невелички лампы. Трудно було швачкамъ зъ такимъ мызернымъ свитломъ, та ще якъ трапыться шывты що темне або чорне! отъ воны поневоли мусять пидкрутыты на бильше свитло; лампа и почне

сяготити. Анна Устынивна, аби вздрила, що огонь не по лампи, заразъ до мене:

— „Чого лампа сяготити! се твоя вина! не чы-
тышъ, гнить не обризаний“.

Знаючи її вдачу, я мовчу вже.

Ото-жъ саяк-такъ минувъ рікъ. Радію я: думка теперъ по хазайству не робытому; тильки надъ шывомъ сидитому; лише и легче буде; у вечери матому вильну годину, може и на себе що пошыю; хочъ бы облататися трохи, а то одежа на мени сами порванці. Нової справыти ни за що. Одначе не геть то полегшало и полипшало мени: Анна Устынивна не вважала на нашу умову и що дня загадувала мени зробыты по хазайству то се, то те; звисно черезъ те мусила я видрыватися видъ шыва; а прыйде вечиръ, вона подывытисъ, скильки я напыла и почне сварытисъ, що мало я зробыла. Я змовчувала, бо затылася: выдержаты умову и выжыты тры роки. И выжыла-бъ була, колы-бъ не сталась одна вельмы чудна, не людська просто, прыгода. Якась селячка здалека виддала до Анны Устынивны свою пасербыцю - сыритку литъ 10, учытисъ, виддала її ажъ на шистъ рокивъ. Сыритка та, Онысёю звалы її, була така прыгноблена, худа, захарчована и полохлыва: тини своеи боялася. Вперше, якъ привелы її до насъ, я и пытаю у неї:

— „Чы маєшь охоту вчытисъ шыву?“

Вона мовчыть; я вдруге до неї, — мовчыть: я її по голівци глажу, любенько такъ до неї, а вона мовчыть, та зъ пидлоба оченятами навкругы кыдає.

— „Що у неї пытатисъ, — обизвалася мачуха, чи хоче, не хоче, а мусыть учытисъ; колы-жъ тинуватыметисъ, або не слухняна буде, такъ на те е батигъ,

або лозына. Я прошу моею рукою, нічого їй не пропускати, не давати їй зледащити“.

Якъ стала у насъ Оныся, я їй подумала:

—„Отеперъ мені полекшає справди; треба тилько швидше привчыты дивча, и взялася до неї: усе їй любенько роскажу, що треба, гарненько покажу. Та отакъ зъ місяць и привыкла вона до мене; не боялася мене и навстижъ мені видчыняла своє молоде серце.. я бачыла, що тамъ холодно: не зазнало воно ни матчыного голубиння, ни батькивської ласки теплої и я пыльнувала хочъ краплю яку тепла пустыты вь серце до Оныськы. Я помичала, що Оныська зо мною не така вже понура, якъ була, не така нима—якъ зъ Анною Устынивною; не така злюча, якъ зъ мачухою. И мое серце що дня близьшало до Оныськы, що дня бильше ставала вона мені мыйшою и дорожшою. И я-жъ була така сырота, така прыгноблена, така безпритульна, якъ и вона,—або ще гірше.

Ото-жъ на третій місяць Оныщыного жыття у насъ, якось у вечери хватылыся мы скінчыты на ранокъ комусь винчальну білу сукню. Я та ще дви швачкы сыдили біля неї; опивночи сукня була готова; швачкы розійшлыся; я прылягла видпочыты на канапци, а Анна Устынивна лаптувалася выпрасуваты сукню; розислала їй на дощци и гукала на Онысю, що-бъ швидче несла зализко. Та принесла, та зъ нетямкы швидче зализко на стилъ и прямисенько на рукавъ сукни... На рукави ажъ зашкварчало! такъ и выгорило пивъ рукава, — зализко було занадто нагрите!...

Ну вже-жъ и бучу скоила Анна Устынивна!! що тутъ, справди чыныты? шкода то не вельмы велька, та вся халепа вь тому, що раптомъ треба роботу вид-

несты; а тутъ ничъ надвори; уси крамныци позамыкани! Люте моя Анна Устынивна; а я заспокою іи, запевняю, що я встыгну завтра купыты и впыты такий точнисенько новый рукавъ... Вгамувалася вона трохи, тоди до Оныськы:

— „Сёго тобі не можна такъ простыты“.

Оныська мовчыть...

— „Я зъ тебе шкуру спущу“.

Мовчыть Оныська, не просыться.

Анна Устынивна прожогомъ въ другу свитлицю, за шырму; чую — будить свого Агафона:

— „Встань мени заразъ“.

А той до неи: „чого тамъ?“.

— „Дило е“.

— „Яке тамъ середъ ночи дило?“

— „Вставай, кажу тобі, заразъ! пиды ризокъ принеси зъ дровитни та высичы Оныську“.

— „Нехай вранци...“

Пишло у нихъ змагання. А Оныська якъ стояла обпершысь объ одвирокъ, такъ и стоить и не стенеться и тилькы очи горять у неи, та сорочка тремтыть.

Я заступылася за Оныську, стала благаты Анну Устынивну, щобъ выбачыла не тямущій дытени: вона якъ гуконе до мене, якъ затупотыть, я и прысила, — злякалася такъ; думала, що-бъ вона зо-зла не кинулася и мене быты...

По троху вгамувалыся на тому, що завтра у вечери Агафонъ высиче Оныську... Полягали спаты; я и очей не зводыла, усе Оныську вкрывала, вона били мене спала! Ледви погасылы свитло, чую я, Оныська ажъ пидскакуе, такъ іи трясця бье; я ии вкрыла, прыгорнула до себе, умовляю іи, се и те кажу ій, а во-

на — буцимъ занимала; хочъ бы одно словечко, тильки обнимае мене, цилуе та трясеться уся!

XI.

Ледви почало дниты, я до миста, до знаёмой крамаркы, розбудыла, що треба, купыла, а колы пидвелася Анна Устынивна — сукня була зовсимъ готова. Понесла вона їи; а Оныська тоди до мене; прыпала до лоня (быльшъ никого въ свитлыци не було, швачкы ще не приходылы) та тыхесенько и пытается:

— „Чи вельмы боляче, якъ ризкамы бьють?“

— „Запевне не скажу; мабуть що дуже боляче“.

— „Хиба васъ николы не сиклы?“

— „Богъ мылувавъ“.

— А мене у вечери сиктымуть; не знаю, якъ воно буде... мачуха хочъ часто мене была, вельмы была, та було лозыною, а не ризкамы, по плечахъ було нахвоськае, такъ що ажъ сорочка до тила прылыпне, а ризкамы не сикла... Ризкамы мабуть ще гирише... Ухъ! матинко-жъ моя ридна, якъ я боюся!...

Оныська зновъ почала трусытыся, такъ якъ и въ ночи трусылася. Якъ спромоглася, и їи заспокоювала, казала, що прохатыму Анну Устынивну, вона змылосердытыся, выбачыты.

— „Та й ты сама попросы у неи; отъ якъ вернеться, ты заразъ и попросы“.

— „Ни, — каже Оныська, — я не попрошу“.

— „Чому? соромъ же буты такою упертою; колы нашкодыла, то и повиныся“.

— „Ни, не повинюсь, не вмію...! Вже було якъ мачуха мене бье та прыговорюе: „просысь мени!“ а я не прошусь, и рада-бъ я просытыся, та не вмію“.

Прыйшовъ вечеръ. Я здалека зновъ до Анны Устынивны за Оныську.

— „Не ваше дило! — видповила вона, — не можна не высикты; просты їй разъ, вона и вдруге буде такою необачною“.

По роботы я пишла зъ швачкамы погуляты, що-бъ не бачыты сикуцыи. Агафонъ Павловичъ выготовивъ пучокъ ризокъ и поклавъ ёго на викни, на видноци. Ой якъ тяжко мени було тоди за Оныську! але я бачыла, що ничего я не поможу їй и зійшла зъ дому. Обгорнена сумомъ — годинъ зо дви вешталася я по мисту. Вертаю до господы и думаю: певне-жъ докы не було мене, сикуцыю ту справылы... и гадаю дали-чымъ и якъ мени втишыты Опыську? Ажъ дывлюся — очи у неи не заплакани. Полягали спаты, — Оныська до мене тихенько:

— „Чому-жъ отсе мене не сиклы?“.

— „Выбачыла Анна Устынивна, — видповила я радючы“.

— „Э, ни! мабудъ тилькы видложиы; бо ризкы й доси на викни... Колыбъ вже швидче вони мене были, а то — такъ страшно сподиватыся“.

Другого дня Опыська була спокійнійшою, але сподивалася, що у вечери такы прыйде вона на чергу. Такои думкы и я була и зновъ по роботы пишла зъ дому... Богъ мылувавъ, — не были. Третього дня — те саме: стала я певна, що минуло Оныську лихо и дякую Богови. Отже четвертого дня помичаю, що Оныська трохи не та: ще бильше понура; на мене навить дывыться такъ, якъ дывылася першого дня, — колы їи прыведено; ничего не хоче исты, воду пье.

— „Що отсе зъ тобою? — пытаю я, — чому не исы? чого така хмарна? кажы.“

— „Такъ нудно мени, страшно! колы-бъ вже швидче выбылы мене! Отъ вы—будьте ласкави: попросить за мене хазяйку: нехай швидче сичуть мене“...

Слухаю я и власнымъ ушамъ нейму виры: чи се Оныська говорить? а вона — ну цилуваты мене въ руку та просыть, що-бъ їй швидче пидъ ризкы.

— „Та що се ты, Онысю! сказылася, чи що?“.

— „Ни, я не сказылася, а бильшъ не спроможна вже ждаты ризокъ... якъ бы я ихъ коштувала колы, то-бъ силькысь, а то не тямлю, якъ воно буде, — нехай вже сичуть! разъ переболыть и бильшъ недрочытые мене сподивання: а то—абы я глянула на оти ризкы, що на викни, заразъ згадаю, що воны про мене; такъ мене въ жаръ и кыне, ажъ затрушуся! або нехай бють, або ризкы выкынуть, занудылася вже я ждучы“...

Я почала мовыты Онысци, — яка гыдота бійка, та ще ризкамы, якый соромъ, зневага. Якъ умила, сылкувалася выясныты їй моральну сторону, нарешти кажу їй, що довидалася видъ людей, що хазяйци не можна быты наймычкы.

— „Мене, — каже Оныська, — можна; я їй не наймычка; вона мени — за мачуху стала; а мачуси можна було мене быты, абы їй воля, отъ вона свою волю виддала зо мною Анни Устынивни; теперъ їй воля надомною... Та дарма! нехай бье, абы швидче; знатыму, якъ тамъ воно пидъ ризкамы“...

Въ субботу завжды роботу кинчали мы заразъ, якъ стемніе. Було се въ пылыпівку. Ледви въ субботу пишлы швачкы, Оныська въ ноги до Анны Устынивны:

— „Панійко, матинко! высичить вже мене сёгодні! годи мени ждаты“.

Та якъ заребочеться! — „Отъ, каже чудасія — такъ чудасія! зроду вперше чую! сама просыться, що-бъ їи высыкты! трывай, не втече твое“.

А Оныська руки їй цилує.

— „Сёгодні высичете?“.

— „Ни“.

— „А колы-жъ? хочъ скажить!“

— „Колы захочу“.

— „Панійко — голубонько! хочъ ризкы зъ викна приймить; нехай я ихъ небачытому; нехай вони мене не грызуть, не мучать. Згляньтєся: другый вже тыж-день що дня сподиваюся! Выкыньте ихъ, — выкынете?“.

Де тамъ! не послухалася Анна Устынивна, та ще на другый день, ажъ трычи-поклыче Оныську, визьме ризкы, та пидъ нисъ їй и пытає:

— „Чымъ вони пахнуть?“.

А Оныська зновъ въ ноги: „высичить мене вже швыдче, не мучте“.

— „Добре, — каже, — сёгодні у вечери“.

У вечери, ще до свитла прийшла Оныська, стала передъ Анны Устынивны и каже:

— „Быйте“.

Та за ризкы. Я хотила зъ хаты и не могла зъ стильця рушыты; наче прыкипила; чую тилько, що нигъ у мене нема, — однялыся, и вся тремчу.

— „Лягай!“ — каже Анна Устынивна.

Оныська мовчки лягла на доливку, а мене такъ и рве кынутыся на Анну Устынивну, та не здужаю я встаты. Лютую тилькы, ажъ зубамы скрегочу.

Анна Устынивна постояла хвылыночку и зновъ на Оныську:

— „Вставай!“

Не была йи; „нехай, — каже, — завтра“. Зновъ ризкы на викно. Оныська якъ прыпаде йй до нигъ, якъ заголосыть: „панійко — матинко! не видкладайте на завтра; быйте сёгодня! сылы не мае въ мене ждаты, не мучте мене, а то я бильшъ не вытерплю; сама на себе руки наложу“.

Чи те голосиння такъ вразыло мене, чи що инче надало мени сылы, що я прожогомъ кынулася до викна, вхопыла ризкы и не мовъ навижена, стала ихъ ламаты на шматочки.

— „Се ще що?“ — гукнула на мене хазыйка.

— „Годи вамъ мордуваты бидну дивчыну!“ — не-самовыто крычала и я.

— „Ты що за заступница! звидкиль взялася! Вонъ зъ моеи хаты! вонъ заразъ! що-бъ и духу твого тутъ не було! бачъ яка баламутка! Вонъ!“

А я такы ризкы поламала, выкынула ихъ за двери, однимъ духомъ забрала свои манаткы и зъ того часу вже николи не стричалася зъ Анною Устынивною... Не довелось и Оныську бачыты.

XII.

Наняла я соби кватыру у шевця, на самисенькому краю миста: платня „рубль съ четвертью“ що мисяця.

Що я кажу: „кватыру“, — властыво куточокъ у невеличкій кимнатци, де мистяться ще дви такихъ якъ и я горопахы. Тай де-жъ такы выдано, що-бъ за 1 руб. 25 коп. можна було наняты кватыру!... Куточокъ той потрибенъ бувъ мени, абы тилько переспаты ничъ. Рано въ сёмій годыни я йшла на роботу въ магазынъ; шыла тамъ цилисенькый день; тамъ и обидала, а въ годыни девятій у вечери верталася до свого ку-

точка: прыйду, швидче впаду на лижко, — не счуюся, якъ и засну! за 12 годынъ наробылася досыть... Плата мени ишла видъ роботы, скільки встыгну за день попыты, стількы и зароблю. За день, було, хочъ якъ пыльну, а бильшъ одніеи сорочки не wystачу: за сорочку хазяйка брала 80 коп., а зъ кого и рубля; мени давала зъ того половину: не мени одній, — усимъ швачкамъ, опричъ майстерыцъ, такъ платыла вона, и не вона одна такъ платить, — скризъ такый звичай. Прыкро було: бачышъ, що не на себе робышъ, а ничого не вдіешъ; сама безъ хазяйки не розживешся на роботу, а колы и роздобудешъ який заказъ, такъ зробішъ ёго, тай ждешъ цилый тыждень другого. Не обійдеся безъ посередництва. Господы, — думаю я собі теперъ, — скільки людей говорятъ у насъ про отаку и инчу експлоатацію, скільки вболивають надъ нашыми мозолями, що идуть другимъ жмыкруткамъ на корысть, а чомъ доси не знайдеться такой жвавои, заповзятои души, щобъ стала реально на дорози проты жмыкрутства и спорудыла яку-таку спилку, що-бъ за-помогала биднымъ рукодильницямъ доставаты роботу зъ першыхъ рукъ и заробляты на себе! Скілкі и якои-бъ великой корысты надбала така організація великій сылы робитныцъ!... Скілкі робитныцъ вызво-лыла-бъ вона зъ тіеи неволи, що загання ихъ часто — густо въ невылазне багно!... Е-жъ усяки товариства, — чому-бъ не быты товариству швачокъ!...

За першый мисяць я заробыла 9 рубливъ! Се булы для мене таки велики гроши, якихъ я до того и въ рукахъ не держала! але що-жъ лышылося у мене зъ тыхъ великихъ грошей, колы я, ходячы що дня такъ далеко, за мисяць стоптала черевыкы!... Та не въ тому була сыла!! я теперъ знала, що я жыву на воли, ляжу

не лаяна, встану не гужена; якъ роблю, такъ и зароблю... Одно, що найбільшъ за все вражало мене не добре,—такъ моя кватыра; властиво—товарышки мои; не спокійни вони були, сварылися часто. Гирпъ за все те, що у насъ на всіхъ трёхъ бувъ одинъ тилько стиль, товарышки мои — якъ посядуть було бия ёго чай пыты, то й чаюють до пивночи, а мени й нигде примостытися. А то траплялося, ще й гостей наведуть, та цилу ничъ и гомонять, не дають спаты...

Въ тому самому двори жыла молода акушерка; дивчына литъ може 22, та така-жъ жвава, говирка, весела; бидувала и вона, заробитку не вельмы було и у неї, та на те вона не вважала. Тато що мисяця посылавъ їй на прожытокъ 10 карбованцивъ. Готовылася вона на фершалку и думала потимъ—дистаты соби службу въ земстви, жыты на сели: запомогаты народови. Не знаю, що зъ їи думокъ вийшло, а дійсне по нашыхъ селахъ велька потреба на ликарську запомогу, найпаче бидуе по селахъ жиноцтво; до ликаривь жинкы вдаються не охоче и то хіба вже вельмы прикрутыть недугъ, такъ тоди.

Ото и познамылися мы зъ нею: вона сама шыты не вмила; а треба було їй щось попыты; довидавшысь, що въ двори живе швачка, вона и прынесла до мене роботу. Тутъ мы и спизналися и одна одній прыпалы до вподобы... Бидовання еднае людей.

И николы такъ добре не спизнаешъ чоловика, якъ въ недоли, въ годуны нещастя; вже-жъ не марне говорять люде: до щаслывого всякъ лыне, а нещасного и ридный братъ покыне.

Стала та акушерка—Оленою їи звалы, а на прозвыще Бабенкивна,—даваты мени потроху кныжки чытаты, та все заохочуе мене до чытання. Я й кажу їй.

— „Колы-бъ у мене було стилькы вильного часу, стилькы охоты чытаты, — я-бъ уси кныжки перечытала: тилькы-бъ те й робыла, що чытала“.

Слово по слови вона и роспытала у мене про мое минуле, про змагання мои й каже:

— „Вашъ викъ ще за водою не втикъ и ваша надія не въ ирій полетила, а тутъ вона била васъ. Отъ приставайте до нашого гурту, то якось дамо гуртомъ рады и поможемо вамъ выбытыся на свою бажану стежку“.

Тай розповила мени, якый у ныхъ гуртъ: все, каже, сама тилькы молодижъ: е й студенты, е й гимназисткы, е й швачкы; трычи що тыждня вони сходяться, учаться, чытають кныжки, розмовляють; колы треба, запомагають одынъ одному, чи порадою, чи гришмы, чи знайдуть роботу, або службу. И такъ славно вона росповидае мени про ихъ гуртъ, що я чую, якъ зъ кожнымъ словомъ ии наливається въ мои жылы жвавистъ, якъ зновъ оживае въ мене охота до просвиты, якъ зновъ воскресае моя надія — на учительку.

— „Що-жъ? — каже вона, — приставайте! сами знаете: бильше — громада, якъ одна баба: пристае?“

Ще-бъ не пристала!! Вона обицяла черезъ тыждень ввесты мене въ кружокъ той; а я за той тыждень земли не чула пидъ собою!... Мени здавалося, що мене выведено зъ темного лѣху на свить Божый и бачу я — сонечко прекрасне, бачу день ясный, чую на соби якесь нове, тепле почуття и видъ людей и до людей! Серце мое якось не такъ былося увесь той тыждень, якось липше. — Усе и вси, — навить мои сусидкы въ хатыни нашій, стали мени не тымы прыкрымы, якымы доси были. Не тямлю, де подилася моя скорбота, котра

затемнювала часомъ мою свідомість, мій нерозважний сумъ, що густою хмарою огортавъ мене. Все те розвіялося наче туманъ и, мовъ ти хвилі на морі, одна на одну налитали въ моїй голови нови думки, та все таки ясни, весели, надійни.

XIII.

Минувъ той довгий тиждень ждання; прийшовъ сподіваний вечерь. Олена повела мене. Кружокъ збирався въ кватири другої акушерки. Кватира та — одна невеличка свитлиця, а друга малесенька, зовсімъ темна, и така сыра, що цвиллю зъ нею пахло и въ другій хати. Людей хочъ и не багацько було въ тому кружку: пять дивчатъ, я шоста, та чоловіка девять студентивъ; одначе було, якъ випадє такий вечерь, що зійдеться більшъ десяти, такъ въ хати й повернутися нигде; то душно такъ, а ще було, якъ надимлять зъ папирось, въ инчого попадеться тютюнъ пьянкуватий, такъ просто — дыхаты трудно.

Та мы на те не геть-то вважали. Зновъ же при мені не завжды уси й сходилися; може трычи й були вси, а то почало ридшаты: той не прийде тому, що въ оперу ходивъ, а та-де-инде була запрошена; третій заспавъ; у четвертої — голова болила... Тилько мыче Оленою ни однісенького вечера не пропустили.

Не велької одначе корысты придбала я зъ тыхъ вечеривъ: и ти кныжки, що тамъ читала и ти балачки, що чула я тамъ, — не про мене були; найпаче перши два-тры мисяци: — я сиділа тамъ, наче въ темному лисі. Звистно — людына зъ більшою осьвітотоу вынесла-бъ звидтиль корысть, а для мене — неuka траплялося таке чути, що наче я де міжъ французамы,

або мижъ нимцямы. Звычайно балакалы мишаныною; тымъ жаргономъ, якый російська школа сплodyла поміжъ інтелігенцією на України; одно слово російське, — два українськихъ; або навпаки! Коли-жъ дило доходило до якої ученої книжки, або розмовы про неї, такъ тутъ ужывали таку силу доты не видомыхъ мени сливъ, що я нічого не розуміла; сыжу було, ушыма хлопаю, а тварь моя наче передъ полумямъ, ажъ паше!... Другого вечера, якъ стала я ходыты, почалы чытаты книжку Бокля „Історія цивілізації въ Англії“. Я сыдила, та тилько очыма лупала! Зъ третього вечера Олена порадыла мени запысувати ти слова, якихъ я не тямлю; я цилый аркушь списала: об'єктивизмъ, індивідуалізмъ, функція, соціалізмъ, націоналізація, раціоналізмъ, індустрія, абсолютизмъ, еволюція и т. ин. Не вси ти слова и Олена вміла мени выяснювати, а вона вже другый рікъ ходыла по такихъ вечерахъ... Якось перегадомъ вже чытали, не памятаю теперъ, яку книжку, пересыпану отакымы незрозумілымы мени словами, я зновъ запысувала. Підходить до мене одынь изъ студентивъ; побачывъ и дывується:

— „Хіба вы сихъ сливъ не тямте?“

— „Вперше чую ихъ. Отъ скажіть мени, будьте ласкави, що отсе за слово „сенсимонізмъ?““

— „Се така наука одного чоловіка, що звався Сень-Симонъ“.

— „Чому-жъ винъ навчає?“

— „Ба! про се довго треба говорити“.

— „А отсе що за слово; культура, еволюція?“

— „Господы! вы й сего не знаете! се-жъ звычайни слова, азбука“.

— „Колы-жъ я її не знаю“.

— „Гм! що-жъ вы доси читали?“

— „Колы правду сказаты, такъ трохи що ничего“.

— „А зъ белетрыстыкы? Толстого — читали?“

— „Ни“.

— „А Короленка?“

— „Лѣсъ шумить“ — читала“.

— „А Гончарова? Тургенева? Достоевскаго?“

— „Не читала“.

Дывується чоловік!! Тутъ вмипалася Олена и розказала ёму усе про мене. А винъ и каже:

— „Колы такъ — такъ треба запомогты лыху: треба вамъ систематично читаты. Хотите, я трычи на тыждень ходытому учыты васъ?“

— „Ще-бъ не хотиты сѣго!“

— „Де вы живете? пытае. Видповила.

— „У васъ окремна кимнатка?“

— „Де тамъ окремна! у трѣхъ въ одній“.

— „Ну, се не зручно. Вы-бъ нанялы окремно?“

— „Рада-бъ душа въ рай, такъ грихы нѣ пускають“. Олена, спасыби їй, сама подала думку, що-бъ я учылася у неї въ кимнати.

Почавъ той студентъ учыты мене тому, зъ чого повинно здаваты испытъ на учительку. Добре, щиро винъ брався, та не довго; бо часу у мене зовсимъ бракувало: вернуся було зъ роботы натомлена; приїде винъ; годину поучыть мене; пиде, а сама вже я зъ утомы сылы не маю повчытыся; на другый день въ „кружокъ“ — треба; а на третій половину вже й забулося зъ того, що винъ мени проказувавъ.

Гадала я лышыты оти вечеры въ кружку и кажу до свого вчытеля:

— „Чи не користнійше буде — якъ я дома сидытому той часъ, та вчытому що зъ кныжки?“

— „Ә, ни каже! жыва розмова—велька ричь; зъ неи бильше корысты про розвытокъ! Та отъ теперъ читатимемо—вельмы цикаву ричь „Крейцерову Сонату“.

— „Що-жъ колы я ии не розумитыму?“

— „Зрозумієте; тамъ не буде отыхъ, якъ вы кажете „чуднихъ“ сливъ; тамъ звычайна ричь — про кохання, та про шлюбъ!“

„Ну вже-жъ и поспорилися, докы читалы ту „Сонату!“ Та зновъ шкода мени було: не тямыла я: де правда? кому няты виры, — чи тимъ, що стоялы за Толстого, чи тимъ, що змагалыся зъ ными? Довго-предовго ще писля того я крутыла своимъ жиночимъ мозкомъ — шукаючы правды; шукаючы соби видповиди на ти питання, яки сплodyла у мойй голови „Соната“ и балачкы про неи нашего кружка: що таке кохання? яка ёго сыла? и т. ин. Зъ одного кинця було чую „коханнямъ держыться свить“, зъ другого — „кохання за для мужчыны—женщины; за для женщины—мужчына!“... О! не скоро знайшла я соби видповидь на ти питання!! Не скажу—якъ для кого, а для мене та видповидь зробылася истыною, въ котру я вирую и котру исповидую и исповидуватыму до вику!...

XIV.

Не судылося мени и на сей разъ довго повчытыся: одна зъ моихъ сусидокъ занепала на тифъ: я — доглядала ии, та й соби ёго прыдбала. Отутъ то нашъ кружокъ ставъ мени въ велькій прыгоди! безъ ёго може-бъ давно мои кисткы въ земли тлилы!...

Скоро я занедужала, Олена зъ моимъ учителемъ перевезлы мене до миського шпыталю; грошей у мене, звистно, не було; ничымъ було заплаатыты; хочъ и

плата невелика: що дня 30 коп. Кружокъ скинувся; зібравъ десять рублівъ. Отожъ якъ лежала я въ шпитали, — вони, спасиби имъ, умовилися, що-бъ по черзі хто не-будь провидувавъ мене. Якъ прійшла я до пам'яті, стала по-троху одужувати, отуть то я і почувала і зрозуміла, яку велику силу і вагу моральну має для мене кружокъ, ёго товариські відносини до мене і ёго запомога!! Не змиряти тієї сили, не зважити тієї ваги!! Кружокъ вернувъ мені життя! і такі ніхто якъ кружокъ той — пустивъ мене на ту стежку, що привела мене учителькою в школу. Ну отъ хочъ бы й те: куды-бъ я дилася, вийшовши з шпиталю, колы бъ не прыняла до себе Олена? що-бъ я ила, колы-бъ кружокъ не давъ мені поэмы?

Вийшовши з шпиталю, я за витромъ хылилася; про роботу яку — годи було й гадати! я такъ выснажылася, що не було у мене сили повернуты колесо кравецької машини! куды-жъ мені було йти на роботу до швачки!

Повагомъ набиралася я сили: правду сказано, що здоров'я лѣтомъ вылітає, а по воловому вертає.

— „Вамъ бы, — каже разъ студентъ — медикъ зъ останнього вже курсу, той, що після шпиталю доглядавъ мене, — немынуче треба перебути лито де на сели. Отъ батьки товариша нашого шукать собі бонну до трохлитнєй дивчинки, — чи не пішли-бъ вы?

Я спершу не видважувалася: разъ — боялася, чи справлюся я за бонну; а в друге батьки того студента — судячы по ёму (винъ належавъ до нашого гурту), здавалися мені панамы. Сынъ ихъ вельми не подобався мені черезъ те, що чудна в ёго вдача була: усихъ винъ ганьбивъ; в розмови пыльнувавъ вколоты, знайты у кожного боляче місце и сыпнуты туды прис-

комъ. Отсе було почне балакаты зо мною, та роспытуваты про мое минуле, такъ нема у ёго того, що-бъ заспокоити! ни! винъ бѣе на те, що-бъ бильше ще розъятрыты болячку, бильше збентежыты, бильше обуриты мене проты людей. Товариши ёму за те вельмы дорикалы, та винъ не вважавъ. Усьмихнеться було и каже:

— „Годи вже перебуватися „модными“ фразамы та сантиментальнычаты; колы мы хочемо спекатися болячки, треба гоиты и радыкально,—або выризаты и, або огнемъ выпекты“.

Легко такъ говорыты, а попробувавъ бы на соби те справыты! не йму я и до вику не пійму виры, що-бъ огнемъ та ножемъ можна выгоиты людське лихо!...

Умовылы мене йихаты за бонну. Найбильше такы за всихъ послушалася я свого учителя.

— „У васъ,—казавъ винъ,—досыть буде вильного часу: дытына ляже спаты, а вы соби за кныжку и вчытиметесь; а кныжокъ, якъ треба, я вамъ поставчу. Буде у васъ своя осибна кимната, ниhto вамъ не перешкожатыме; нищо вамъ головы не турбуватыме; знатымете, що у васъ е що и исты й пыты“.

— „Зъ панамы,—змагаюся я,—зъ роду я не жыла; не знаю, якъ зъ нымы поводитыся; часомъ не вгожу на ихъ“.

— „Мои батькы,—тільки слава що паны, а дійсне воны люде прости, а сестра моя — маты тїеи дытыны, до якои васъ беруть—тымъ паче, и охоче помагатыме вамъ учытыся; вона людына добра, молода; чотыри роки якъ скинчыла гимназію... йидьте безпечно! ручу я вамъ, що добре буде,—дякуватымете“.

Послухалася, поихала.

XV.

Хутирь мого принцынала стоявъ середь степу. Стоявъ одыноко: опричь панського будынку та килькохъ хатокъ для робитныкивъ — ніякого людського жытла! найблизше село видъ хутора верстовъ за десять. Зъ першого разу Глобына — Балка не подобалася мени: ни рички, ни дѣрева нема! Правда, биля будынку бувъ садъ, але що то за садъ! десятокъ абрыкосовыхъ деревъ, та килька билыхъ акацій!... Безъ дерева, безъ гаю — якось сумно було мени. Я людина лисова: родилася, зросла и жыла я доси въ краини лисовій биля Днипра, та биля Тетерева; звикла я до лису, до ёго рижностайного гомину, а тутъ на вкругы тилькы степъ, степъ и степъ! И степъ мае свою невымовно-гарну красу, свои чары, та тилькы на весни; отакъ въ кинци квітня, зъ початку мая, докы не скосять ёго; а вже якъ пустять по ёму отары овечи, якъ зибье ёго вивця, — отакъ въ лыпни, — вже степъ здається сумною мертвою пустынею. А лись!... Лись не знае такого часу, колы-бъ винъ не прычарувавъ до себе чоловика? Згадайте, яка чаривныча картина, колы писля зымы весна починае повагомъ одягаты лись въ нове убрання, въ одержу нового жыття молодого! Згадаймо, якъ тоди оживае, молодіе, пышається старезный дубъ! А въ литку! колы дерева одягнени въ роскишну зелену одержу, тихенько розмовляють, нибы не хочуть голоснымъ гоминомъ своимъ, перебиваты пташыни письни!... А въ прогалыны помижъ густои лытвы зазырае небесна блакить!... Въ осены зновъ що инче, колы прырода роздягае лись, укладаючи ёго на зыму спаты! онъ стоить осыка и вся тремтыть, лыстя на ній по-

червонило, чи зь тремтиння, чи може видъ змагання зь природою! Природа каже їй: „роздягайся! часъ спаты!“ а вона не хоче, змагається, шкода їй покыдати литечко святе. А береза вже не змагається: вона покирливо спустила до долу свои виття, хылыться и мовчки плаче! И хйба-жъ вона, якъ и та осыка не нагадують вамъ жыття людей и боротьбы ихъ проты дужчого? А клены оти розлоги, густо-лысты! Зъ якимъ высокымъ почуттямъ власной повагы скидають вони свои суто-золотїи шаты!... Тилькы дубъ не пиддається и зимуе въ одежи. Нашле на ёго природа витеръ: сердыто винъ бижыть помижъ деревъ; шумыть, крычить, гукае; сыломиць зрывае зъ деревъ одержу; уси дерева—опричь дубивъ—хыляться, коряться, а дубы—велетни — байдуже! не дадутъ свого, не попустять и скинуть свою стару, зношену одержу — тоди лышень, колы весна красна справыть имъ нову.

Въ степу найпаче въ лыпни—жаднои боротьбы не помитышь: высмалена сонцемъ та витромъ, вытоптана отарамы порудила земля, лежыть немовъ мрець... жадного жывого руху за такой годыны въ степу нема; навить метелыкивъ не выдко; мухы не помитышь.

Выйду я було на белебень, дывлюся навкругы и бачу мертву пустыню безъ краю; скильки окомъ сягнешъ, скризъ однаково; щось скамениле пустынне округы. Тыша — наче въ могили; повитря не колыхнеться. Ота тыша такъ було впливае на мене, що ажъ жахъ мене визме: тремчу було уся и нехотя переймаюся думкою не про жыття, а про смерть! Здається було, що й зъ земли выходять, и зъ неба спускаються на мене тилькы недугы, туга та,—сумъ и такъ вони мене обгорнуть, стыснуть, прыголомшати мене якоюсь невидомою сылою. Степови люде не зазнають такого

почуття; людямъ гаевымъ въ степу и сумно й страшно! сама не тямышъ, чого боишся, чого жахаешся, — и чудна ричъ! сподиваешся чогось лютого и ничего благого! Земля и небо въ пивденну спеку въ лыпни въ степу здаються було мени жорстокымы, неублаганымы и та жорстокисть такъ дрочить нервы, що нажене на мене розпуку! и дыво мени! чую я себе такъ прыгниченою, що не спроможуся зъ мисця рушыты. Рада-бъ я радисенька впасть на вколишки, зняты руки до неба, благаты мылосердя, — такъ-же й на те нема сылы; щось недовидоме запевняе тебе, що уси твои молитвы марне пидуть, — не вблагаешъ! Утомленою, розбытою вертаюсь було до господы, а вернувшысь, швидче въ садъ и що сылы е пыльную спекатыся того степового вражиння; вгамуваты нервы, прыйти до спокою, до розуму; вставляю очи въ посмалени сонцемъ акації и довго-довго не видрываю погляду, ажъ докы не почую, що я трохи вгамовалася... Навить у вечери, литомъ, колы заходять сонце и рожево — золотымъ колиромъ обилье навкругы землю, такъ и тоди не надававъ мени степъ того ласкавого привиту, тїеи спокійной нижности и бажання жыты, яки почувала я, дывлячысь, якъ заходять сонечко за лисъ! Въ степу въ литку и оксамытовый — мягкый промїнь вечирнїго сонця не помякшитъ, не зменшуе дняного впливу жорстокости.

Трохи не рикъ перебула я въ Глобинїй-Балци, а не призывчаилася до степу и, певна ричъ, що степове вражиння чимало сприяло тому, що я покинула Глобыну-Балку, не добувшы року.

XVI.

Господаръ хутора Гордїй Глоба — людина литъ 50, бувъ чоловикъ добрый, сердечный, невсыпущый хазя-

инь, але чоловік безъ характеру, безъ сили воли. Жінка Марта Семенівна верховодила надъ нимъ, якъ хотила. Вона була рокивъ на десять молодша за ёго; институтка, жвава, любила молодитися; страхъ якъ боялася старости; а старість нагадувала про себе: візьме тай вибилить на голови у Марти Семенівни то тамъ, то сямъ волосину. Марта Семеновна щодня було, скоро проснесться, — першымъ диломъ до зеркала и шукає на голови въ косахъ; чи нема де срібнои волосины? аби знайшла—заразъ її и выскубне. Не хотила вона видстаты видъ молодизи и думкамы; чытала одначе мало, тай-то—черезъ десяте п'яте; пыльнувала бильшъ за все ужываты въ розмови новыхъ модныхъ сливъ. На слова, — якъ и на жиначи сукни и капелюхы, — є своя мода! Тымъ то таки слова, якъ культура, загальна людскість и т. ин. були у розмови Марти Семенівни чи не третимъ словомъ. Часомъ траплялося, — ужые яке ново слово и не до ладу... Сусиды не любылы за се и продражнылы її культурою, та ще на глумъ и слово нове выгадалы „обкультурыть“; значыло воно, зробыты що-будь недобре. Кажуть було: „жыдъ обкультурывъ отамъ того, або сёго на вовни“, — се значыло; жыдъ обшахрувавъ.

Свого чоловіка Глобыха, кажу я, такъ держала въ рукахъ, що винъ—сердешный,—було безъ її воли зайвои шклянкы чаю не выпье, зайвои ложки борщу не з'єсть. Выпье винъ дви шклянкы чаю и сыдыть мовчки, жде, що скаже Марта Семенівна. А вона, колы въ доброму дуси, той спытає: „може-бъ ты ще выпывъ?“

— „Та й самъ не знаю: выпывъ-бы, да колы-бъ не пошкодыло; якъ ты скажешъ?“

Иноди вона ласкаво видповистъ ёму:

— „Пый на здоровье! що тамъ вода зашкодыть?“
А инколы—навпаки скаже:

— „Самъ добре тямышъ, що твоему здоровью третя шклянка—отрута“.

За обидомъ було ще гиришъ: скільки якои стравы положыть жинка Глоби на тарилку, тымъ винъ и повиненъ вдовольнятися, та ще мусыть и хвалыты страву; а колы яка страва трапыться така, що ии исты не можна, повиненъ мовчаты. Ни на хвалу, ни на мовчання Глоба не скупывся. Отсе було зъѣсть свій борщъ, а исты ёму ще хочеться, винъ и почне: „Ну, тай борщъ же сёгодня! зроду ще такого смачного не пивъ... мабутъ сама ты, Мартуню, заправляла?“

— „Тилькы постояла докы при мени Вивдя заправила“.

— „Отъ бачъ! а якый-же бувъ-бы той борщъ, колы-бъ ты сама зварыла! на смерть-бы объився!“

— „Може-бъ ты ще зъивъ?“

— „Колы ласка! та чи не пошкодыть?“

Верховодыла Марта Семенивна надъ чоловікомъ, а надъ нею верховодыла—доня ихъ Палажка, жинка молодого ликаря Сельчука. Палажка, скинчывшы гимназію въ Х., недовго дивувала, але побравшысь, не довго жыла зъ чоловікомъ; за рикъ—покынула ёго и перебралася до батькивъ. Якось пидъ годину щыросты вона росповила мени, черезъ що вона покынула свого чоловіка. „Беручысь зъ нымъ,—казала вона,—я була певнисенька, що винъ дійсне такой моральный, якимъ выдававъ себе на словахъ; а скоро жыття показало мени, що у ёго жадныхъ моральныхъ прынципівъ нема, що винъ першъ за все невымовно великый эгоиста,—я й розцуралася зъ нымъ. Ще якъ дивувала я, бувъ закоханий у мене одынь студентъ, була и въ мене до

ёго симпатія; хотивъ винъ вже свататься, ажъ тутъ взялы ёго та зацощь и заслалы. Я доты не видала, та й не скоро потимъ довидалася, що тоди саме и Сельчукъ кохавъ мене; але не признавався мени, гадаючи, що я закохана въ ёго товариша Юрченка. Якъ заслалы Юрченка, винъ почавъ тоди вже не манивцямы, а прямо лыцятыся. Побралися мы, а за рикъ довидалася я, що винъ абы спекатыся конкурента, напысавъ анонимный доносъ на Юрченка. Вже й сёго досыть-бы було, що-бъ я покынула ёго; а тутъ довидалася ще бильшъ: що такъ само винъ зробивъ доносъ и на другого свого конкурента, що одночасне зъ нымъ пыльнувавъ добуты посаду земського ликаря... Я тоди, не кажучы ёму ни слова, зибрала свои манаткы, та до батькивъ“.

Въ батькивъ уже повыла вона дивчинку Инну. Звистно, — вона надъ усе кохала свою первисточку. Одначе Инна не була занадто вродлива: дытына була слухняна, щыра; я ии вельмы кохала и зъ щырого серця пиклувалася, доглядаючи ии.

На лыхо Иннына маты сама не вмила ничего для неи зробыты; голкы не вмила въ руки взяты; черезъ те, — скоро я приыхала, заразъ мене за роботу и заразъ зъ бонны зробылы швачку. Першый мисяць я мовчала и шыла зъ ранку—докы спаты, а дали бачу—и сутяжно и для себе часу зовсимъ нема у мене. Я й стала казаты, яка у мене була умова зъ Глобенкомъ: ляже дытына спаты—я соби вильна людына. Стара Глобыха, а ще бильше Палажка, скрывылыся, одначе не видмовылы.

— „Колы, —кажуть, така умова була — нехай такъ и буде“.

XVII.

Другого дня після такої розмови, скоро Інна лягла спати,—вона була призвичаєна лягати завжди в 9 години — зараз я до скриньки, взяла історію Иловайського і сила учитися. Палажка до мене. Глянула на книжку й каже:

— „Невидь, на що ви часъ переводите: вже колы читаты, такъ читаты що путяще, а не таку дурныцю“.

— Я,—кажу,—видаю, що ся історія не добра, але по ній я здаватиму екзамень“.

Палажка моя зумылася, дивыться на мене, наче виры не йме: чи правду я кажу.

— „Якый екзамень?“—пытається.

— „На учительку“.

Видповіла. Тоди вона до мене зъ іронією:

— „Отъ воно що! зъ швачки на учительку! и тамъ не легкий хлибъ!.. Що тамъ у тому учительстви такъ васъ до себе вабыть?“

Я розповіла їй усе щиро, а вона глумливо усмихнулася й каже:

— „Охъ—охъ! се все сами мріи! знаты, що вамъ той вашъ кружокъ набывъ голову мріямы та отымы моднымы фразамы: „служеніе народу“, „жизни для общественной пользы“ и т. ин. А я вамъ скажу, що се все, колы не нисенитныця, такъ тильки слова гарни, прынадлыви, але все одно, що та трута, що повагомъ труить людей!.. Я по соби запевнылася: сама колысь такої-жъ спивала. И у насъ у Х. були кружки и я до одного изъ ныхъ належала, та теперъ, якъ нагадаю собі, такъ жалъ живой бере за змарнованный часъ... Зъ сорому й теперъ лице горить, якъ нагадаю: яки у

насть булы замиры, яки мы будувалы заходы, яки давали общянки, а де те все? де та наша праця для народа? де подилися ти энергычни борци за правду, за волю? де воны? слиду нема! отъ одынъ зъ ныхъ—Сельчукъ—лышывъ на мени слидъ“.

Я стала змагатыся, доводыты, що вона помыляється, осужуючы кружки въ загали. Колы одна людына въ кружку трапыться лыходійна—то не значыть ще, що й цилый кружокъ такый; колы навить бувъ-бы одынъ якый кружокъ—лыхый, такъ не выходыть, кажу, зъ того, що вси воны таки“.

— „А я вамъ кажу зъ досвиду, що то дурныця,—оти кружки и ихъ балачки; тилькы заморочують недосвидныхъ людей. Теперъ мене, кажу вамъ, жаль за ихъ бере. Я чую глыбоке до ихъ вболивання; не обывновачую ихъ, але-жь и не таю правды, що ти кружки, яки я знаю, не вносили въ жыття навить зерна того, що зоветься гуманизмомъ; навпаки—воны несвидомо сіяли люте озвирення... Воны въ тому не выновати: практичне жыття виплекало въ ныхъ заздрить; школа, колы можна такъ мовыты, захарчувала ихъ морально, знесылыла. Ни жыття, ни школа не давали имъ певного кодексу гуманности и моральности, а зъ кныжокъ воны выхоплювалы урывки; переймалыся тымъ, що билишь вражало, дратувало, обурювало... И йшли потимъ ти збентежени, обурени люде въ жыття; запевнялыся, що воны цилкомъ не видають жыття практичного и часто—густо опускали руки... а витеръ, чи инколы й лыхо,—розносили ти сылы безъ жадной корысты для народу... Отъ колы-бъ у ныхъ, у отыхъ „кружковцивъ“—властыво у ватажкивъ ихъ—бувъ спокій власной души, воны-бъ ёго и другимъ надавали. А то що було чуешъ по тыхъ кружкахъ? чуешъ, якъ зъ наболилого серця

плыне сама тилькы ганьба, докирѣ, и инче такє, що труить молоде серце... Може у вась тамъ у Кыиви и не такъ було; але лєдвѣ, чи не такъ: я свого брата добре знаю, а винъ-жє тамъ за ватажка“.

Я почала энергично заступатыся за кружки, доводила, якъ зумила, ихъ корысть, хоча тямела, що въ словахъ Палажки не безъ зерна правды. Переспорыты ии, звистно, я не спроможна була: вона геть бильшь за мене знала, а до того ще й промовыста була. Одначє й вона мене не переконала въ тій думци, що коженъ чоловікъ повиненъ прымырытыся зъ жыттямъ и браты зъ ёго те, що можна взяты; черєзъ що-бъ то и я повинна не кыдатыся зъ однієи профєсієи до другои...

— „Ни вже,—кажу я,—хочъ вы мени що, а я, що сылы є, братымусь до учительства, а зъ профєсією швачкы або нянькы ни во вѣкъ не прымырюся“.

— „Бачу я, мовыла вона, що вы непремыренна; але колысь, якъ змарнуєте свои сылы—такъ згадаєте, що я добре вамъ радыла и правду казала“.

— „А отъ, ще кажу я,—чи не дозвольтє вы мени браты зъ вашои шахвы кныжки чытаты? у вась ихъ багато?“

— „Чытайте, колы матымєтє частъ, але про тє треба спытатыся вамъ у мамы; бо то властыво кныжки не мои, а батькивъ. Та певна рѣчь—воны не бороньтымуть“.

И дійсне не забороньлы.

XVIII.

У мене двѣ повнисенькихъ шахвы кныжокъ! чуетє!! та я зъ роду-вѣку стѣлько й не бачыла ихъ! а тепєрь уєи воны у моихъ у рукахъ: орудуй имь,

скільки хоч! Э! ни! не скільки хоч! наймычци, лю-
дыни пидневильній такъ не можна!

Бильша частына кныжокъ були 'непереплетени,
доволи й не розризаныхъ, значыть и не читаныхъ.
И яка-жь тутъ була мишанына! Тилькы за тры роки
1871 — 3 журналы „Вѣстникъ Европы“, „Отечествен.
Записки“, та за одынъ рикъ „Знаніе“ були переплетени.
Потимъ нема ничого до року 1878, а дали идуть
кныжки и журналы безъ оправы, мишанына: тутъ и
Спенсеръ и Миль, и Вундтъ, и одынъ томъ Дрепера, и
Габорію, и Самарынъ и т. ин., але велику бильшисть
займалы журналы и перекладови романы. Я не тямыла,
зъ чого початы читаты? Въ одній шахви цила полиця
въ гори стоялы усе въ палитуркахъ рижноманитни
кныжки по велычыни, починачы зъ доволи грубыхъ
и кинчаочы дрибнесенькымы. Я взяла першу зъ краю:
розгорнула, читаю: „Основа“... Доси я й не чула про
неи... Уси кныжки, що byly на сій полиці — byly
українськи — новына для мене така несподивана и така
цикава!

Чытаючы „Основу“, я закликала на аркушахъ
багацько прыпысокъ олівцемъ: воны ще бильшъ мене
закликавылы. Мижъ нымы byly таки пытання, що усю
мене збентежувалы; иноди цылымы годынами думала я
надъ нымы и ни до чого не додумувалася; бачыла
тилькы свою темноту, та тямыла, що треба шукаты, чи
не трапыться такой людыны выдющей, що-бъ дала
видповідь на ти пытання. Де-жь тутъ въ хутори взяты
такой людыны?... Глобенко не прыиздывъ на вакаціи.
Палажка, — сама не тямлю, чому, — стала проты мене
горойжлыва, а стара й поготивъ; зъ нею я й не вид-
важувалася зняты бесиду про ти пытання. Та й стала
я помичаты, що зъ того часу, якъ дозволылы мени

браты зъ ихъ бібліотеки книжки, обидви вони день скризъ день ставалы до мене не такими, якими були: чымсь сухымъ, холоднымъ стало віяты видъ ныхъ на мене; а часомъ було тхне такимъ панськымъ духомъ, що у мене ажъ слёзы навернуться.

Тымъ часомъ жадоба видповиди на оти питання зростала въ мойй голови все бильше. Вдача у мене чутка и вельмы перенятлива: скоро що справить на мене глыбоке вражиння, я довго буду пидъ тымъ вражиннямъ; розбуджене бажання доты невгамується, доты не даватиме мени спокою, докы я або вдовольню ёго, або перебье ёго друге яке вражиння.

Я стала на тому, що-бъ спершу пры добрій годины спытаты у Палажки: чи видае вона, хто робывъ оти замиткы въ „Основы“? Спытала. А вона мени такъ неввичливо:

— „Я вже казала вамъ, що то книжки не мои, а батькови, у ёго й пытайте, а я ихъ не читала. Та липше-бъ вы пыльнували бильшъ биля свого дила, ніжъ биля „Основы“.

Я ничего на те: такъ мени прыкро. стало! Чи я-жъ не пыльнувала догодыты имъ!? мовчу, та слёзы ковтаю и сама себе прымила-бъ ущыпнула за те, що вдалася до Палажки зъ такимъ питаннямъ, не видповіднымъ няньци.

Палажка дали й каже:

— „Прыдывляючысь до того, чого няньци можна й не займаты, вы не бачыте, що въ Инны уси панчохи подиравили: чые-жъ дило поштопаты ихъ“?

И пишла соби геть, а я дурна въ слёзы. Справди на двохъ панчишкахъ були диркы и я забула ихъ поштопуваты, а Палажка й доглядилась.

Черезъ килька хвылынъ прыйшла стара и звелила мени одягты Инну въ гости: и вона килька разивъ докирлыво вказала мени на ти панчошкы. А тамъ коло тихъ панчошокъ и дила того було на пивъ годыны; ну, та, бачте, недоглядъ! я й сама тямыла свою выну, та хиба-жъ той недоглядъ стався зъ того, що я кныжки читала? Просто—забула тай годи!

XIX.

Палажка зъ ненею и донею рушылы зъ двору въ гости; мене не взялы; я тому й раднйша була; заразъ кинулася и поштопала панчошкы; а тоди „Кобзаря“, зъ шахвы и ну читаты. Чытаю и сама чую, якъ слёзы выплывають зъ самого серця, а воны пидіймаються все вгору!... Нарешти—якъ стала читаты „Доле! де ты?“ ледви промовыла: „колы доброи жалъ Боже! такъ дай злои“, та зъ сымъ словомъ, якъ заголошу на цилый будынокъ!... Старый Глоба, що бувъ тоди саме у своєму кабінети, прожогомъ у свитлицю, де я сыдила! швидче дае мени воды пыты, та пытається:

— „Чого? Чого?“

А я й слова промовыты не спроможуся, тилькы голошу, наче по мертвому, та чую, що въ мене наче клубокъ котиться спидъ серця до горла. Глоба мени воду дае пыты, порськае нею на мене въ лице; строго загадуе мени замовчаты, втыхомырытысь, а я й сама-бъ раднйша ёго послухатыся, такъ колы-жъ отой клубокъ не дае мени! Голошу... Та оттакъ може зъ годину, або що!

Нарешти вгамувалася, вийшла на кганокъ, — повітрі чисте пахнуло на мене и такъ наче усе оте збентеження—хто ёго зна, де й дилося, наче хто взявъ та руюкоу ёго зъ мене знявъ.

Тоди Глоба зновъ до мене розпитувати. Я ёму усїей правды за панчошкы не сказала; думка така: помогты винъ не поможе, а ще, якъ часомъ скаже жинци, або дочци,—такъ гирше вийде. Збрехала: такъ кажу, сама не тямлю, съ чого воно сталося; зроду вперше зо мною таке.

— „Вы, передъ тымъ,—пытається,—читалы?“

Ну, отъ зъ сѣго и знялася у насъ бесида про кныжки; перейшла вона на „Основу“, на оти помиткы оливцемъ и т. ин. Глоба такъ прязно розповидає мени, а я такъ цікаво слухаю, такъ уважно; прымила-бъ, въ душу до ёго зализла. Потимъ того винъ розпитувавъ у мене мои думкы; я не таїлася, розказала ёму щиро усе, наче батькови, якъ и про що я думаю; дали винъ каже до мене:

— „А нуте, прочытайте мени що небудь, и прынісь кныжку.

Я ёму зъ головы прочытала спершу „И молодой й золотой“, потимъ „Долю“, дали „Доле, де ты“. Не скажу, чому такъ, але й доси, якъ и завжды, чытаючи оти вирши, я переймаюся кожнымъ словомъ поэта и чую въ души и въ серци у себе те саме, що чытаю. Жадни вирши ни Шевченка, ни Лермонтова, ни Пушкина николи не робылы на мене такого глыбокого вражиння, якъ оти тры: щось трохы похоже на те вражиння выкликають у мене тилькы вирши Мицкевича — де яки сонеты ёго та „Do Matki Polki“.

Глоба ставъ хвалыты мое чытання и каже:

— „Отъ про ваши думкы и ваше чытання, якъ довидається Борысь Несторовычъ, то-то радитыме. Ёму й на думку зроду не впадало, яка вы патріотка! Тай не дыво! колы я що дня васъ бачу, а не спостеригъ“.

Глоба вставъ и почавъ ходыты по кганку. Потимъ розгорнувъ кныжку й каже: „а слухайте, я вамъ прочитаю, и прочитаю“:

„На рикахъ кругъ Вавылону,

Пидь вербама въ поли“!...

Якъ винъ чытавъ!! такого чытання никола вдруге не довелось мени чуты! наче заразы бачу, якъ стоить Глоба середъ кганку: у ливши кныжка; очи горять, сыва борода тремтыть... чую якъ винъ, буцимъ зубамы скрегоче, вымовляючы: „А колы тебе забуду

Іерусалыме!

Забвенъ нехай повикъ буду“.

Видъ ёго голосу, интонаціи, найпаче видъ того: „забвенъ нехай буду“ у мене ажъ тило усе затремтило!... комашня по ёму забигала...

„И языкъ мій онимивъ“ чытае Глоба, и я чую, що у мене нибы языкъ ниміе, прырастае до пиднебєннє.

— ...Треба неодминно, мовывъ нарешти Глоба, щобъ вы спизналыся зъ Борысомъ Нєсторовычемъ, та побалакалы зъ нымъ; отой вамъ усе роскаже й прокаже; а я що!... „Бувъ голосокъ, та позычкы зъилы“... зарывся въ хазяйство, наче Рябко въ соломѹ. Э-ахъ!“

Глоба махнувъ розначлыво рукою и пишовъ. А я уся такъ и потонула въ тому, що чула видъ ёго, та въ тыхъ думкахъ, въ тому почуттію, яки сплodyла наша розмова. Такъ потонула, що й не спостерегла, якъ наши вернулыся! Колы чую Палажка гукае!

— „Таню! де вона, що не чує... Таню“!...

Я схопылася та прожогомъ до неи.

— „Вы вже такъ прырослы до кныжокъ, що й не чуєте, колы васъ клычуть“, кольнула мене Палажка.

— „Дытыну спаты положить“.

XX.

Борысь Нестеровычъ Гало — бувъ найблизшимъ сусидою Глобы. Село Улянивка, де винъ живъ — верстовъ за десять видъ Глобыного хутора, — село чымале, але смутне якесь, невеселе, якъ и вси степови села: деревъ бракуе.

Що тыжня, а то иноди й двичи на тыждень Гало прииздывъ до Глобы; двичи за мене прииздыла зъ нымъ и сестра ёго Юлія Нестеровна, бездитна вдова, литъ на 10 старійша за брата; а Борысови було вже пидъ 50, бо борода була вже посриблена.

Зъ нымъ я двохъ сливъ не промовыла; такимъ винъ мени здавався суворымъ, не прыступнымъ. Чи за обидомъ, чи за вечерею бильше було мовчыть, а колы й балакае, такъ переважно зъ старымъ Глобою про хазайство, про урожай, про земство. (Глоба бувъ гласнымъ губерньськимъ). Глобыха й Палажка заводылы зъ нымъ ричъ про культуру то що, але винъ якось не охоче балакавъ зъ ными: отсе дасть коротку видповидь тай замовкне; зновъ жеде, докы спытають ёго. Колы-жъ було Палажка почне промовысто просторикуваты, винъ складе руки перехрестьемъ, та тилькы слухае. Николы я не чула, що-бъ винъ змагався; правда, що я рядывъ-годы була пры тыхъ розмовахъ; звистно, мое дило зъ дытыною: де Инна, тамъ и я.

Разъ якось пидъ кинець серпня Глобыха зъ донею поихала до повитового миста на ярмарокъ ажъ на тры дни. У вечери прыхавъ Гало. Сыдымо за чаемъ, — я мовчки наливаю, а воны балакають. Потимъ Глоба пишовъ, прынесъ кныжку й каже до мене:

— „А ну-те, Тытяно Олександривно! утиште Борыса! прочытайте ёму „Доле, де ты“. Нехай винъ запевныться власнымы ушыма въ тому, що чувъ видъ мене“.

И Гало ставъ прохаты.

Я засоромылась, а ще бильше боялася.

Прочытала. Чи справди я такъ добре прочытала, чи Гало хотивъ тилькы похвалыты мене, але винъ ставъ запевняты, що зъ роду ще не чувъ такого чытання.

— „Та колыбъ отгуть бувъ самъ авторъ,—додавъ Гало,—винъ бы задушывъ васъ, прытыскаючы до лоня та дякуючы за таке чытання“.

Поспихъ завжды пидіймае нервы, надае смилы-восты и я вже не прохана стала чытаты инчи вирши. И сама не видаю, не тямлю й теперъ, чому я коженъ разъ здригну було усимъ тиломъ, якъ тилькы Гало протягне руку и визьме мою, що-бъ подякуваты за чытання! такъ у мене наче громовына по тилу пробижыть! и скилькы я не сылкувалася,—жаднымъ усылованнямъ воли не спроможна була спыныты або вгамуваты отаке почуття.

До билого свита просыдили мы втрѣхъ, балакаючы: звистно бильше говорылы Глоба зъ Галомъ, а я все слухала: але якъ слухала! духъ прытаившы, боячысь, що-бъ ниже едыне слово не пролетило повзъ мою пам'ять! Та чи й можна-жъ було мени не вслухуватыся, колы я чула теперъ, якъ Глоба, найпаче Гало доводылы розумомъ, фактамы те, що я доси чула тилькы серцемъ! Я слухала и сыдячы нерухомо, раювала: я чула въ соби щось нове; доси невидоме, бадьоре!... чула себе веселою, наче дытына! та що про мене казаты, колы старый Глоба такъ розвеселывся, розгово-

рився, наче то бувъ зовсимъ не той звичайный, сыво-бородый Глоба, прыголомшениый, а молодой, жвавый парубокъ, повный виры въ свою идею; повный надїи на їи велику миць и торжество!

Другого дня зновъ прихавъ Борысь Несторовычъ, ще до обиду и сидивъ у насъ до глупои ночи, та все роспытувавъ у мене, якъ я жыла, що я знаю, що читала и до чого прямую?

— „Добре-жъ,—мовивъ винъ прощаючысь,—будемо пыльнуваты; може й доплывемо до берега“.

XXI.

Почавъ Гало привозыты мени кныжки все таки, якыхъ не було у Глобы; и давъ мени пораду, якои системы триматыся, читаючы кныжки.

Насталы довги осинни ночи. Отуть-то думала я часу у мене буде багацько; буде колы й читаты, и вчытыся. Отъ-же не такъ сталося, якъ ждалося.

Того року пшениця не добре вродыла, а лёнъ побывъ грядъ: се булы головни речи Глобыныхъ доходивъ. Поменшалы доходы, значить, натурально, треба поменшыты и выдатки. Глобыха почала зъ того, що поменшыла мени плату на карбованця що мисяця. Хоть умовлялыся на рикъ, на рикъ була и плата умовлена—сотня рубливъ, та я вже не стояла за того карбованця, думаю: не далеко до року, думатыму, що тыхъ 6 руб. загубыла... Дали зовсимъ видпустыла Глобыха покоивку, а мого карбованця накынула куховарци за те, що-бъ вона прыбырала въ покояхъ. Звистно—куховарка не встыгала, а я мусыла їй помагаты. На отсю запомогу ишло у мене чымало часу, найпаче у вечери: треба послаты усимъ постели; а куховарци треба вечерю варыты,—

отъ и мушу слаты. Переполовынылы и челядь; такъ що на цилый хутирь у Глобы лышылося дви молодыци, та три парубкы. Якъ стало на холодахъ, ще бильше погиршало мени. Опричъ пекарни, усе шить грубъ въ доми топылы соломою: якъ не пыльнуѣ, а топлячы соломою, неможна одного часу топыты бильше двоухъ грубъ; бо треба разъ-у-разъ стояты билия грубы: напхаешъ въ одну соломы; докы вона горыть, идешъ мишаты кочергою въ другѣй, та отакъ и ходы видъ грубы до грубы. Утомышся було такъ, що ни рукъ, ни нигъ не чуешъ. Все-бъ те дарма було, колы-бъ Глобыха не видбырала у мене спроможности чытаты и вчытыся хочъ тоди, якъ у вечери, колы вже зовсимъ оброблюся, усе попораю: а то ледви отсе сяду у своѣй кимнатци, вона заразъ до мене:

— „Идить до одного свитла, що-бъ друге не горило ни за цапову душу! теперъ не таки у насъ доходы, що-бъ марнуваты гроши“.

Мушу слухатыся. Сяду зъ кныжкой билия того столу, де воны вси сыдили. Самъ Глоба сыдыть мовчкы; Глобыха пасъянсѣ розкладуе; Палажка плете що небудь зъ гарусу. Чи прочитаю сторинку, чи дви, Палашка заразъ до мене:

— „Пидить, будьте ласкави — гляньте, якъ спыть Инна, чи не розкрылася? може одіяло зсунулося зъ неѣ“.

Вернуся, сяду за кныжку, а Глобыха:

— „Таню! дайте мени воды“.

Або: „Яку то вы кныжку чытаете?“

Та отакъ разъ-у-разъ и перебывають! А ляжешъ спаты,—крый Боже! щобъ лежачы дала що прочытаты! — „Вы заснете, каже, забудете свитло потушыты, та ще пожежи наробыте: и димъ пиде прахомъ и вси мы ду-

шамы наложимо“. Навить и самъ Глоба ремствувавъ, побачывшы разъ, що я, лигы спаты, читала кныжку.

Сутяжно ставало мени: почала Глобыха загадуваты мени таку роботу, до якои я зовсимъ не призываина була и черезъ те недотепна була справити ии до ладу.

Було разъ таке: Гало запросывъ усихъ насъ до себе заговляты на Пылыпивку. Довидалася про се куховарка и соби выпросылася на село заговляты. Пустылы ии, а друга молодыця, що на людей варыла и коривъ доила, пишла не пытаючыся. Якъ пишла—такъ цилыхъ пять день и очей не показувала. Никому у насъ на хутори ни стравы зварыты, ни хлеба спекты. Першый день перебылыся, а на другой каже мени Глобыха обидъ варыты и хлеба напекты. Я не видмовлялася, але, кажу, зроду дижи не мисыла и певне не зумію гараздъ вымисыты, тилькы борошно понивечу.

— „Дурныця! не святи горшки липлять,—мовыла Глобыха,—печить“.

Напекла, та такого удоныла, що закалець на цилый палець, за те обидъ зварыла до смаку. У вечери нова робота:

— „Клымъ—скотарь,—каже Глобыха до мене,—занедужавъ; а опричь ёго никто не вміе доиты коривъ! не можна-жъ ихъ лышыты недоенымы. Будьте ласкави, иидить подоить“.

Пишла. Теплои одежныны у мене не було; докы въ одній кофточци подоила въ холодному загони чотырѣхъ коривъ, такъ змерзла, такъ дрижа проняла у мене уси кисткы, що зъ роду я такъ не мерзла, зроду такъ не дрижала. Отъ же не то що подякы не чула я за свою працю, а стала помичаты, що Глобыха и Палажка не ти до мене, якими перше булы: якимсь

холодомъ дышуть до мене. Дали а дали спостерегаю, що Палажка ни за що, ни прощо вѣидається; ничымъ на неи не вгодышъ, за все ганьбыть, напосидається. И почула я, що въ души у мене прокыдається якась, доси невидома мени, злисть. Забирае мене думка пивыдче покынуты ихъ. Найбильшъ лютувала я въ ти годыны, колы воны наумысне не давалы мени побалакаты зъ Галомъ! Винъ почавъ частійше приыздыты. Прииде— заразъ до мене: — „Чи перечытала я ту, або инчу кныжку, що винъ давъ мени? яка думка моя про неи?„ Здійме розмову любу для мене, та мылу; прымила-бъ, я не пла, не пыла, не спала та все ёго слухала; Глобыха-жъ, а ще бильше Палажка заразъ на мене:— „Заберить Инну та йдить пограйтеся зъ нею у неи въ свитлыччи“.

Або щс инче таке выгадае, абы не сыдила я зъ нымы. Мушу я слухатыся, але-жъ якъ мени прыкро, якъ гирко! Мене такъ и тягне розмовляты зъ Галомъ, або хочъ слухаты поблызу ёго, якъ винъ говорыть!... Злисть все зростала, часомъ було ажъ клекотыть и довела мене до думкы: абы тилькы стало на весну, заразъ видійду видъ Глобыхы: тямлю, що погано недодержаты умовы, не дожыты до року, та колыжъ сылы не стае бильше такъ терпиты.

XXII.

Вынялася разъ така зручна година, що-бъ побалакаты щыро зъ Галомъ: уся семъя поихала до церкви, Инну тежъ взялы, а Гало тоди саме й прыхавъ. Я невымовно зрадила, розповила ёму все, прошу порады у ёго, що діяты зъ собою.

— „Инколы, — кажу, — таки порывання находятъ на мене, що я отій Палажци, прымила-бъ, голову скрутила“.

— „Порывання, — видповивъ Борысь Несторовичъ, — треба здержуваты, треба правыты нмы такъ, якъ вмилий кучеръ правыты киньмы“.

— „Колы-жъ снагы моеи не стае... Така вже я безталанна вродылася! Уси и скризъ, де я була — охрестылы мене непрымыренною. И сама я бачу, що справди така я: ниякъ невмію прымырытыся зъ тымъ, що округъ мене; усе мене тягне кудысь до чогось иншого... Навчить мене, що я мушу робыты, якимъ побытомъ повинна себе прыневольты, щобъ прымырытыся зъ тымъ, що дае доля, щобъ не быты непремыренною?“

— „Ба! а чи миркувалы вы: що то значыть прымырытыся? Се не мала ричъ! Можна такъ прымырытыся, що — липше въ ополонку, або-жъ инакъ померты... Прымырытыся — на мою думку, не значыть зробытыся байдужымъ до всѣго лыхого — й — доброго! Таке „прымырення“ достойно не чоловика, а хиба годованого кабана. Люде зъ хыстомъ думаты и жыты думачы, повинни гыдуваты такимъ „прымыреннямъ“. Е инше прымырення... Я и духъ затаила та слухала Гала, а винъ говорывъ дали:

— „На свити лыхыхъ людей бильшъ, нижъ добрыхъ. Янголивъ нема мижъ людьмы... На лыхо людямъ, — якъ завжды й скризъ бачымо — чоловикъ бильшъ хылытыся до вчынкивъ лыхыхъ, нижъ до добрыхъ. Отъ тутъ и лежыть головне зерно роботы кожного чоловика, що бажае щастя людямъ, хоче по спромози працюваты, щобъ поменшыты лыхе, побильшыты добре, що хоче пидсобляты, дїйты до идеала. Роботы сыла и про всихъ ии стане, не треба тилькы гнатыся за велькою, выдат-

ною роботою; не треба и видѣ другихъ вымагати бильше за те, що вони спроможни дати й зробити. Нехай коженъ робить, що вміє, якъ уміє и якъ спроможно ёму, абы робивъ винъ, абы робивъ чесно, зъ переконання... Не треба сподиватися, щобъ зъ тїєї роботи заразъ-же були й добутки видповидни; не треба злытися й лютувати за те, що праця не заразъ дає плоды, не треба черезъ те перейматися сумомъ. Нехай —хочъ-що! нехай злюкы клеплють; нехай недовиркы въ идеаль глумляться, наливають вамъ въ серце труты, а вы на те не вважайте... „Да не смущається серце ваше“. Робить и робить! лышайтесь собою и бережить власну повагу — переходячы черезъ терны, черезъ заздрість и клевету ворогивъ, черезъ огонь брехень самолюбивъ и страхополохивъ. Отъ засвоити свідомо отси думкы, перенятися ими, и не вважаючи на гирку отруту, робити те, що наказує серце й розумъ, вира въ идею, надія на її миць и повага до себе, —отсе на мою думку и значить прымыритися. Чи такъ?”

Я не тямала, що видповидати! Мени такъ мыло, любо було усе те почуты, що я трохи не кинулася обняты й поцилувати Бoryса Несторовыча! А винъ жваво ходивъ по свитлыци: ёго очи, уся тваръ ёго, ёго рухы, —усе говорило мени, що высловленными заразъ думкамы винъ перенявся зъ головы до нигъ!

— „Що-жъ мовчите?“ —спытався винъ.

— „Не знаю, що казати... Онъ у поэта, — впало мени на думку, —сказано „серцеви не потурай“. И такъ килькы разивъ середъ молодежи траплялося мени чуты, що треба жыты не серцемъ, а розумомъ; що сентиментальнисть“...

— „Брехня! —перебивъ мене Гало, — жыты треба усимъ, що властиво чоловікови; тилько божевильный

пыльнуватиме атрофіроваты серце. Жыты треба такъ, щобъ уси вчинки наши, праця, робота видповидалы гармоніи серця, розуму и суминня“.

— „Трудна ричъ“.

— „Не такъ-то! для людей щырыхъ, правдывыхъ не трудна: для ныхъ така гармонія—те саме, що повитря, вони нею дышуть, вона стыхія ихъ жыття“...

Мы такъ забалакалыся, що й не помитылы, якъ мои паны вернулыся зъ церкви и я зновъ не встыгла выйты на зустричъ Инни. Палажка и Марта Семеновна, побачывшы Гала, зумылыся и надулы губы. Я закмитыла, якимъ ворожымъ поглядомъ Палажка кынула на мене.

Гало просыдивъ до глумои ночи, але не трапылося вже такой зручної годыны, щобъ можна було довести намъ до кинця перервану розмову и почуты мени видъ ёго пораду, що діяты дали, якъ полагодыты оти прыкри видносыны до мене Палажки и її нени.

XXIII.

Бувъ кинець лютого; пахло вже весною. Старого Глобы не було въ господи; бувъ винъ на зборахъ земства въ губерському мисти. Я стояла биля викна и дывылася на шляхъ— якъ винъ увесь почорнивъ; дывылася якъ проминня весняного сонця проганяе снігъ... Душа порывалася зъ хаты, захотилося выйты на двиръ та, ставшы проты сонця, дыхнуты свижимъ повитрямъ. Я накынула на себе хустку й выйшла. Ледви ступыла я на сходы до кганку, ажъ чую кинь тупотыть; глянула на браму, ажъ Борысь Несторовычъ верхы. Винъ бильшь тыждня вже не бувъ у насъ. Я такъ зрадила, що прожогомъ кынулася до ёго на зустричъ. Повита-

лыся. Гало прив'язує коня до рундука, поки прийде Глобынь кучерь, та забере коня до стайни, а я стою біля коня, глажу його по шиї, а сама дивлюся на Борыса: перекидаємося з нымъ словами,—и такъ мени весело, що й не сказати.

Скоро ввійшли мы в свитлицю, скоро Палажка привиталася з Галомъ, заразъ казала мени взяти Инну и йти з нею геть з гостинної. По обиди и цілий вечиръ тежъ саме. Бачу я, що Палажка притьмомъ жене мене з тієї свитлиці, де вона сиділа з Галомъ, та я вже не вийшла туди и тоді, якъ Инна лягла спати. Душа моя рвалася туди, але я пам'ятувала Галови слова, що порываннями треба правити такъ, якъ вмилий кучерь править кіньми.

Сыжу собі в темноті, ажъ чую, — Гало кличе мене попроситися; я вилетіла, наче громовиною мене викинуло.

Гало такъ стисъ мою руку, що я трохи не крикнула; ажъ пальці злиплися; боляче, але я хотіла, щобъ той биль не мынавъ; я бажала, щобъ я разъ-уразъ чула його и марыла собі, що то Борысь Несторовичъ стискає мою руку... Швидче я лягла спати; доки й заснула, все чула той биль, все Гало стоявъ передъ мене. И такъ спокійно, радісно якое проспала я до самого ранку; а вранці встала такою свіжою, та веселою, якою давно-давно не чула я себе.

Прыхожу з Інною до чаю. Біля столу сидить Палажка.

— „Добрий день вамъ!“ вітаю її такъ сердечно, весело.

А вона надулася, немов сова та, и одвернулася; руки мени не подає.

Що отсе зъ нею, — думаю собі, — зъ якои речи вона зкгедзкалася на-тще?

Думаю такъ и сидаю собі поплить зъ Інною, до столу. Палажка подивылася на мене, наче пятака дала и каже:

— „Вы забулыся найпростійшой ввичливости“.

Озырнулася я, — нетямлю, до чого вона ричъ веде.

— „Де се wydано, щобъ нянька сидала, докы господиня не скаже ий систы!“ мовыла Палажка.

— „Доси, — видповила я, — сѣго не було“.

— „Бо доси и я и мама змовчували вамъ; думалы: сами вы догадаєтеся; а вы, замість того, починаєте таке витворяты, що непрстойно й згадаты“.

— „Та що таке? — мовыла я, дывуючысь и все такы не тямлячы, за що Палажка сикається до мене.

— „Вы ще смієте пытаты: що таке? буцимъ справди не тямые, про що я кажу.

— „Дале-би не тямлю“...

— „А вчора?“...

— „Що?“

— „Ще не тямые?... ой вы, бачу, продзыгглевана,“ — и такъ погано дывыться, такъ докирливо хытае головою, такъ зневажно усмихається. — „Та соромъ людямъ сказаты: молода дивчына прожогомъ летыть стриваты нежонатого мужчыну!... Фу! гыдота! Нехай бы ще на самоти, а то прылюдно! Не вже у васъ сорому нема? Не вже вы не тямые, що вы порочыте нашъ димъ!“

Такъ отъ воно що! — подумала я. Зъ роду-вику я не сподивалася на таке видъ Палажки!! Я вся спалахнула, скочыла зъ стильця, пидбигла до Палажки и несамовыто скрыкнула:

— „За що вы мене такъ ображаєте!“ — А вона на те:

— Ха, ха, ха! яка тутъ образа! тутъ тильки правда!... колы вамъ Гало до вподобы, хочъ на шыю ёму вишайгеса, тильки не въ нашому доми.“

— „Якъ вы смієте такъ говорыты!“—знову крыкнула я и чую, що вся кровъ кынулася мени въ лице.

Палажка якъ скочыть зъ мисця, якъ тупне проты мене ногою, якъ крыкне:

— „Ахъ ты ледащо! ще й вона сміе отакъ зо мною говорыты!! та я тебе“...

Тутъ де взялася стара; я думала, що заступытсья за мене, а вона стала мижъ намы, показуе на двери рукою, та до мене:

— „Геть! вонъ зъ мого дому! заразъ вонъ! щобъ твого й духу тутъ не було!“

И выпхала мене въ прихожу.

И злисть и горе и почуття такой тяжкой ни за що, ни про що образы — усю мене обгорнули и чорнымы крукамы выплыся до мене въ сердце! Я сама себе не тямыла. И теперь не прыгадаю соби, що було дали, що воны мени говорылы, а що я имъ! Очуняла я тильки тоди, якъ була вже середъ поля и почувла, що витерь свыще въ мои уши, що я уся дрижу! Я зупынылася, озырнулася и тоди тильки розибрала, що я на дорози въ село, де жывъ Гало; що на мени опричь легенькой хусткы на голови — ничего нема. Гарячка, що доси гнала мене безъ моеи воли, втыхомырылася трохы; въ паморокахъ посвितлійшало. Я стояла середъ шляху наче божевильна, я не спроможна ще була зразу выразно зъясуваты самій-соби усе те, що скоилося! Не тямыла, куды й чого я бигла. Одначе село вже манячыло. Я рушыла и зновъ почала бигты. Бигла, ажъ докы не прыбигла въ двиръ до Гала и ввійшовшы въ пекарню, снопомъ упала на доливку...

XXIV.

Очунявши, прыйшовшы до пам'яты, я побачыла, що лежу на постели Борыса Несторовича, били мене сыдила сестра ёго. Вона мени росповила, що Гало учора вранци поихавъ до когось изъ знайомахъ и вернется хіба завтра. Я стала прохаты, щобъ выбачыла мене за те, що я наробыла їй такого клопоту.

— „Годи про се, — перебыла вона, — „клопоту жадного нема, а розкажись мени, що отсе у васъ зъ Глобамы скоилося? Я посылала до ныхъ на хутирь, щобъ тамъ довидалыся; та звидтиль привезлы таку звистку, що годи й казати про неї.“

— „Яку-жь?“

— „А-ть! — бачу сама, що сплелы нисенитницю и не доглупаюся, зъ чого се все? По-троху догадуюся та колыбъ не вклепатысь.“

Я росповила усе дѣчыста — якъ воно було. Тоди вона й каже:

— „Ну, такъ на мое й выходить; я давно помитыла, що Палажка... А Борысь не нявъ мени виры!“

Бильшъ, ничего не схотила сказати.

Спомынки вчорашии прыгоды — зновъ выкыкалы въ моему серци гирке почуття тяжкой образы. Юлія Несторивна се помитыла и заразъ звела ричъ на инше, почала росповидаты власне жыття.

Пидъ вечиръ вернувся Борысь Несторовичъ. Я лежала и не мала сылы встаты. Винъ зайшовъ, роспытався тилькы про мое здоровья, а про вчынокъ зи мною на хутори ни слова не промовывъ. Винъ сылкувався вдаты зъ себе веселого, навить жартливо росповидавъ

про свою поиздку, але по твари у ёго ходылы таки густы та темни сутини, що легко було спостерегты, що діється у ёго на души.

Небавомъ винъ попрощався зи мною, сказавшы, що йде спаты; а Юлія Несторивна не видходила видъ мене, докы я не заснула.

За тыждень я зовсимъ поправылася, тилькы кашель лыпывся. Стала я миркуваты, куды мени рушыты? Довидавшысь, що Глоба, вернувшысь до дому, самъ привизъ до Гала мои манаткы и вси гроши, яки я заслужыла, я гадала ихаты заразъ до Кыива. Та Борысь, а ще бильшъ ёго сестра и слухаты про те не хотили!

— „Ни вже, — мовывъ Гало, — колы лыха доля за-
кынула васъ отъ-сюды до мене, такъ я не выпущу
васъ доты, докы не спожыву усихъ заходивъ на те,
щобъ запомогты вамъ дійты до своєї меты... Здоровья
ваше ще не таке, щобъ можна було рушыты въ таку
далеку дорогу, якъ до Кыива; але здоровье ваше, —
каже винъ, — не таке лыхе, щобъ не можна було вчы-
тися. Отъ мы зъ ёго й покорыстуємось. Жывить у насъ
та будемо вчытись, а тоди поидемо до Х., тамъ ста-
нете на испытъ.“

Де жъ мени було не згодытись на се! Одначе
мени ніяково було опынытись у Гала дармоидкою! зъ
якой речи я истыму ёго хлибъ? Чымъ я виддячу ёму?
Я сказала про се Борысови. Винъ усмихнувся и каже:

— „Другъ друга тяготу носыть... Я николы не
вдававъ себе за якогось филантропа чи що, навить не
думавъ про се; одначе завжды уважавъ за свій обяза-
зокъ по спромози иты стежкою тієї науки, що каже:
у кого дви свытки — виддай одну тому, у кого нема
ни одной. А отъ хiba друге лыхо: певна ричъ, що
Палажка зъ ненею и инши сусидни Палажки пустять

гоминь про вась, що вы живете у чоловіка не жонатого...

— „Се дурныця, дурныця и ще двичи дурныця! — Перебыла Юлія Несторивна братню ричь, — яке намъ дило до того“...

— „Не намъ; намъ байдуже; а отъ що думае про се Тетяна Александровна? се ии дило“.

Я видповила, що на пащыкування жадной увагы не звертаю; абы я була певна, що власной повагы до самой себе не зрушыла, не знехтувала, абы власне сумління було у мене спокійне, не докоряло мене.

Такымъ чыномъ лыпылася я въ Улянивци. Щодня я працювала надъ власною освітою. Часу було доволи. И николи ще доты я не почувала себе такою спокійною, вильною и беркою до вчення, якъ теперь! Борысь Несторовычъ що дня працювавъ—учывъ мене. Юлія Несторивна такъ полюбыла мене и такъ вона сподобалася мени, такъ прыпала мени до серця, що й не вымовыты того. Жыла я въ Улянивци наче, мовлявъ, у Бога за пазухою... Глобы ремствуvalы на Гала, за те, що захыстывъ мене и не прыиздылы; Борысь Несторовычъ и соби не издывъ до ныхъ.

Мынувъ мисяць. Борысь Несторовычъ диставъ зъ Х. программу испыту: зъ неи мы запевнылыся, що я знаю вже бильшъ, нижъ треба по тій программы. Прырадылы мы заразы по проводахъ ихаты на испытъ. Одначе я не кыдала вчытыся: хочъ якъ запевнявъ мене Борысь Несторовычъ, що я здамъ экзаменъ, але я боялася; ни ёму, ни соби не няла виры: все здавалося мени, що я чогось ще не знаю, и я зновъ брала пидручныкы и зновъ вчыла ихъ... здавалося мени, що ледви я стану на испытъ, такъ переполохъ обгорне мене, що я й слова не видповимъ. Часомъ такый

острахъ находивъ на мене, що я дрижала, немовъ зъ пропасници.

И несчулася я, коли минувъ той пистъ и прийшовъ Велыкдень! и за увесь той часъ не прыгадаю соби ниже единой смутной тяжкою дныны! Такъ мени гарно було жыты! Борысъ Несторовычъ за увесь той часъ никуды съ господы въ гости ни разу не изывъ, — усе дома. Вранци ио хазайству, по обиди зи мною — учыть мене; у вечери уси мы въ трѣхъ сыдымо, та розмовляемо, або чи я, чи Борысъ Несторовычъ читаемо въ голосъ!... Гарно було! А все-жь думка, — чымъ я ихъ виддячу? — не выходыла зъ моеи головы; але марне; бо ничего я не могла соби й прыгадаты, тилькы встаючи й лягаючи, благала Создателя, щобъ Винъ за мене сторыцею виддячывъ моимъ добродіямъ!

XXV.

На першый день велыкодныхъ святъ старый Глоба заихавъ до Гала заразъ зъ церкви. Я привиталася и похрыстосовалася зъ нымъ, немаючи проты ёго ничего лыхого й на думци. Дійсне мени низащо було на ёго ремствувать. Борысъ Несторовычъ заразъ слидомъ за Глобою поихавъ до ёго на хутирь. Мы лышылыся вдвохъ зъ Юлією и натурально стали балакаты про Глобу: оттуть я довидалася, що прычыною вѣидання Палажки, а потимъ и тіен образы, яку вона мени заподіяла, було те, про що я й не гадала соби. Юлія Несторивна розповіла мени, що Палажка закохана въ Борыса и спостеригшы, що Борысъ стосується до мене уважно и часомъ привитнійше ніжъ до неи, занялася ревностью. Вона гадала, що я стою їй на дорози, що

колыбъ не я, такъ Гало видповидавъ-бы коханнямъ на іи кохання.

Я не тямала тоди, чому мени прыкро було довідатися, що Палажка кохає Борыса и чому та прыкристь зныкла заразы, якъ я почула видъ Юліи Несторивны, що Борысь не кохає Палажки! Юлія Несторивна мабуть спостерегла мое серце; та я такы николы не вмила двоиты, не вмила ховаты того, що почувала: що почувало мое серце, те завжды лунало у мене и по твари и въ очахъ. Юлія взяла альбомъ фотографій и стала перегортуваты. Розгорнувши одну жиночу фотографію и вказуючы на неи, вона спытала мене:

— „Подобається вона вамъ?“

Глянула я на фотографію: лице молоде, розумомъ тхне воно; очи велики, чоло высоке, але выразъ якыйсь строгый, наче холодный, не симпатичный.

— „Трохы, трохы не стала моею братовою“, — мовыла Юлія Несторивна — „Борысь вельмы кохавъ іи, та не судылося имъ побратыся“...

— „Чому?—не вдержалася я, щобъ не спытаты и сама почервонила за свою цикависть.“

— „Не було значыть на те воли Божой“, — видповила Юлія Несторивна. — Борысь тяжко вбивався, а я гришна людына, хочъ и шкода була дывытыся на ёго тугу, я радила, що воны не побралися. Не такой треба ёму жинкы, а мени братовою... серце у неи якесь деревьяне було“...

— „Такъ вона не кохала Борыса Несторовыча?“ — Зновъ зацикавыло мене и зновъ соромно мени стало за таке пытання.

— „Вона казала, що кохає; Борысь нявъ виры, а я—ни; я бачыла, що Ганна Мыколаивна и не може кохаты такъ, якъ треба кохаты. Тай никого вона не

могла кохаты,--безсердечна вона була. Ну, правда: зъ себе вродлива, и розумна, и вчена... та що зъ тои вченосты! не зъ нею, а зъ серцемъ треба жыты. Було вона все каже мени: „Я всихъ людей однаково люблю“. Я николи не змагалася зъ нею, хочъ дуже добре тямыла, що се нисенитныця! якъ ёго въ свити усихъ людей однаково любыты...

— „Можна“,—кажу я.

— „Де такы!.. Отже хочъ бы й вы: не однаково вы любете и мене и Палажку?“

— „А вже-жъ не однаково“...

— „И зновъ не однаково вамъ, що той, чи иншый чоловикъ“.

Я хотила высловыты, що се не та любовъ, яку мабуть розумила Ганна Мыколаивна, але въ прыхожу ввійшлы попы и перебылы нашу розмову.

Скоро я зачыныла за попами двери, Юлія Несторивна зновъ за свое:

— „Ни, ни! не було у неи, у тіеи Ганны Мыколаевны серця. Разъ якось у Х — и йдемо мы у-трёхъ въ театръ. Кватырувалы мы на одній глухій улыци; часомъ було перейдешъ ту улыцю зъ кинця до кинця —живой души не стринешъ: идемо, — ажъ середъ улыци чоловикъ лежыть. Борысь до ёго: бачыть—пьяный такый, що й языка не поверне. Борысь—ну метыкуваты, якъ-бы ёму запомогты? Колы-бъ,—каже,—клыкнуты „ваньку“, або полиціянта, нехай бы ёго забралы, а то ще наиде хто на ёго въ ночи“. А лыхтаривъ на тій улыци не було. Стоимо. Ганна Мыколаивна и каже: „годи намъ стояты, ходимо, все одно —ничымъ не поможемо, а въ театръ спизнымося“. Такъ не можна,—кажу я,—театръ нигде не динеться, не втече, а чоловикови хто ногы переиде, — шкода велика“.—

„Вже-жъ не стерегты намъ ёго“, мовыла Ганна Мыколаивна такимъ голосомъ, що мене наче хто серпомъ по серцю ризнувъ. — Вы йдите собі вдвохъ, — каже Борысь, — а якъ стринете „ваньку“, або полицянта, такъ пошлите сюды, а я тымъ часомъ постережу; а може хто йтyme, такъ поможе мени перенести ёго въ близькый двиръ“. Ганна Мыколаивна якъ фыркну!.. Ну та годи про неї! земля їй перомъ! а кажу вамъ не такої жінкы треба Борысови...

— „А якої-жъ?“ — спытала я.

— „Сердечної, щырои, доброї, оттакої, якъ вы... оттаку-бъ братову я голубыла“.

Я почула, що у мене не тилько уся тваръ, уши, а навить шыя огнемъ горять, и мовчки спустила я очи на доливку. А Юлія Несторивна встала, обняла мене, цилує въ голову и каже:

— „Серденько Таню! Колыбъ ты стала моею братовою! то-то-бъ була я и рада и щаслива. Станешъ?“

Я мовчала! се була така для мене несподиванка, що я не тямыла, що й казаты.

— „Чогожъ мовчышь? — допытувалася Юлія Несторивна, — хіба Борысь тоби не по мысли, не по серцю? Ось подумай, та й скажы“.

— „Нехай подумаю“... видповила я несвідомо и побигла зъ хаты на рундукъ.

XXVI.

Мынуло бильшь тыждня. Юлія Несторивна не здіймала бильшь речи про свою думку, — зробыты мене своею братовою; а я тому була й рада; бо я недомиркувала, що мени видповидаты? Вже-жъ безъ любовы не братыся, а чи кохає мене Борысь Несторовычъ? чи

кохаю я ёго?—Колы-бъ винъ мене кохавъ, то-бъ признався мени самій, або хочъ-бы давъ яку ознаку; атожъ николи ничымъ винъ не давъ знаты, що кохае мене. А я ёго? Я такъ шанувала ёго, такъ була вдячна ёму, що чого-бъ винъ видъ мене не побажавъ—я-бъ—усе—усе зробила; жыття-бъ ёму свое виддала; але я не почувала, що кохаю ёго такъ, якъ, на мою думку, треба кохаты того, зъ кымъ стаешъ у пари на рушныку!.. Одначе, колы я подумала, що завтра повинна ихаты въ Х. на испытъ и навикы може лышыты Гала и ёго любу сестру, я почула, наче щось здавило мое серце. „Чого-жъ мени шкода, чого ёго жалъ?“ — вырвалося у мене зъ грудей и я упала лыцемъ на подушку и змоchyла ии теплыми слизьмы ..

У вечери за чаемъ чую, що й Бoryсь Несторовычъ иде зо мною.

— „Не можна,—каже,—пустыты васъ саму: мисто для васъ нове, вельике, трудно вамъ було-бъ безъ помочи, и дорога не близька; та, головна ричъ, у мене въ Х. е и свои особысти справы“.

Я зрадила, що Гало иде зо мною; та не на довго: заразъ мою радистъ повыла смутна думка: значыть винъ не кохае мене!.. кохавъ-бы, то-бъ не сказавъ: „головна ричъ поиздки — мои особысти справы“ — значыть: не про мене винъ иде“.

Рано треба було выихаты, щобъ постыгты на парохидъ: я й не роздягалася; прылягла, якъ була въ одежи; але й очей не зводыла: недалекий испытъ трывожывъ мене, а ще бильшъ не покидыла думка про видносыны до Бoryса Несторовыча,—властыво,—бентежыло мене пытання, чи я кохаю ёго. Замистъ видповиди вырынало друге пытання: — та зъ якои речи,—думала я, — пытаю я сама себе про те кохання? Хиба

Гало хочъ натякнувъ чымъ будь, що кохає мене?..
Годи про се... Такъ годи! Але черезъ хвилину—дви
—зновъ та сама думка, те саме питання—и на видпо-
видь—ничого певного ..

Прощаючысь зъ Юлією Несторівною, я за слизьми
не спроможна була слова промовити... И вона про
„братову“ ни слова...

Отъ мы й на пароходи. Днипро! Якъ забулося у
мене серце. Днипро! у мене въ пам'яті воскресли и
живими стояли передъ мене мій на вики дорогий
Кыивъ, моя сим'я, мои дитинни лита, мое горе; мій
кыивський кружокъ... Спомынки перекинулися на
Глобу, на Палажку, на її образу!.. Я такъ здригнула,
що трохы не впала, колы-бъ Борысь Несторовичъ не
пиддержавъ мене пидъ плече.

— „Вамъ не добре?—пытається винъ, усажуючы
мене на лавци,—мабуть занудыло видъ плавбы? Такъ?
И винъ впывся въ мене своїми добрыми, ясными
очыма такъ, що я не мала снагы видповисты не по
правди.

— „Выкыньте,—радыть винъ,—усе те зъ головы,
липпе гляньте на Днипро. Дывыться: якый яснобла-
китный винъ! Онъ! якъ шпарко плывуть човны... вода
блещить, ледви колышеться, тече, наче спокійне жыття
подружжя... Гляньте! онъ якъ невелички хвыли цилують
берегъ, а винъ простягає до ихъ стари губы...

Парохидъ тихо повагомъ плыве повзъ остривъ; зъ
острова понахылялися въ воду шыроки явори. Упавъ
на воду лысточокъ и закрутився, заколыхався: де не
взявся метелькъ, за нимъ другый, силы на той лы-
сточокъ, наче на човенъ, а вода погнала ёго десь
далеко... Де винъ пристане? що буде зъ тымы метель-
камы? чи не такъ и зо мною? де я пристану? що мене

жде, що зустріне? чи допливу я до свого берега?—
Отаке роилося у мене в голови...

Мимо воли выкотылися у мене з очей слёзы.

— „Чого ви плачете?“—спытався Гало, помитывши ти слёзы.

Видповила.

— „Э! слизьмы не поможете; не плакать треба намъ, а жыты и працоваты! Бадёристь духа и энергія, — отъ стерно и пидойма жыття! Про се мы вже балакалы колысь зъ вами: памьятаете, яку обіцянку вы тоди дали? Трымайтесь-жъ їи. Хоть-бы що не зустрілося вамъ,—головна ричъ, не падайте духомъ; не пидлягайте впливу розчаровання и нудьгы“.

Не памьятаю, що я промовыла на те. Але наче теперь чую ёго слова:

— „Не шукаймо въ жыттю вельчезной, якои выдатной праці! Жыття складається зъ дрибныхъ вчынкывъ и вымагае дрибнои, але невсыпущои праці. Отся праця и стане вамъ довичною утихою. Серце, розумъ и власне суминня — отъ едыно певни судци вашого жыття и праці, на яку спроможытесь“...

— „А люде?“

— „Люде!.. Люде,—я казавъ вамъ колысь,—люде бильшь тягнуть до лыхого! прислухатыся до людського суду—не вадыть, але слухаты ёго—треба тоди тилькы, колы винъ не стае въ ростичъ зъ совистнымы потребами вашого сердца, розуму, сумлиня и идеалу!.. Отъ скажу вамъ про себе: що колы-бъ я послухався бувъ людського суду и осуду! ба! мусывъ-бы цилый викъ ничого не робыты, опричъ того, що робыть кожний звичайный хлиборобъ!.. Заздристь, мстыivistь и лыхо-сердіе людей—чого не кленалы на мене, чого не розносилы про мене,—прыкро и тяжко було мени!.. Отъ-

же не кынувъ я своєї стежки и намиченої роботи. Пидь дощемъ брехень, пидь грядомъ поклепу, пидь кулямы инсинуацій — я проводывъ свою працю, якъ умивъ и якъ спроможенъ бувъ. Дрибна була моя робота, але я диждавъ зъ неї швидче добутківъ більшихъ ніжъ сподивався! Я знавъ одынь батьківський заповіть: „не вважай на врожай, сій жыто, — хлібъ буде“... я сіявъ, що мавъ, сіявъ, якъ умивъ... и бачу, ще за мого вику — жыто поспило и жнуть ёго люды, жнуть ти, що й не видають, хто його сіявъ!...

Зачарована спокійною, теплою и сьвидомою власною повагою и власною праці розмовою Борыса, я не чулася, якъ швидко прыплыли мы до зализныци; пересилили въ вагонъ и въ 10-й годыни вечера були въ Х.

XXVII.

Якъ я уся тремтила, идучи у вечери о 5-й годыни до испытowego комитету! и теперь морозомъ проймае мене, якъ згадаю той острахъ! ни, не острахъ, а сущый жажъ, що обгорнувъ усю мене, якъ взялася за клямку дверей тієї зали, де бувъ испытъ! по зали ходыло вже два молодыхъ парубкы, що тежъ прыйшли на испытъ. Я сила била викна; чула я, що ноги мои дрижать, що пучкы на рукахъ и на ногахъ холонуть, наче зъ морозу. Въ голови стояла нерухомо, немовъ прымерзла до мозку, одна думка: чи здамъ я испытъ? Здавалося — ледви стану до испыту, ледви почнуть у мене пытаты, — такъ у мене й вылетять зъ головы уся знання мои, не дамъ я ни одной дотепной видповиди, языкъ стане руба и певне — не промовыть ни единого слова... Ажъ ось двери зъ боковой свитлыци видчынено зъ такимъ скрыпомъ, що я ажъ стенулася: ввій-

шовъ комитетъ,—ажъ пять чоловика,—силы билия столу и заразь поклыкалы мене. Я якось нервово стрепенулася и пидійшла до столу.

— „Сидайте!“—Промовивъ президентъ комитету, вказуючы мени на стилецъ, що стоявъ саме проты ёго.

Сила и чую: дыво дывнее! наче я не та стала, наче, я переродылася! жадной полохливосты въ собі не чую; навпаки—чую смилывисть, певнисть...

Першымъ начавъ пытаты священныкъ: ни на одному пытанни я навить и хвылыночку не запынылася. Бойко, выразно и наче зъ книжки читала я, даючы видповиди.

— „Прекрасно! прекрасно! — хвалить мене пипъ. Досыть зъ васъ! Вы знаете геть бильше, ніжъ треба по программы. На сели думаете учителюваты?“

— „На сели“.

— „Да благословить васъ Богъ“!

Дали задалы мени на письми задачу зъ арыхметыкы... Ледви, чи минула й годына, якъ моему экзаменови бувъ кинець.

— „Досыть!“ мовивъ президентъ.

— „Здала?“—видважылася я спытаты.

— „Посыдыте отгамъ на стильци зъ пивъ годыны,—видповивъ президентъ,—тоди доvidaетесь“.

Почалы экзаменуваты другихъ.

Якъ довго теперь тяглыся оти пивъ-годыны!... Якось зновъ по троху зъ мене выходыла смилывисть и натомисць прыходыла непевнисть! чи здала, чи не здала? Що якъ скажуть:—ни! пропало все тоди!... погыблы тоди уси мои надіи... зновъ, або до швачкы, або за няньку. И однимъ духомъ обхопылы мене спомынкы про Палажчыну образу... я зтысла губы...

— „Тетяно Олександрівно! кликнувь мене президентъ.“

— „Отъ вамъ дипломъ, возьмечь! дай Боже вамъ успіху“.

Я простягла руку, а вона такъ тремтила, що ледви змогла ухопыты ёго. Не знаю, чи я поклонилася комитету, чи ні; зъ радощивъ въ очахъ у мене потемнило, голова крутилася, я сама не няла виры, що дипломъ у мене въ рукахъ... Прожогомъ вылетила я на улыцю. Иты—не було у мене сылы, я сила на першого „ваньку“ и казала ёму швидче ихаты... Дипломъ я держала обиручъ и, що сылы було, прытыскала ёго до грудей; я боялася, щобъ винъ не выпавъ у мене зъ рукъ. Коженъ разъ, де траплялося на неривній брукованій улыци пидскачыты дрожкамъ, коженъ такый разъ мени здавалося, що стряснувшысь, я упустила зъ рукъ дипломъ и я, зъ жахомъ, мацала кинчыкамы пучокъ грубый папиръ мого диплому, щобъ запевнытысь, чи держу я ёго! Не дыво! я держала въ рукахъ те, що здавалося мени схованкою мого щастя...

Трудно, неможливо переказаты словамы те становыще мого духа, яке тоди обгорнуло мене! Я чула, що въ души у мене ясни радости грають такъ безпечно и весело, наче пидлиткы на мурижку въ ясный весняный день, грають, радіючи и новенькымъ лялькамъ и новенькій одежи! Я чула, що въ серци моему не помищається и льється черезъ край почуття вдячносты до Борыса Несторовыча! „усе отсе винъ, — думала я, — колыбъ не винъ, — не дистала-бъ я такъ швидко диплому, одынъ винъ и бильшь нихто. Боже мій! — якъ невымовно я тоди радила! Колы-бъ стрилася мени тіей годыны Палажка, я и її обняла-бъ и поцилувала!...

Прыйшовшы въ свитлычку, що займавъ Борысь Несторовычъ, я кинулася ёму на шыю, зъ усей силы прытысла ёго до лоня и обсыпала ёго палкымы поцилункамы живою, шырою подякы! Винъ догадався, чого я така рада, ничого не роспытувавъ, а мовчки цилувавъ мене. Отоди я вперше зроду зазнала ласкы мужчыны. Доси ниhto, ниhto такъ не цилувавъ мене! ниhto мене не голубывъ; доси я не видала навить ничыеи ласкы... Я прыпала лыцемъ до Борысовой шыи и чула, якъ зъ мѣихъ очей капають слёзы, — слёзы шырою подякы. Борысь Несторовычъ обвивъ рукамы мѣй станъ и каже:

— „Таню! сердце мое! поберемся“.

У мене не було сылы слова вымовыты, губы мои будимъ прырослы до шыи Борыса Несторовыча, а винъ все допытувався:

— „Що-жь? що-жь? поберемся?“

— „Боюся я,“ — видповила я якось невыразно.

— „Чого ты боишься?“

— „Щобъ не опьяниты, не збожеволиты зъ такого щастя, якого я теперь зазнаю... щобъ потимъ не потонуты въ своему щастю“.

— „Ты, Таню, кохаешъ мене?“

— „Кохаю, та не тямлю, чи стилькы, скилькы треба на те, щобъ ты бувъ щасливый зо мною? Чымъ дамъ я тобі хочъ частыну того щастя, якымъ ты мене надилывъ вже и хочешъ ще надилыты...“ „Отъ чого я боюся“.

— „Не бѣйся сѣго! мы будемо щасливымы“.

— „А зъ учительствомъ моимъ якъ буде?“ — Промовыла я.

Борысь трошкы задумався; по твари ёго мыгнула якась сутинь досадлива; але тилькы мыгнула и заразъ зныкла.

— „Дамо рады, — видповивъ винъ — и вчителькою будешъ“.

Мы стали на тому, щобъ заразь не братися. Я знайду посаду учителькы на сели; учительоватому цилый рикъ, а тоди побачымо: колы за рикъ не переминуться почуття нашого кохання и обопильной повагы, тоди мы поберемося.

XXVII.

Не довго довелось мени шукаты учительства: дякуючы Борысовымъ знайомымъ, мене взяли учителькою до сельской школы въ сели Корчоватому.

Село Корчовате — чимале село; тутъ и волость и земський ликаръ; але зъ панивъ ни духа, — и не було ихъ николы. Споконъ вику село було козаче; потимъ якось повернули булы ёго на „военное поселение“, але ще зъ самого початку 60-хъ рр. скасовано те „поселение“ и „поселенцевъ“ охрестылы „казенными крестьянами“. Не выдко було въ сели великой заможности, але й злыдни велики нигде не вызыралы: хаткы доволи чепурни, звычайно въ садкахъ; церква невеличка; але мурована. Мисцевистъ доволи гарна; ще не ввійшла въ межу справжнього степу, хоча ввійшла зъ межи гаевої. Инде траплялыся гарненьки, хочъ и невелички гайкы молоденьки; знаты, що воны не споконвични, а понасажувани.

Я прибула до Корчаватого ще до Спаса: хотила, щобъ заздалегидь спизнаты село и потроху звычайи тиен людности, дитей котрой теперь зробылася вчителькою. Науку въ школи я гадала распочаты на Семена.

Шкільна будивля була просторна, пидъ школу — одна велика свитлиця, зъ чотырма викнами на пив-

день; але въ свитлыци не було деревяного помосту, а головна ричь — не було другои хаты, де-бъ дитямъ роздягатыся зымою; мусилы воны роздягатыся въ синяхъ, а сины холодни. Про учителя знаты, що будовнычи бильшъ пиклувалыся, ніжъ про школяривъ: глуха стина виддиляла школу видъ кватыри учителькы: тутъ було дви просторныхъ, обклееныхъ шпалерамы свитлыци и невелычка пекарня; въ пекарни-жъ мистывся и сторожъ.

Першымъ диломъ, звисна ричь, пишла я до попа. Молодой, литъ не бильшъ 32, пипъ отецъ Макарій повитавъ мене ввичлыво, але якось холодно, не мовъ який начальныкъ: одначе не скажу, щобъ вынесла я зъ ёго хаты якесь не добре вражиння; винъ показався мени чоловикомъ байдужнымъ тилькы.

Земськый ликаръ — зовсимъ молодой чоловикъ, тры роки якъ скинчывъ университетъ у Києви — зъ першого разу видтрутывъ мене видъ себе своею иронією до всёго: и школу и взагали пиклування земства про освіту народа уважавъ винъ не чымъ бильшъ, якъ „забавкою модною“. На мои змагання винъ промовывъ:

— „Ать! про мене нехай соби! чымъ бы диты не забавлялыся, абы не плакалы“.

Я бильшъ не змагалася. Молода жинка ёго, опричь свого первисточка Васылька, ни про що бильшъ не хотила й думаты! Вона була доволи освичена, — скинчыла гимназію. Обое воны, и чоловикъ и жинка, не булы людьмы лыхымы; булы тилькы тымы эгоистамы, якихъ теперь багацько постачае намъ и школа и жыття, одягаючы ихъ въ одержу, пошыту зъ либеральныхъ фразъ.

Сторожъ остеригъ мене, що груба въ шкильній свитлыци вельмы дымыть и першымъ диломъ треба и

полагодыты. Я велила ёму затошыты ту грубу: справди, дымъ такъ и шугае на свитлицю. Здалася я до старшыны. Пристаркуватый чоловікъ, Панько Марковичъ — старшинувавъ на сели ще недавно и знаты було, що винъ ще не оговтався и ходыть наче у когось на поводи. Винъ общиявся „однымъ духомъ“ — полагодыты грубу. Одначе мынуло билишъ тыждня, хоча двичи я нагадувала Паньку Марковичу про ёго общиянку, але дило не рушыло. Пишла до ёго втрете.

— „Отъ-се жъ яка бо вы марудна,—мовивъ винъ до мене! — и чого вамъ отта груба такъ кортыть.... Зробымо, полагодымо, не втече“...

— „Та отже небавомъ распочнеться наука въ школи, а потимъ холодъ прийде.“

— „Колы то ще той холодъ буде. Ще люды другой Пречыстои не бачылы, а вамъ уже холодъ ввыжається... Зробымо, не турбуйтесь. Крыльщыка нема, а тобъ заразы... По хуторахъ десь заробляе; нехай тилькы вернеться, мы заразы...“

— „Тутъ, — кажу, — не крыльщыка, а пичныка треба“.

— „Та винъ же у насъ и пичныкъ и крыльщыкъ, и маляръ,— на вси руки майстеръ.“

— „Колы-жъ то винъ вернеться! може бъ вы дали мени пидвидчыну до миста, я поиду и привезу пичныка“.

— „Та щожъ той пичныкъ вдіе, колы у насъ ще й цеглы нема“.

Сторожъ зновъ радыть мени, вдатыся до пысаря; винъ,—каже,—у насъ всёму голова; безъ пысаря ничего не буде.

Пысарувавъ въ Корчоватому Степанъ Антоновичъ Боркунъ, парубокъ литъ 30-ты и чоловікъ, якъ винъ

самъ казавъ — „интелігентный“. Дійсне вінъ учився въ гимназіи; дійшовъ до пошого классу; зачепився бувъ за одынъ процесъ, ёго держали цилый мисяць въ карцери, потимъ выпустылы и выгналы зъ гимназіи зъ „вовчымъ билетомъ“. Яко сынъ козака, вінъ трохи, трохи не покуштувавъ ризокъ. Въ тому процеси вінъ стававъ потимъ за свідка, дали бувъ въ військовій служби и, вийшовшы зъ неї, ставъ писаремъ въ Корчоватому.

Степанъ Антоновичъ заразъ же прийшовъ до школы, якъ тилько я до ёго напысала лысть, обдывився скризъ и черезъ два дни взялся лагодыты грубу, а за тыждень усе було въ школи полагожено, навить стины були выбилени.

XXIX.

Зъ другого дня після Семена почала я вчыты: до Покровы ходыло до школы тилькы тридцатеро дитей и то бильшъ дивчатъ; а після Покровы, якъ уже не було въ поли жадной роботы, прибуло ще 20 хлопцівъ. Працюваты зъ 50 дитьмы ричъ не легка! Найпаче на першыхъ порахъ трудно мени було, докы и сама я не оговталася, не призывчаилася до дитей, та не завела сякої-такої дисцыплны.

Релігii и молитвамъ — учивъ, звичайно, священникъ; але вінъ зъ пидъ руки контролювавъ и мене, и те, якъ и чому я учу. Вінъ вважавъ себе моимъ „начальствомъ“.

„Начальства“ того, опричъ попа, була велька сыла: волосный писарь, старшына, урядникъ, становый, исправникъ, маршалъ повитовый *), благочынный, зем-

*) Предводитель дворянства.

ська управа, шкільний інспекторъ... Коженъ зъ нихъ вважавъ себе такою особою, що повинна доглядаты школу, а, головна річъ, спостеригаты учительку. Та все те, колы въ учителя, чи въ учителькы е добра воля, не шкодыть весты школу стежкою просвѣты, а не забывання паморокивъ дитямъ. Звисно, не легка річъ разъ-у-разъ почуваты и знаты, що стоишь пидъ доглядомъ темного часто—густо пьяного пысаря, або урядныка, але нѣ треба тилькы даваты ихъ спостеригаты, що помичаешъ ихъ. Учителю лише въ сели; до учителькы на сели стосуються люде якось непрямно ще; дывляться на неи яко на „панночку“, недотепну заробыты соби хлиба въ мисти. Отъ вона й знайшла насъ дурнивъ“... Найгирше шкода и школи и учительци, колы доводиться часто переходыты зъ одніей школы до другої. Не дадутъ ни тоби, ни людамъ добре спизнатыся. Ледви почнешъ спизнаваты людей, а люде тебе—дывысь выходыть приказъ—перебыратыся до другого села, инколы се трапляється середъ шкільного року. Отъ якъ и зо мною було.

Степанъ Антоновичъ ставъ заходыты спершу до школы, а потимъ и до мене въ хату. Отсе було прыйде, сяде соби, высидыть цилу годину, слухаючы, якъ я учу; а потимъ почне мене хвалыты-росхвалюваты, яка то я дотепна вчителька. А мени було ажъ гыдко те слухаты.

Я завела у себе такъ, що въ 10-й години вже спаты лягала; а вставала въ 6-й. Доки зберуться диты въ школу, я й прыберу у себе въ хати и пичъ протоплю, усе, що треба на обидъ выготовлю, — тоди въ школу.

Степанъ Антоновичъ — довидався у сторожа про мои звичаи и ставъ заходыты до мене рано, иноди

заразъ по обиди. Мени не подобалося се, але я не тямыла, якъ спекатыся такого гостя. Нехай бы винъ прыходивъ у неділю, въ свято, а то — въ будень — марнуваты мій часъ; не дававъ читаты. Кныжокъ Бoryсь Несторовычъ надавалъ мени доvoli. Хоча мижнымы булы й таки, що я ихъ вже читала разъ, якъ була у Кыиви въ „кружку“, напр. де що зъ творивъ Спенсера, але теперь, колы я ихъ читала вдруге, вони булы про мене цилкомъ новымы! зовсимъ инакше я розумила теперь ихъ змистъ и идеи и наверталы вони мои думкы зовсимъ уже не на ту стежку, на яку наверталы тоди, колы я, читаючи ихъ, мало розумила и думкы мои йшли на поводи „проводыривъ“ кружка. Инакше й не могло быты.

Разъ якось Степанъ Антоновычъ, зайшовшы до мене, побачивъ на столи одну кныжечку, хочъ и „соціялистичного“ змисту, але надруковану зъ „дозволенія цензуры“.

— „Не радывъ-бы я вамъ, — каже, — читаты отакои кныжки; вони баламутять головы, зъ пантелыку збивають, лыха багато коять“.

Я стала змататыся, говорячы, що кныжка николы не забаламутыть тиеи головы, яка спроможна и розумиты хочъ трохи крытычно. „Звисно, — кажу, — не можна малій дытыни даты на играшку ножа“.

XXX.

Боркунъ все частійше заходивъ до мене. Разъ зъ початку Лыстопаду я постерегла, що видъ ёго, тхне горильчанымъ духомъ, очи свитяться не такъ, якъ звичайно и рухы ёго якисъ смилыви. Перегодомъ починае

винь ричть про асоціації, а я не розберу, — про яки асоціації и до чого веде винь ричть.

— „Що, — каже, — може бути краще въ свити надъ асоціацію двохъ душъ? Правда моя?“

— „А вже-жъ правда!“

— „Вельмы радъ, що й вы такои думкы. Та не тилькы зъ моральнои стороны, а и зъ матеріальнои. Отъ примиромъ: одна людына мае заробитку 300 рубливъ, а друга 400 — якъ отъ вы и я. Кожній сутяжно прожыты на свій заробитокъ; а склавшы ёго до купы, за любкы прожыты двомъ на сели. Чи такъ?“

— „Такъ!“ видповила я и чую, що мій Боркунъ щось не певне гадае.

— „А колы такъ, — каже винь, — такъ чомъ бы и намъ зъ вами не скласты асоціації?“

Я зумылась: дывлюся на ёго и пытаю:

— „Якои асоціації?“

— „Гмъ... якои... звычайно якои!..“ чомъ бы намъ не побратыся?“

Килько хвылынъ я мовчала: питання Боркунове було таке для мене несподиване и такъ здывувало мене, що я не сразу спромоглася на видповідь.

— „Щожъ вы скажете?“

— „Я заручена вже“.

Я гадала, що така проста и правдыва видповідь сразу скинчыть розмову, немовъ ножемъ видриже. Де тамъ! Боркунъ — почавъ роспытувати: хто и де мій наречений, колы наше весилья, чи дуже я кохаю Борыса? Питання отси дратувалы мене; я сыдила наче на голкахъ и не тямыла, якъ мени спекатыся свого гостя. А Боркунъ не хотивъ ничего того помичаты и правывъ свое. Нарешти й каже:

— „Чи знаєте, що я вамъ скажу? Ничому тому, що вы говорылы, я не йму виры. Сказалы-бъ просто: не хочу, не пиду, тай годи, а то выгадалы: заручена!“

Я почервонила зъ серця, що винъ завдає мені брехню и хотила строго вымовыты Боркунови занадто чудну неввичлывость. Винъ не давъ мині говорыты и мовывъ:

— „Вы на мене не сердьтєся: я по щыросты: Подобаеть вы мени — отъ и все! Ось помиркуйте гарненько; та писля Риздва и пидъ винецъ.“

Терпиння мое пропало! я встала и хочъ чула, що у мене въ горли наче горошына бигає, одначе зибравшы сылу, промовыла:

— „Прошу васъ, Степанъ Антоновичъ, идить зъ моеи хаты“.

— „Хата не ваша, а громадська“.

— „Вонъ звидсиль! — гукнула я такъ несамовыто, що ажъ сторожъ прыбигъ зъ пекарни... Боркунъ пишовъ, а я — давай плакаты.“

XXXI.

Другого дня суне въ школу старшына. Сивъ на лавци, слухає, якъ я дитей учу, ничего не тямьтє, тилькы очыма блымає. Якъ пишлы диты на обидъ, старшына й каже до мене:

— „А я отсе, не во гнивъ вамъ, прыйшовъ до васъ сказаты... тее .. не гараздъ щось у насъ иде дило въ школи“.

— „Що таке?“

— „Та бачте, уси люде ремствують на васъ“.

— „За що?“

— „Кажуть — дитей вы вельмы розпустылы: и самъ я бачу, що се правда: пры васъ стали диты и неслухняни и пустотлыви таки, що крый Боже! якъ розпустуються, такъ не можна ёго и вгамуваты: отъ и мои вчора — Павло зъ Оленкою якъ пидняли въ хати сутанію, такъ ажъ дижку зъ рощыною перекинули... отъ-що!

— „Моеи-жъ выны тутъ нема“.

— „Ото-то й воно, що е! Страху не наганяете вы, отъ де вся сыла; а сказано: де страхъ — тамъ и Богъ. Не бьете вы ихъ — отъ що погано; и мало загадуєте имъ учыты дома“.

— „Быты не можна, тай не слидъ“.

— „Кажить вы, говорить — не можна! мы се чулы и знаемо: отъ же й тому, що передъ вами бувъ за вчытеля, нехай ёму легко икнется, не можна було, а винъ на те не вважавъ; колы треба, такъ поведе до себе въ пекарню, тай тее... звисно не вельмы, а по батькивській похвыськае, покропыть такъ, щобъ за тыж-день струпъ не спавъ, — отъ воно саме и въ пору: закортыть дытыни попустуваты, а струпъ у неи засвербыть и нагадае, що пустуваты не можна... воно й прынышкне... Отакъ и вамъ треба“.

Я мовыла, що николы и ни за що небытому дитей и стала доводыты огыдлывисть ризокъ. Старшына згожувався, що ризкы „погань про дорослыхъ, а „въ школи безъ ризокъ не можна“.

— „Вже-жъ якъ знаете, я не бытому“.

— „Значыть — вы намъ не вгодна, не хочете зъ нами по нашому... Се ваше дило...“

Намагання старшыны, щобъ я была дитей — не здавалося мени чуднымъ: я видала, що въ народи мижъ старшымы людьмы — е ще де инде вира въ ризку. Гы-

дуючы взагали бійкою и карою по тилу, инши люде, найпаче зъ помижъ тыхъ, що зрослы ще за крѣпацтва, зовсимъ певни, що „въ школи безъ ризкы не можна“. Знала й те, що е въ народи люде, що люблять, щобъ школа виховувала „острахъ“ у дитей; але я ни разу не зустричалася въ школи зъ такимъ вчынкомъ, щобъ збудувъ у мене думку про уживання ризкы. Правда, въ школи у мене було чимало дитей пустотливыхъ, були мижъ ными и голинни, але не було такихъ, щобъ одного слова мого не послухалыся и не вгамувалыся: дитвора инстинктомъ чула, що я люблю ихъ и воны слухалыся мене! Хоть бы що було, а досыть мени сказати: „Визьмы шапку, та йды соби до господы, бо ты не даешъ другимъ вчытыся“—и заразъ дытына прынышкне, повиныться и сыдыть наче шовкова.

У вечери того-жъ дня сыдивъ у мене ликаръ зъ жинкою: я имъ росповила, якъ жартъ, про визыть старшыны. Ликарь и каже:

— „Взагали тутъ въ сели звычайи грубіянськи, та мени здається се визыть не зпроста. Се мабуть чи не Боркунъ ёго пидстроивъ... Глядитъ лышень, чи не розгнівався на васъ винъ за що...“

Я росповила имъ про „ассоціацію“.

— „Эге! колы такъ, то не ждить соби добра! винъ васъ доиде! стережиться!“

Сыдымо, жартуемо зъ тіеи „ассоціаціи“, ажъ чуемо на вулицы саме пидъ моими викнамы спивае:

„Ли чорни очи, ии била грудъ

Цилии ночи—спаты не дають“.

— „О! чуєте?—озвався ликаръ,—се-жъ Боркунивъ голосъ, я ёго добре знаю... Отъ-же, кажу вамъ, що винъ щось коить проты васъ: вже не дурно винъ саме пидъ вашымы викнамы выпивуе. Скільки я живу въ

Корчоватому, не доводилося чуты, щобъ Боркунъ колы спивавъ на нашій вулиці“.

Прийшла субота. Звычайно по суботахъ отецъ Макарій не приходивъ до школы; а то ледви стало пидходиты къ кинцю вчення—сусиль винъ въ школу.

— „Мени треба,—каже до мене, якъ повыходылы диты зъ школы,—побалакаты зъ вами самъ-на-самъ“.

— „Добре“,—кажу я и прошу ёго до себе.

— „Выбачте,—каже отецъ Макарій,—може вамъ и прыкро буде слухаты те, що почувете, та не можна мени не сказаты. Я пастырь, я повиненъ доглядаты и оберигаты и паству и школу“.

— „Я слухаю васъ“,—видповила я и чую, що чогось наче команя у мене по ногахъ и по спыни лазить.

— „Отъ бачте—люде на васъ ремствують, нарикають, що вы дитей розпустилы“.

— „Се я чула вже видъ старшыны: винъ вимогае, щобъ я была дитей, а я сёго ни во викъ незроблю“.

— „Быты не треба; можна й не бывшы держаты ихъ въ страси; не то що наганяты на ихъ жахъ, ни! а такъ... щобъ тямылы вони „благодямѣренный“ страхъ... Ну, зновъ отъ даете имъ чытаты невидъ яки кныжки, та ще й заборонени...“

Я ажъ не всыдила на мисци!

— „Яки таки кныжки я имъ даю?“

— „Та отъ хочъ бы й „Сира Кобыла““.

— „Такои кныжки я не могла навить даваты, бо у мене ии нема, а хочъ бы була,—тобъ не дала, бо не вважаю ии змисту видповіднымъ“.

— „Годи, годи!—перебывъ мене пипъ,—утыхо,, мыртесь, се певна ричъ, що давалы; бо „Сиру Кобылу-Стапанъ Антоновичъ самъ у когось зъ школяривъ видибравъ““.

— „Такъ самъ-же винъ и набрехавъ на мене; а я не давала. „Тополу“ дійсне давала“.

— „Се книжечка цензурна, не заборонена“.

— „Уси украинськи книжки въ школи забороне но чытаты; се знаєте?“—Спытавъ пипъ вже строгымъ голосомъ.

— „Сѣго я не знаю; та все одно; я въ школи украинськихъ книжокъ дитямъ не читала“.

— „Гмъ! а говорите зъ дитьмы по якому?“

— „По такому, по якому вони розуміють: звичайно скоро спостережу, що чого не розуміють, такъ и по неволи мушу выясняты имъ те народною мовою. Якъ-же инакше робыты? Навчить мене! Колы диты не розуміють слова, напр. „перистыя облака“, чи повинна я имъ сказаты, що то *молоди*?“

— „А вже-жъ треба сказаты; инакше й на можна, и я такъ роблю; се и въ мене разъ-у-разъ трапляється. Отъ и вчора: выясню въ школи заповіди блаженства; чытаю: „блажени алчущии...“ пытаю: чи тямые, що значыть „алкаты“? — Уси мовчатъ. Я вдруге пытаю; Гыренко и Сало встаты: „мы знаемо“. А кажить —колы знаєте?—Отъ якъ нападе на кого икавка — чоловікъ икае, — ото и е „алкаты“. Я зъ реготу ажъ прысивъ... Ну добре жъ, що я догадався спытаты, а то бъ вони и затымылы соби — „блаженни икающи“.

— „Ну отъ бачете, отецъ Макарій,“ — мовыла я. От. Макарій швыдче перебывъ мене:

— „Безъ коментаріивъ сельскою мовою обійтысь не можна, але говорыты зъ дитьмы треба „рускимъ языкомъ“.

— „Я такъ и роблю въ школи“.

— „И за школою такъ треба; треба учыты народъ —говорыты „благороднымъ языкомъ“, треба щобъ люде

розумили никчемність мужыцької мови... Та се ще не все, а отъ що погано, такъ вже зовсимъ погано“.

Я насторожила уши.

— „Чого отсе, зъ якого приводу у васъ пидъ викнами парубки співають, та ще такихъ, якъ бы ёго сказаты... не зовсимъ добрыхъ писень?“

Пипъ пыльно вставивъ на мене свои очи, я ледви, ледви здержала слёзы, але не спромоглася на здержливу видповідь, и скочившы зъ стильця скрыкнула:

— „Се чыста брехня! Се набрехавъ вамъ той, хто співавъ!“ и розповила попови якъ Боркунъ співавъ.

Пипъ трохи почервонивъ; мугыкнувъ:

— „Чудно трохи“.

— „Щобъ не було вамъ чудно, — мовила я, — послухайте, що я розповимъ вамъ про „асоціацію“.

— „Гмъ. Отъ воно що...— промовивъ пипъ, якъ я скинчыла, — се инша ричъ; але все жъ такы поражу вамъ — не даваты дитямъ українськихъ книжокъ“.

XXXII.

Теперь вже я бачыла, де зерно всёго лыха и тямыла, що въ Корчоватому довго я не пробуду, що Боркунъ не лышныть допикаты мене всячыною. „Але-жъ добуду, — думала я, — до кинця шкільного року, хочъ бы тамъ що!“

А щобъ знаты було лишне мою працю, я ще пильніше взялася до школы; загадала дитямъ прыходыты и по обиди и думала, що теперь и старшына заспокоиться, недорикатыме, що „мало учу“.

Колы ось саме пидъ новый рикъ — сусиль до мене въ хату старшына.

Прывитався и каже:

— „Велька опе намъ шкода, що кыдаете насъ; хочъ и тее... а мы до васъ прывычалыся“.

— „Якъ кыдаю? — промовыла я дывуючысь, — у мене и думкы не було“.

— „Эге!.. ось вамъ бумага; перечытайте, та роспышыться, що чыталы“.

Чытаю... Овва!.. приказъ, щобъ я перебиралася учытелькою въ друге село, на самому кинци повиту, верстовъ за 60 видъ Корчоватого, а на мое мисце буде учытелька зъ того села.

Балакаты зъ старшыною було ни про що! я все зрозуміла... Кровъ запеклася у мене біля серця... чула я и несправедливість, и образу, и пановання пѣклепу и доноса! Нервово схопыла я перо, роспысалася и мовчки вернула старшыни приказъ... Винъ ёго ховае за пазуху и каже:

— „Погано! велька вамъ труднація буде: така далека дорога и въ литку не медомъ пахне, а зимою й поготивъ; та ще пидъ таку зыму, якъ теперь: холодна, та забійна... До того-жъ и люде тамъ чужи, не наши; я знаю те село, бувавъ: сами чысто старовиры — кацапня... А воно бъ можна се все лыхо полагодыты; абы ваша охота та воля на те“.

Я слухала стилькы-жъ зъ увагою, скількы зъ дывованнямъ, нарешти пытаю:

— „Якъ же ёго полагодыты? приказъ же прыйшовъ!“

— „Дарма, що прыйшовъ, а Степанъ Антоновичъ поиде до миста — такъ прыйде и другый приказъ... у ёго тамъ велька рука е. Ось послушайте, Тетяно Олександривно, моеи рады, роскыньте головою, — у васъ

вона не абы-яка... заразъ-бы по водосвятю и тее... нехай-бы отець Макарій... „Исайя Ликуй“...

Я не тямыла, що видповисты: чи сердытыся, та прогнаты свата зъ хаты, чи повернуты ёго сватання на жартъ? Ни,—подумала соби,—жартуваты гыдко, але-жъ и сварытыся на старшыню не выпадае. Замість прямои видповиди я спытала:

— „Колы-жъ вы мени пидводу выставете?“

— „Се вже не наше дило; сами наймете соби... та—отъ вамъ хрестъ святыи! завтра новый рикъ: нехай я до ёго не доживу, колы не выгуднише буде вамъ не зрыватыся зъ Корчоватого, а такы... знаете“...

— „Прошу васъ про се бильшъ до мене ни слова! Чуєте?“—промовыла я строго.

— „Воля вапа!.. я щожъ... я ничого... посланця не бьютъ, не сичуть... Колы вы така непрымыренна, то й на здоровья вамъ... Прощавайте“...

XXXIII.

Хочъ я и сылкувалася розважыты себе, не податы й выду того, що вчынокъ инспектора и вразывъ и об-разывъ мене, та не можна було сховаты своей журбы; найпаче-жъ у ночи проймалы мене и сумъ и злисть. Усе мынуле лыхе якось безъ моеи воли оживало, ставало передъ моими очыма и допикало мене... и сестра и полковныкъ, и Ганна Устынивна, и Палажка, и на-решти Боркунъ зъ инспекторомъ, немовъ та густолыста крона, стоялы надо мною и примушувалы мене зновъ переживаты,—зновъ чуты усе те, що мое сердце пере-чуло и пережыло. Стари выразкы не зажылы, тилькы заструпили и досыть було новои прыгоды, щобъ пидъ струпомъ прокынувся старый биль и пронявъ собою усю душу наболилу, усе сердце, покарбоване жыттямъ...

И пипть и ликарь, найпаче жинкы ихъ розважалы мене, виявлялы до мене свій жаль, свое вболивання; але ни на крыхитку мени зъ того не лекшало: серце мое чуло, що те ихъ спочування не щыре, роблене, сама тилькы формальна ввичливисть.

На голодну кутю поєднала я пидводу и думала: захожуся на другый день пакуваться. Ажъ ось вертаюся зъ Йордани и очамъ своимъ не йму виры! въ хати у мене Борысь зъ сестрою!..

Що було слизь, що було радощивъ — годи проте й казаты!!

Борысь, одержавшы мій дысть, замість видповиди, взявъ сестру и того-жъ дня поихавъ, щобъ забраты мене зъ Корчоватого...

Скоро спочылы и выкормылыся кони, мы заразъ рушылы зъ Корчоватого. Гирко мени було кыдаты школу. Не вже-жъ такъ швыдко скинчылося мое вчытельство? — думала я соби, — чи на те-жъ я стилькы пыльнувала, стилько былася, щобъ, досягшы права буты вчытелькою, и повчытелювавшы пивъ року, спочыты? Я не повидала Борысови своихъ думокъ и не дала ёму знаты про ту боротьбу, що буяла въ мой души... Переважало пошанування, вдячность и кохання до Борыса, — значыть эгоизмъ, думала я, взявъ гору, значыть задоволення потребъ власного я и въ мене переважае потребу служыты народови!.. Вымовыты отси думкы Борысови — я не видважувалася и покорылася ёго воли и порыванню власного серця, въ котрому чезрь край было глыбоке кохання до Борыса.

Зушынылыся мы на тры дни въ повитовому мисти, та туть и звинчалыся.

Середь ночи прихалы мы въ Улянівку...

Охъ, колы-бъ хто знавъ-видавъ, якимъ чуттямъ перенялася я, ввійшовшы въ Борисивъ димъ, ввійшовшы до того кабинету Борисового, де я лежала хвора після Палажчыної образы!! чи давно я була нянька, наймычка, чи давно мене Глобыха зъ Палажкою вигнали зъ дому? чи давно я бигла зъ ихъ хутора по степу наче божевильна?—А теперь? Я пани, у мене власный прытулокъ, та ще який!! у мене дипломъ на вчительку! у мене е кохана сестра! я маю дорогошого за все на свити друга, мужа!! И чи вже-жъ все отсе не сонъ, не мара, а дійсність!?

XXXIV.

Такъ! дійсність, найреальнійша дійсність, та тилькы ще не вся вона. Другого дня вранци вона ще побильшала, ще бильше налыла до мене въ душу радощивъ.

Глянула я въ викно на улыцю. Проты нашихъ ворить, на Борисовому городи бачу стоить новый димъ, ще безъ виконъ, не выкинченый, не вскрытый, а тилькы прыкыданий кулямы соломы. Пытаю у Юліи:

— „Що то за димъ?“

Юлія всмихнулася и каже:

— „А ты не знаешь? Борысь тоби не хвалывся хйба?“

— „Чымъ?“

— „То-жъ винъ будуе димъ пидъ школу... Зъ осены школа буде у насъ, а ты учителькою.“

Я наче стерялася! ну бигаты зъ радощивъ, танцюваты та въ долони плескаты; потимъ до Борыса въ кабинетъ, обняла ёго та цилую, цилую, а зъ радощивъ и слова не вымовлю.

— „То,—каже Борысь,—на те школу я хочу завесты, щобъ твоя праця не пропала, що-бъ не було у тебе й на думци, що одружившись зо мною, ты мусила покинуты те, до чого у тебе найбільше рветься душа. Отъ на весни добудуемо, а зъ Серпня и видчынымо власну школу“.

— „Ты їи земству виддасы?“

— „Ни! нехай вона буде церковно-приходською, але, зъ умовою, щобъ ты учителювала, докы схочешъ... такъ лишше и безпечнійше: у церковной школы менше начальства; а що до назвы, такъ се дурныця. Душу и вагу школы становить не вывиска, а вчитель! тутъ вже справди: яка пани, таки й сани...“

И отъ третій рікъ вчителюю я въ нашій школи и добре бачу, якъ багацько можна зробыты доброго въ школи, абы тилько була власна добра воля на те та охота... И за увесь отсей часъ ни разу не зазнала я жадной перешкоды въ своїй роботы; ни разу не зазнала я такои прыкросты, щобъ хмарою заступыла сонце мого щастя!

Я працюю, я раюю; я щаслива, але... Але бачу, що я все такы *непримыренна*. Свитоглядъ мій пошпиривъ, идеаль побільшавъ; бажання мои стали глыбшыми, але се не шкодыть мени роботы сёгодня те, що сёгодня можна и треба роботы на ридній ныви, на користь народови. Працюю, роблю, и свидома, що й помру вже непримыренною зъ тымъ лыхомъ, якого така велыка сыла у насъ скризь.....

1892.

БАБА ЯВДОХА.

Була неділя передъ Палыкопомъ. Люды вже об-
жалыся; почався коповизъ. Пидъ косовицю хлибо-
робамъ не до того, щобъ празныкуваты, а най-
паче за день до Палыкопа. Хочъ и неділя свята, а
треба заразъ після службы за возовицю. Нехай возы
рыплять; нехай и волю зъ утоми не ремыгають, а ни-
чого не вдіешъ,—треба!.. По завтрому Палыкопа; тоди
й спочынь... На Палыкопа не можна возыты; а сёгодні
хочъ и неділя свята, а въ кого полукипки на поли,
тому Богъ простыть.

Мабуть и отецъ Сыдиръ такои думкы, бо до службы
Божой подзвонивъ зъ сонцемъ и въ церкви не нагаду-
вавъ людамъ про „помни день субботній“. Чоловикъ винъ
зъ головою; тямить, що „довліе дневи злоба його“; та
и въ самого увесь ланъ въ полукипкахъ... Старенькый
тестъ його отецъ Корній радыть саме на Палыкопа пере-
везты жыто зъ лану толокою. Отець Сыдиръ и самъ не
видъ того; але-жъ попада змагається, не хоче; каже:
„Тилькы почны возыты копы на Палыкопа, заразъ
grimъ тоби гумно спалыть“. Отець Сыдиръ, чоловикъ
зъ освітою, на забубоны не вважає и не йме виры,
щобъ святой Пантелымонъ-цилытель гнивався за те,
що люды въ день його возытумуть копы; його дило
ликарьске, а не хлиборобське... Та ще такъ гниватися,
щобъ ажъ grimъ насылаты и палыты клуни, або возы
зъ копами... Се и для простои людыны було-бъ дило
не статечне... Такъ соби миркує отецъ Сыдиръ, а про

те не хоче на Палыкопа коповизъ толокою справыты; бо „якось воно ніяково“, — каже вінъ, а самъ собі думає: „Якабудь зловорожа душа лыходійна визьме та й пидпалыть тобі стодолу, а на Палыкопа звернуть, скажуть: Божа воля“.

И отъ селяны-хлиборобы писля службы Божои, замисць снідаты, пообидалы раненько; спочылы, та, скоро сонечко розповнылось на все небо, взялысь до роботи, яка кому мулыла. Выйшло справди добре: Боже Богови, а людямъ людське. Парубоцтво и чоловікы взялыся кони возыты; молодыци зъ дивчатамы хто конопли мочыть, хто лёнъ прачує, хто на городи порається; люды старого вику, правда, ничого не роблять. „Нагришыщъ, — кажуть вони, — а тугъ до тебе смерть, не дасть и видмолыты грихивъ“... Явдоха Жмурка и собі „сыдыть, згорнувши руки“; вона и себе до старыхъ людей горне и тежъ гриха боиться. А дійсне — яка вона стара? Чи повернуло на пятый десятокъ, чи може й ни; зпидъ очипка срибна нитка у неи не свитыться; тварь — якъ огирочокъ, и вся вона така ще струнка, постатна, бадьора, що хочъ-бы й на рушнычокъ, такъ-бы не встыдъ було; а проте вона себе до бабивъ... Баба вона тому тилькы, що, повдовившы въ ту останню холеру, пишла бабуваты. Чоловикъ ии Прокипъ Жмурка за фершала въ сели бувъ; дитей имъ Богъ не давъ; отъ вдова, щобъ „мухъ зъ стели не зганяты“, и прымиркувала собі бабуваты. По чоловіку люды ии фершалкою й доси зовуть. Е у бабы Явдохы ще й друге прызвище: „по вуличному“ люды Квочкою ии подражнылы. Ще дивкою такъ ии „охрестылы“. Прызвище справди наче смола до дратвы: гортань у Явдохы така якась, що якъ говорыть, наче та квочка била курчатъ квочче.

Не скажешъ, щобъ селяны любылы бабу Жмурку: вдача у ней занозыста: одначе и не цураються їй: вона, кажуть, замышлянка и голова у ней не зъ морквы; вдайся до ней за порадою, вона тебе наче мати ридна напутить. За те-жъ не доведи Господи и зачепыты їй! Рептяхомъ увязне до тебе; натягачемъ жылы зъ тебе тяттыме, докы до свого берега не дотягне.

Заличившы себе до бабивъ, Явдоха въ свято або въ недилю и за холодну воду не визьметься: така-бъ то вона свята та Божа. Скоро заблаговистять до церкви, Явдоха заразъ у себе въ хати лампадку передъ образомъ засвтитъ, набере въ покрывку жару, насыпле туды ладану; повну хату надымить „во славу Божу“, а тоди до церкви; подасть на часточку, свичку передъ Иваномъ Воиномъ обминуть, стане въ бабынці и на повну губу вычитуе, стоячы на вколишкахъ: „Царыце моя преблагая“... Вернеться зъ церкви, зновъ налада-нить; проскурку зъйистъ, пообидае, спочыне, а вставшы, чи до кого зъ богатыривъ на бесиду, чи сяде биля свого двору на колоди та соняхы або насиння лузае.

Отець Корній бабу Явдоху якось нехтуе; сухо до ней, непрывитливо; а молодой „батюшка“ — такъ при-язно до ней и зъ шанобою. „Батюшчына“ попада на самому покути їй сажаетъ; за те и баба Явдоха лысточкомъ до ней... Колы не повисмо лѣну, такъ клунокъ шеретованого борошна пшеничного примчить, або тамъ агнычку прыжене, чи инымъ, чымъ Богъ пошле; „всякое даваніе благо“.

Сѣгодня, спочывшы своимъ звичаємъ по обиди, баба Жмурка вбралася въ кубову корсетку (картастой плахты вона, спочываючи, не скидала), вывязалася каймыстою хусткою и пішла спершу на городъ: выло-мыла здоровый, наче той пидрешетокъ, соняхъ, обы-

стыла його, заложыла за пазуху и рушыла за браму. Тутъ въ затинку пидъ розлогою вербою сила Жмурчыха на колоду, лускае соби соняхы та позырае по вулицы на обыдва боки... Никого нема...

И де ти люды въ Бога подились, — каже Явдоха соби на думци: „молодижь... ну, та вже звистно... виру святу загубыла и про Бога забула... Молодижь!.. охъ, охъ!.. Довготерпелывый есы, владыко!.. Въ иншого матерне молоко на губахъ не обсохло, а воно верзе: „пекла нема“... А дежъ отсе стари? Подуматы-бъ, що й воны за роботою, такъ невжежъ и воны Бога въ животи не мають, щобъ у недиленьку святу роботы? Чи багацько-жъ и наробышь! Тилькы гриха заробышь... Розпустывъ людей нашихъ отецъ Корній; та не довго воно такъ буде: батюшка Сыдиръ пидтягне имъ через-сидельныка“...

Дзьобае баба Явдоха соняха, а зъ твары її знаты, що нудьга її бере, що языкъ у неї свербыть; хочеться їй перекинутись словомъ, пиднебення языкомъ почухаты, та ни зъ кымъ... Сама едина. Вона скинула очи на супротивлежний двиръ Якова Орлюка и голосно мовыла:

„Добрячу лису спорудывъ Якивъ, та шкода, що загату повузывъ, на соломѣ поскупывся; що-бъ було на одну пядь пустыты шырше, була-бъ загата хочъ куды! А то, гляньтеся, яка вузька, наче штаны у нашого Мыколы москаля... Сказано: погань... Онъ и прысохы... Хиба таки-бъ треба прысохы пидъ таку лису!.. Якись каряви та погнути, покручени... Може хапани... Каже — „купывъ“: Може!.. Тилькы-жъ добрый хазяинъ такого покруччя и на топлыво-бъ не купывъ... Ачъ! клята лущпына! Взяла та въ зубы и завязла. Тьфу!..

Не выпала катаржна!.. Тьфу!.. Не подається вража лычына; треба пучкою“...

Вынявши зъ зубивъ лущыну, баба Явдоха зновъ очи на Орлюкивъ двиръ и зновъ каже: Купывъ! А чи було-жь у його купыло? Може, а може й ни; де-бъ воно у його взялося? Телычку збувъ на проводахъ; се правда... „Двадцятку, каже, взявъ“;—се брехня! Наче я не знаю тїей телычки! Не така вона захарчована була! Шерсть повылазыла. Може десятку хто дурный й давъ; такъ же на ти гроши треба було симью до нового прохарчуваты... Сама бачыла, якъ борошно куповавъ; а зъ чого-жь на прысохы?“...

Тымъ часомъ зъ Орлюкового двору вийшовъ рудый, волохатый кундель. Ставши середъ вулицы саме проты бабы Явдохи, кундель глянувъ вгору, позихнувъ, погрибъ лапою землю и лигъ проты сонця, згорнувшись клубкомъ.

Явдошынї думкы зъ загаты та зъ прысохивъ перелетили на кунделя.

„Якый старый отсей кундель“ — думала Явдоха, лугаючи соняхы: И чому винъ доси не здыхае? И чымъ винъ живе? Тежь мабуть хапанцямы... Не тямлю, на що Якову здався отакый беззубый дармоидъ? На хвистъ йому наступы, такъ и то не гавкне... У самого диты трохы зъ голоду не пухнуть, а винъ беззубого собаку годует... На мене — я-бъ йому давно-бъ вже губкы зъ проторгомъ дала; а йому мабуть старого урывка шкода, щобъ на суху гылло. Говоры-жь!... Чудни люды! Онъ и въ старої Грывыхы два коты-дармоиды. Колысь воны справди на предыво булы коты, наче ти хорты; устережуть було и садовыну и городыну; не дадутъ горобцямъ ни соняхивъ, ни конопель повыпываты; такъ колы-жь то те въ Бога було! Я ще

дивувала; а теперъ—що зъ ныхъ? Яка корысть? Зимою на печи, въ литку на сонци кистки гріють, а голопуцька—мышеняты не піймають. Часть-бы давно ихъ або зашморгомъ на осыку, або зъ печиною въ ополонку; а вона—дурненька Уляся—доглядає ихъ, годує; часомъ сама до рота не донесе та имъ виддасть. Здытынила баба, у слидъ старої попади йде; та, бачъ, тежъ сама не доїдає, та годує дармоїдку, — кульгаву и ниму Кулынку. Ну, такъ у Кулынкы-жъ, хочъ вона й нима, и калика, а душа все такы хрыстьянська, мирована; за неї Богу на прїємъ пиде; знає, що не марно годує... На тимъ свити згодиться“...

Явдоха згадавши про „той свить“, такъ замыслылась, що й не спостерегла, звидкиль взялася биля неї красуня-дивчына Параска Максименкивна. А колы дивчына промовыла до неї: „Добрий день, бабо Явдохе, зъ недилею!“ такъ Жмурчыха такъ здригнулася, що трохы-трохы не впустила зъ рукъ соняха. Перегодомъ вона мовыла:

— „Магай Бигъ, небого! А куды се? На вызырци?“

— „Ни, до попади лѣнъ прачуваты“...

— „А я думала... на вызырци“... —

— „Никого мини вызираты“...

— „Говоры такы: „никого“,—наче я така дурна, що ничого не бачу, не чую и не знаю...“

— „А кого-жъ я вызиратыму?“—спыталася Параска. Тваръ її зашарылася, немовъ проты полумъя въ печи.

— „Вже-жъ никого бильшъ, якъ не отого кльшопногого горобця Хоменка! Знаємо! Охъ, стережысь, дивко! Лабузныкъ винь! Щобъ не довелося русу косу безъ винця пидъ хустку сховаты“...

Параска спустила очи на свій мережаный подилъ, ще бильшъ почервонила, стыснула легенько плечемъ и мовыла!

— „Нихто того не дижде“...

— „И дай Боже!.. А то знаешть... теперь парубкы гаспыды... Звистно дило дивоче... До дивовання треба и мыловання... Винть парубчына—не взявъ його кагь!—замирыстый, зъ клепкою въ голови... Але-жь самымъ жениханнямъ не наисыся... Голый винть, якъ лопуцекъ“.

Параска, не пидводячы очей, наструньчыла уши.

— „Голый, кажу, та ще й заплутався. Ось на лышенъ соняха! Присядь та лузай; попадынъ лёнъ не втече“.

Явдоха видломыла шматокъ соняха и подала Парасци.

— „Дякуваты вамъ, дядыно! У мене и свій е за пазухою“.

— „Мое не въ ладъ, такъ я зъ своимъ назадъ. Такъ сидай... Хлопецъ винть, кажу, не повстаный, а проте, мабутъ, не буты кози на торзи. Шынкарьска нитка вже йому луснула, лусне й друга; бо не вміе старшихъ людей пошануваты“...

— „Кого се, дядыно?“

— „Та отъ хочъ мене перщу. Якось на проводахъ—йду я зъ миста, а парубкы юрбою проты мене: уси розступылыся, дорогу дали и вклонылыся; а винть—клышоногый горобецъ,—наче його стовма поставыло; хочъ бы тоби руку до шапки прыложывъ... Ну, я жъ йому сѣго не подарую... Илли вже мынуло, а винть про позыку и забувъ; грошей не несе... Я позычала йому, знаючы, що винть шынкуе; а теперь, колы його зъ шынкарства беркыць въ помыйныцю, я не то пидъ вексель, а й пидъ застанову шага не дамъ. А що взявъ, те верны; а то въ судъ... Та чомъ ты не сидашть? Бильше вже не пидростешть; присядь“...

— „Николы, дядынко! Треба до попади, а потимъ на выгинь зъ дивчатамы проты череды“...

— „До попади!.. На выгинь... А нема щобъ батьку—матери помогты“.

— „Я й сама хотила ихаты зъ батькамы по копы, а воны кажуть: „Не треба, йды погуляй; ты й такъ за жныва затруднылася“. Я й пишла та думаю, що погуляю, а що й попади видирачую“.

— „И гуляй на здоровья; проты воли батькивъ, звистно, не йты; а проте не треба зъ думкы спускаты и приказку,—знаешъ?—„Гули не одного въ постолы обулы“. „Молодому що! Колы й погуляты, якъ не замолоду, та ще въ недилю... Отъ я й стара вже, а тежъ не видъ того, щобъ погавыты... Та ну бо, присядь!“

— „Ни, дядыно! Отъ, якъ Бигъ святъ, николы“.

— „То йды, здоровенька... Я отсе прысила; вызыраю—стережу свого харцыза; та самій якось нудно; а люды, наче середъ ночи, не выдно ихъ и не чутно“.

— „Якого се харцыза, дядыно?“

— „Та не кого-жъ бильшъ, якъ не отого Мытрыка Походенка; що то у насъ зъ нымъ буде, такъ и сама соби не скажу. Мабуть зварымо пиво людямъ на дыво... Ну, такъ йды вже, дивко, йды; не гай часу!...“

Але-жъ Парасци теперъ саме и закортило не йты, а систы: вона забула и попадаю, и выгинь, и череду. Походенко ии заикавывъ. Коло якого тамъ „пыва“ захожується баба Явдоха? Походенко про Параску людына не чужа: вона хочъ и мытыкуе про рушныкы зъ шынкаремъ Хоменкомъ, а серце ии тягне до Походенка. Походенко и безбатченко, и голота, и наймытъ, за те красюкъ; а Хоменко хочъ и клышоногий, такъ у його худобы и поля, и грошей на всю губу.

Мнется Параска ни вь сыхъ, ни вь тыхъ... Сисы хочеться била Явдохы, та нїяково сисы; сама-жъ тилькы що казала: „николы“... Баба Явдоха зъ Парасчиной твари добре бачыла, що кортыть дивци и навмысне дрычыла и:

— „Иды-жъ, небого, иды вже; не гай ни себе, ни людей; попада тебе ждатыме“. R

Параска скрывылася и трохы що не плачучы, мовыла:

— „Треба йты!... Прощайте, дядино!“

— „Щасты Боже, небого!“

Баба Явдоха провела Параску ажъ докы та не повернула повзъ церкву до попового двору.

* * *

„Гарна дивка отся Параска, — говорила соби на думци фершалка, дзьобаючи соняхы: „вродлыва, краля, наче намальована. Отаку-бъ моему диверови, такъ була-бъ пара, хочъ передъ царя; ничего-жъ не вдіешъ зъ злыднямы. Колы-бъ хочъ землыця була; а то що тамъ у батькивъ у неи? Чи буде на чотыри упругы? Ледви! А у дивера тежъ зайцю на пивъ гоней. Винъ то на мои земли зоріе, наче кить на сало; але-жъ ще не вгадаты, де того чабака диваты: чи вь борщъ, чи засмажыты... Схочу: запышу на ёго; звистно, зъ собою вь труну не заберу; а не схочу: на храмъ Божый легкую... Колы-бъ виць не диверъ мини бувъ... гм! Побачымо... Якъ винъ коло мене, такъ и я коло його... Гарный винъ козарлюга! Якъ цмокне, такъ наче на тебе хто прыскомъ сыпне и разомъ медомъ по губахъ помаже... и пече воно, и солодко... Тьфу! Лупшына зновъ завязла; мабутъ за те, що я таке подумала, та ще проты

ночи... Тьфу!... И не введи насъ во искушеніе... Кля-
тый сатана! Лизе на думку, наче злодій до скрини...
Ослабы, оставы, выждь моя помышленія... Зновъ лущ-
пына въ зубы. Чи не покынута-бъ мини соняхы?
Колы-жъ и такъ нудно сидити... Такъ отсе-бъ то Па-
расци зъ клышоногымъ „Исайю“ проспивають! Побачы-
мо! И яка йому зъ неї корысть? Тилькы що кра-
сочка; такъ-жѣ „красы не зъ исы“... А Походенко—
безштанько; ледви на пару воливъ збывся... Заходывся
бувъ до „монополю“; тамъ-бы йому добре було, такъ
же учителька перебула; а бувъ-бы зибравъ копійчину.
Шынкарєви все одно, що кобыли на отави въ пастовни:
пасысь до схочу, та тилькы и про вовка не забувай...
Та Походенкова голова тямить, якъ поводитыся зъ
акцывными вовками! И очи у його прозори. Отъ колы-бъ
було не прынесло отсѣго монополю; розташувався-бъ
винъ власнымъ шынкомъ! За рикъ, за два булабъ у
його и хата, и кимната, и гайокъ, и пастовень, и ле-
вада!... Воно хочъ и клышоноге, а метке... Що то воно
буде зъ сѣго монополю? Чи на добро людымъ, чи на
лыхо? Мабуть якъ на кого: доброму на добро, а лыхому
скризъ лыхо... Горилка, кажутъ, посмашнійшала... Мо-
же й такъ; самій не доводилося коштувати; у Лейбы
на розторжю взяла соби видерко, то воно и протягне
у мене черезъ усю зиму. Яка зъ мене пытуха? Така,
якъ зъ Божой коривкы; едыне про людей держу: безъ
чаркы не можна; а колы-бъ не люды, такъ про мене—
хочъ бы и й викъ не було!...”

Тїєи самоп хвылыны баба Явдоха почула: хтось
вулицею йде й спиває:

„Якъ гулявъ, такъ гулявъ

У чоботяхъ безъ халявъ“...

— „Се мабуть Терешко Кучменко? — промовила Явдоха. А писня все близшала:

„Десь халявы погубивъ,
Закаблуки покрывивъ,
А пидошвы хтось укравъ,
Лышылися переды...
Переды-жъ вы, переды,
Не доводьте до биды“.

— „Се ты, Терешку! Магай Бигъ!“ — озвалася Явдоха. А Терешко, буцимъ не до його, свое веде:

„Онъ, генъ, на горбочку
Сыдыть дидько въ черепожку“...

— „Отъ, чоловікь! Отъ, пекельна душа!“ — говоритъ собі на думци Явдоха: „Я йому Бога, а винъ мини дидько!... Терешку, се ты?“

— „Чи я, чи не я, спытай кого иншого“, — видповивъ Терешко, спынывшысь проты Явдохи. На ногахъ у Терешка дійсне якись шкарбаны безъ халявъ; на хребти латана свытына на опашку: розхристана сорочка чорна та й та безъ застяжки; на голови вылысила шапка, але на бакирь.

— „Ось ну, лишень, ягидко моя, благословы попличъ систы; биля тебе и я помолодію“.

— „Сидай, — мисця стане“.

Терешко, сидаючи, якось не вгадавъ, та замисць на колодку, сивъ Явдоси на колина; вона пхнула його межы плечи и мовыла:

— „Цуръ тобі, пъяне барыло! Отсе ще выгадавъ! Що мои колина — ослинь про тебе, чи що? Геть!“...

— „Хиба я на колина тобі?... Гадавъ на колоду!... Та хочъ бы й на колина, шкоды тобі не буде“.

— „Важко, дурню! Таке опудало! Глянься! Ще колино роздавишь“.

Терешко сивъ до ладу, облизавъ губы и, выскалившы зубы, мовивъ:

— „Чую, що молодію бия тебе“...

— „Стара вже“.

— „Ба, колы-бъ у мене така стара!“...

— „Твоя Маруся молодша за мене“.

— „Не бувъ я у неї на родынахъ, не скажу... Та хочъ-бы й молодша, що зъ того! Не чепурна та сухоребра“.

— „На що-жъ брався зъ нею, колы вона тоби не до смаку?“

— „Тоди, якъ брався, вона була пухка, наче тисто на опари, и моторна, наче грушка краснобока; а теперъ!... Отъ, колы-бъ така, якъ ты, поздоровъ тебе Боже!“

Явдоха стулыла губы, всмихнулася и мовила:

— „Лита хочъ кого высушать... Се ты обжынки справляешъ?“

— „Вгадала, якъ въ око влипыла: обжынки!... На печи оравъ, на прыпичку сіявъ; у Лейбы зажынавъ, въ монополи обжався... Чысто обжався, останнього пятака дожавъ... Все черезъ неї“...

— „Черезъ Марусю?“

— „А то-жъ черезъ кого?“

— „Ой чи такъ воно! Була-бъ я твоею Марусею, не пывъ-бы ты у мене“.

— „Може-бъ и не пывъ... Вона почала, а я за нею: вона въ горохъ, а я въ сочевыцю! Колы вона чвертку, такъ мини й Богъ веливъ пивъ кварта! Колы-бъ вона не така неслухняна!... ге-ге!... Спершу було

якось воно и тее, а потимъ!... Хтось їй дуру въ тимья якъ впустивъ, ну, вона и зкгедзкалась!... Сказано!...

— „А вже-жъ сказано: „за ледачимъ чоловікомъ жинка пропадає“...

— „Се не до мене... Чымъ я ледачий?... Колы-бъ у мене така жинка, ну, отъ якъ ты, Явдохо! Нивроку тобі! Ге! Я ще выбрыкувавъ-бы такъ, що ажъ искры зъ очей сыпалыся-бъ... Отъ воно що! А то!... Та лишпе люльку запалю та помовчу“.

Терешко вытягъ зза пояса саквы, де звичайно була у його люлька, тютюнъ и сирныкы. Явдоха спынула йому руку и мовыла:

— „Ни вже! Биля мене не дымы; я дыму не выношу; заразъ: бухы-бухы! Було и небижчыкъ скоро захоче оту погань въ хати смоктаты, я йому люльку зъ зубивъ та въ помыйницю, або въ пичь!“

— „Яка-жъ бо ты сердыта! Отъ не сподивався такои; та нехай я їй перетерплю; тилькы ты вже зглянься на мене та зарадь мини коповычка*).

— „На пропій?“

— „Теперь пропою нема; теперь монополь ставъ.“

— „Не вмеръ Даныло: болячка вдавила. Не дамъ; скупю въ мене на гроши“.

— „Чи скупю, чи не скупю, а позычь; вельмы треба. Учора переборщывъ, а сѣгодня ї риска въ роти не була, ажъ въ горли пересохло; въ голови ковали кують... Колы-бъ не монополь... на виру-бъ похмелывся; а то-жъ все на готовыка! Позычь! За мною не пропаде, видроблю; тры дни молотытымъ“.

— „Поденного молотныка мини не треба; у поденного треба надъ душею стояты; я сѣго не люблю... Я

*) Коповыкъ— 50 копійокъ.

по Божому: яка робота, така й плата; у мене — видь копы“.

— „Я и видь копы не видказенъ; за день копу зибью; ну, за коповыка—тры копы не обыдно“...

— „Багато буде“...

— „Нехай и чотыри; ще самъ и перевію“.

— „А зъ току вѣ комору перенесты, хіба се чье дило, якъ не молотныцьке? Вже-жъ не самій мини клунками плечи обдыраты“.

— „Звистно, у тебе плечыци пухки, не до того... Нехай я й перенешу. Давай вже швидче коповыка, а то ажъ-ажъ кортыть, такъ и тягне до учителькы вѣ монополь“.

— „А не збрешешъ-же ты?“

— „Отсе такы! Ще що выгадай! Наче ты колы ловыла мене на брехни! Наче я не Терешко! Отъ тоби хрестъ святой: заразъ писля другои Пречыстои и змолочу тобі чотыри копы жыта“.

— „А харчи чьи будуть?“

— „Вже-жъ твои, бо у мене нема; ще й почаствуешъ“.

— „Колы такъ, такъ щобъ не обыдно й на мене було, накинъ ще копу ячменю“.

— „Коло ячменю багато заходивъ; його треба колосувати. Нехай вже—копу вивса“...

— „Цсь! колы вивса, такъ не грихъ пивторы копы“.

— „А бый тебе сыла небесна! Нехай вже й такъ; давай тилькы швидче, не дратуй?“

— „Поспіешъ, не втече“.

Явдоха повагомъ достала за пазухы гаманецъ, розшморгнула його, выняла коповыка и, подаючи Терешкови, мовыла:

— „Бачъ, який новенький, ажъ сяє! Шкода й зъ рукъ выпускаты; якъ-бы кому другому, то-бъ и не дала такого лысунця. Бачышъ?“

У Терешка забігали очи на лысунця.

— „Давай швыдче, не дратуй!“

Явдоха стысла лысунця въ долони и мовыла:

— „Невже самъ усёго й положишъ?“

— „Та яке тобі дило до того? Давай, а не то будь ты не ладна,—плюну та й пиду до Берка! Утроба у мене не прирва; колы самъ усёго не подужаю, людей почастую... Ну, ке!“

Явдоха розгорнула долоню.

— „Ай, якъ блищять... любо!“...

— „Про мене все одно: чи блищять, чи цвиллю пало, абы його взяла учителька въ монополь. Давай!“

Взявши коповыка, Терешко рушывъ дали, спиваючи: „И учора пыла, и сёгодня пыла“...

А баба Явдоха наче засмутнила чогось и, хытаючи журливо головою, говорила собі на думци: „Нещасный отсей Терешко! Роботяга зъ його на все село, а нещасныкъ на цилый свить: до чого не визьметься, не пайдыть йому, и люды до його якось не по людськи; а що винъ кому лыхого заподяв? Що впадає до Зинькы покриткы, такъ яке кому до того дило?... Ма-буть безъ того вже не можна людыни прожыты; у всякого Грыця е своя птыця; у кого видъ Бога, у кого видъ сатаны, якъ кому на роду напысано... Колы-бъ ще у його така жинка, якъ у людей, а то... просты Господы, та й годи. Такъ бачъ: вона хочъ и хльорка, а про неи мовчать, бо вона передъ усякимъ трохи не въ ноги падає. А винъ языкатый, не змовчить; отъ про його й плещуть Хоменкы, и Гусаченкы, и Паньченкы... Ать! Про кого у насъ не клеплють! Будь чыстый якъ

лидѣ, билый якъ снигъ: обнесутъ тебе зъ головы до нигъ“...

Явдоха поклала руки на колина, скинула очи на небо и загадалась. Перегодомъ зновъ каже собі: „Що-бъ воно було, колы-бъ мы були зъ Терешкомъ побралыся? Бидувалы-бъ... Винъ то до кохання щира душа, и я його кохала такъ, що й людей за нымъ не бачыла; було у ночи пры мисяцю въ садку пидъ вышнею якъ прыгорне мене до серденька, якъ цмокне, такъ я й земли пидъ собою не чую; чую тильки, якось поза шкурою у мене горыть!... И теперъ гарно згадаты. Отже й добре, що батькы не дали намъ побратыся; тоди я нарикала на ихъ, а теперъ тямлю свій грихъ. Що-бъ зъ насъ було? Старци. А коханнямъ та мылованнямъ не наисыся. Вже якъ я за фершаломъ була, такъ було скоро побачу Терешка, такъ мене й потягне до його; тямлю було, що и я-бъ його до себе духомъ прытягла, та не можна—законъ боронить. Отъ колы-бъ винъ бувъ не брався зъ Марусею, теперъ бы... Я людына вольна, е що пыты и исты... Такъ стала-жъ вона намъ на дорози... и смерть ии не бере... За фершаломъ прожила не голодуючы, за те й не кохаючы. Сваркы та лайкы багацько у насъ було. Колы-бъ винъ не бувъ такимъ потульнымъ, а я не була такою настырною, то може-бъ и любылыся. Та вже нехай царствуе; спасыбигъ, що не покынувъ мене безъ хлиба; надбавъ и хлиба и до хлиба; а спожываты ни зъ кымъ. Дитьмы Господь насъ не благословывъ; не скажу: за чый грихъ и хто тому выненъ? Здається, не моя душа тому спрычынылася; нашъ ридъ сименыстый; онъ у сестры Орышкы: що годокъ, то й сынокъ. А може безъ дитей чи не лучше. Самотою, звистно, нудьга бере; але-жъ и диты чужа корысть, а клопоту зъ нымы, клопоту

того, скільки!... Богъ розумнійший за насъ; знає, що кому прыпадає. Та ще яки й диты вийдуть?... Онъ соловей тилькы доты й спиває, докы дитей не виведе! Теперъ моя голова побывається сама за для себе; сама соби пани и господыня! Ляжу не гужена, встану не сужена; усёго у мене вдостачъ, ще й людямъ помагаю. Отъ и Терешкови: колы-бъ не я, хто-бъ його поратувавъ... А прийде часъ подушного: до кого, якъ не до мене? Спробувалы-бъ кинутися до кого иншого! Отъ хочъ бы до Палыводенка: винъ бы зъ ныхъ самый процентъ такой здеръ, що стовпа до вику — суду не выплатылы бъ; а я процентивъ не беру, а по Божому: „другъ друга тяготу носить“. Знаю, що люды наши вбоги, але вони добри и по хрыстьянському сами чужого не хочуть. Я поможу грошыма, а мини виддячати роботою: хто позычыть карбованчыка, той подякує молотнычкомъ на день; кому два, той деньокъ покосить; а за пять — тры дни попозже; прийде свій часъ, и позыку верне. Отакъ треба зъ людьмы“...

Хто зна: чи довго-бъ баба Явдоха порынала въ своихъ спомынкахъ и куды-бъ ии занесли ии думкы — гадкы, колы-бъ вона не почула, що поблызу скрыпыть визъ и знайомый голосъ гукає: „Гей, Соловый! Гей!... Гей, Перистенька!“

Явдоха скинула очи туды, де рыпило, и мовыла: — „Винъ, винъ! Його периста корова, його й голосъ. А ну, везы, везы; та куды то ты привезешъ? Якои ты мени заспиваешъ, пане Походенко!“

Походенко визъ жыто. Поривнявшысь зъ Явдохою, винъ жадной увагы на неи не звернувъ, немовъ и не бачыть ии. Собкаючы на Солового та хвыськаючы по витру пугою, Походенко нибы наумысне видвернувся, щобъ не бачыты бабы Явдохы.

— „Чи бачь! Чортова хамыза“, — подумала Явдоха: „наче мене й не бачыть и на добрый-день не скаже! На вики-бъ тоби повылазылы!“

— „Здоровъ бувъ, батькивъ сыну!“ — озвалася Явдоха, умысне говорячы замисць ймення „батькивъ сыну“, щобъ нагадаты Походенкови, що винъ без-батченко.

Походенко, повернувшись трохи до Явдохы, мовчки кивнувъ їй головою. Зъ такои неввичливосты баба Явдоха ажъ затремтила; одначе й выду того не подала. Здержливо, навить ласкаво мовыла:

— „Ось спыныся на часыночку, батькивъ сыну! Щось маю тоби сказаты“.

— „Тпруу!... Кажить швидче, не гайте мене“.

— „Звидкиль, батькивъ сыну, жытце везешъ? Поможы тоби Боже!“

— „Спасыбигъ! Зъ Харьковского пидмету“.

— „Такъ я й думала: жыто, якъ те золото; разъ знаты, що зъ Харьковского пидмету. А сколько нажавъ?“

— „Тры копы та десять снопивъ“.

— „Добренько! Тамъ того й пидмету на пивъ упруга чи буде... Що-жъ ты не клыкавъ мене розтыкаты копы и теперь двиръ мій мынаешъ? Хиба не тямышь, чый то пидметъ?“

— „Я бравъ його у Шведченка! Прощайте! Гей, Соловий!“

— „Ни, батькивъ сыну, не гей, а тпруу!“... Зъ отсымъ словомъ Явдоха стала проты вїя и розчепырывши руки, говорила: „Або верны до моеи клуни, або тутъ стоятымешъ; а дали не пущу. Пидметъ мій, Шведченко не мавъ права видаваты чужу землю. Я

мовчала, якъ ты оравъ; уповала, що ты людина чесна, мого не схочешъ и привезешъ мині половину!“

— „Зъ якои речи?“

— „Пидметъ мій! А не хочешъ половини, такъ и все видпозываю... Чуешъ? Чый пидметъ?“

— „Звистно, чый!“

— „Не твій?“

— „Такъ що, що не мій?“

— „Колы не твій, то й жыто зъ його не твое“...

— „Жыто мое, бо воно моя заслуженына; я оравъ, я сіявъ, я и жавъ“...

— „Нехай! А земля, кажу, чья?“

— „Божа.“

— „И ты Божый, и я Божа и все и вся на свити Боже; а Винъ Святый, якъ хотивъ, такъ и подилывъ мижъ людьмы... Земля моя зъ дида, зъ прадида, споконвична моя“...

— „Я про те не вистенъ; я знаю, що я заслужывъ соби“...

— „Не въ мене заслужывъ... Зашынкувавъ“...

— „Хочъ бы й такъ... Яке вамъ до мене дило!“

— „Не до тебе, а до моеи землі... Пидметъ мій, а ты взявъ та й зорудовавъ нымъ; думка у васъ зъ шынкаремъ така: Явдоха людина стара, бездитна, вдова; на що їй! Позываты не пиде, за неї ніхто не вступытсья. Отже брешете, вражи диты! Богъ за мене заступытсья, та святой угодникъ його Иванъ Воинъ! Позыватыся я не охоча, а колы треба, позыватыму. Сама дійду хочъ бы й до царя. Зъ лыхымы и я лыха, а зъ добрымы добра; и кажу тобі, и прошу, наче яку добру батькову дытыну: верны воливъ до брамы, та скидай половину въ мой клуни, а половину везы соби на здо-

ровья; отъ воно й буде безъ сварки, безъ лайки, по Божему, добренько“.

Походенко хвыснувъ пугою по витру и смыкнувъ за налыгачъ; потимъ, наче щось примиркувавъ соби и, повернувшись до Явдохы, мовывъ:

— „Годи! Не зводьте часу ни соби, ни мини! Вы ка-зна що хымерыте; замудрувалы зъ нечевья, а мини николы. Хоть-бы той пидметъ и вашъ бувъ, на що-жъ вы його покинули пустуваты? Гуляючи, винъ бы бурьянувавъ, выснажувався-бъ“.

— „И нехай-бы соби гуляв! Мое! Тоби до того зась! Свята земля нехай хочъ скильки гуляе: не струхлявие, — вона не деревына; и не зледащие такъ, якъ оти гультяи, що по шынкахъ волочаться. Ну, рушай! Я сама й браму тоби видчыню“.

Походенко свыснувъ.

— „Гей Соловый! Гей, Периста!“

Явдоха стала саме проты вийи и мовыла:

— „Верны до брамы!“

— „Не поверну!“

— „Не повернешъ? Ни? Такъ и стоятымешъ отутъ; не пушу!“

— „Геть-же, бабо Квочко!“

Явдоха зъ сѣго слова спалахнула, наче сухой хмызъ видъ пидпалу и гукнула:

— „Бодай-бы ты на жывить день и ничъ квоктавъ та й не перестававъ!... Не пушу!“

— „Отъ прысикалася, наче оса! Прыстала, наче шевська смола! Бабо! не мордуйте ни себе, ни мене; не загорожуйте воламъ дороги. Чого вы лизете? Яке се ваше жыто? Позывайте, колы воно ваше, а середъ вулыци не грабуйте; бешкету не заводьте!... Кто землю оравъ? Я!“ —вызвирывся Походенко.

— „Бодай бы тобі виспа тварь поорала!“

— „Сіявъ хто?... Я!“...

— „Бодай бы тебе короста обсіяла!“...

— „Жавъ хто? Я!“

— „Бодай бы тобі печія утробу жала!“...

— „Гей!...“

— „Не гей, а“...

Явдоха не договорила, Походенко зъ сердца оперезавъ пугою Солового! Соловый рушивъ; вїя вдарыла Явдоху пидъ сердце, и вона покотылась на землю.

— „Ой, ой, ой!“ — голосыла Явдоха: „Ратуйте, люды добри, ратуйте! Убывъ мене, убывъ!“...

— „Тпру, тпру!—гукавъ Походенко на воливъ.

Зъ Явдошыного двору выбигъ наймытъ зъ наймычкою, небавомъ повиыбигалы на кгвалтъ и сусиды и обступылы Явдоху: вона стогнала...

* * *

Закымъ люды розпытувалыся, Походенко схаменився и рушивъ зъ возомъ, озыраючыся инколы назадъ.

— „Держить його, душогуба, держить, а то винъ утече; держить!“—стогнала Явдоха.

Нихто зъ людей не рушавъ; стоялы округы Явдохы; знаты: никому и въ гадкахъ не було спыняты Походенка.

Наймытъ зъ наймычкою пидвели Явдоху зъ земли, взяли пидъ плечи и повелы въ господу. Зъ твары знаты було, що Явдоси справди не гараздъ. Вона казала положыты себе на лижко, а хлопцеви що духу бигты до попа, щобъ прыйшовъ сповидаты и запычастыты.

Було вже пидъ вечиръ; сонечко цилувало вже верхи високихъ осокоривъ и лагодылося сказаты людемъ „на добра-ничъ“.

Отець Сыдиръ порався въ клуни на засторонку.

— „Кыдайте, батюшечко, все — заторохтило Явдошыне наймытча Оверко: „та берить швыдче дары святы та до насъ... У насъ не тараздъ... Охъ, та й утомився-жъ, бижучы до васъ! Ходить швыдче... Походенко фершалку вбывъ!“...

— „На смерть убывъ? Колы се саме? Якъ? Защо?“ — пытався здывованный отецъ Сыдиръ.

— „Ще не вгадаты, чи на смерть, чи ни на смерть... Я побигъ, такъ ще жива була; а може вже доси й простяглася... Ходимо: тамъ вже про все довидаетесь“...

Отець Сыдиръ трохи скривывся, почухавъ за вухомъ, одначе, не гаявся и заразъ пишовъ.

— „Що отсе таке зъ вами, Явдохо? спытався пипъ, прыйшовшы до фершалкы въ хату.

— „Охъ! И рада-бъ же я, батюшечко, усе до крыхты розказаты, та не спроможуся. Не скажу, чи стане у мене сылы молитвы за вами вычитаты. Дыхаты мини тяжко! Хоть-бы сповидъ прыняты, хоть-бы безъ прычастя не вмерты“...

Отець Сыдиръ пыльно подывывся въ вичи недужий, прыложывъ до чола ии свою долоню; подержавъ жывчыка, стыснувъ плечемъ, промовывъ: „гм“, выповидавъ и запычастывъ.

— „Отсе винъ такъ мене вйемъ за мое жыто... зъ моеи батькивыны... пидъ саме серце якъ зацидывъ, я й не стамылася! Убывъ!... До свита не доживу“...

— „Дастъ Бигъ, мынеться!“ — заспокоювавъ отецъ Сыдиръ, прощаючыся: „Благость Бога велька, а чуда

його по всякь часъ!... Щыра вира та тепла молитва и не такихъ хорыхъ зъ одра пидіймають!... Молитесь! Рука Всеvyšняго одверне смерть“.

Явдоха казала Оверкови бигты и поклыкаты диверивъ; перегодомъ озвалася до наймычкы:

— „Дочко, Кулынка! Ты тутъ?“

— „А то-жъ де?.. тутъ“.

— „Добренько! На двори смеркло вже?“

— „Темно“...

— „Засвиты-жъ лампадку; нехай горыть Богови на прийомъ... Охъ-охъ! Приходить мій кинецъ! Ничого не бачу, не розберу. Ты-бъ мини подушку поправыла, а то онъ-якъ скотысто... Эге! Отакъ дочко! Отакъ... добре. Отсе мини трощкы видпустыло; Господь хоче, щобъ людына до памьаты прыйшла та зъ людьмы попрощалася. Такъ отъ-що, донечко! Сповидалася я попови; теперъ ты мени якъ на сповиди скажы: якый за тобою е такой грихъ, що отсе я його покутую?“

Кулынка здывувалася и мовчала. Спершу їй здалося, що Явдоха вже не пры собі, конае вже; вона хотила вже бигты зъ хаты, але Явдоха зновъ мовыла:

— Чую, дытыно моя, чую, що душа моя покыдае мене; а за якый мій грихъ така кара тяжка, не тямлю. Чи не прогришыла ты, дытыно? Чи не робыла чого въ свято або въ недилю? Може прятла?“

— „Ни, не прятла! Колы мини було за вашымъ диломъ на себе прятсты!“

— „Не на себе, такъ на мене може що робыла? Ось подумай! Охъ, охъ, охъ!“

— „Що-жъ я робыла? Звычайно ваше дило справляла; и въ свята, и въ недилю нагодую и напою свиней, кабанови занесу, дробыни посыплю: пичъ топлю, обидь варю“...

— „Се не дило; се таке, безъ чого и въ свято не можна; за се гриха нема“.

— „Хиба ото: въ Пылыпивку пидъ Варвару пирья додырала, щобъ не засвятковало.“

— „Отъ бачъ, бачъ дытыно! Я такъ и думала, шо не за мій грихъ я отсю кару прытерпила зъ Походенковыхъ рукъ. Такъ воно и е. Що-жъ діяты! Його свята воля на все, а я тоби, дытыно, прощаю и твій грихъ спокутую... А поклычь до мене Оверочка!“

Показалось, що й Оверко „не безъ гриха“. Винъ загадавъ, що „въ ту неділю дрова рубавъ и до церкви не ходывъ“.

— „Охъ, лихо зъ вами!“ стогнала Явдоха: „Де-жъ я тоди була? Мабуть въ церкви. И на що-жъ ты рубавъ?“

— „Вы були въ господи, до церкви тоди ще не дзвонили. Не нарубавъ-бы бувъ, такъ ни на чому-бъ було хлиба спекты, и вы-бъ сварылись на мене и Кулынка-бъ лаялася“.

— „Чомъ-же ты, сыночку, въ субботу не нарубавъ?“

— „Часу не було въ субботу: вы-жъ загадали усе сино на пастовни згребты и покопыты, такъ я до пивночи його въ копыци кыдавъ“.

Явдоха и Оверкивъ „грихъ“ простыла и на себе прыняла.

Небавомъ прыйшовъ и диверь зъ жинкою. Явдоха ледви голосъ подавала; скаже слово, два, та й замовкне: „Убывъ... печинки видбывъ... пидъ саме серце вийемъ зацидывъ... Всю утробу перевернувъ... Умру“...

— „На все Божа воля!“ — говорывъ диверь: „Видъ смерты ниhto не втече; видъ неи и зилля нема... Уси пидемо туды: и въ пысаніи сказано: „Земныи одъ

земли создахомся и въ землю тую-жъ пидемо“... Та дасть Бигъ, мынется“...

— „А що винъ вражый парубокъ поглумився“...

— „Найважнійша, сестро, ричъ — покаяные!“ — вставыла свое слово диверыха: „Сподобивъ васъ Господь прыняты святы дары, отъ и хвала Йому! Теперъ вмираты не страшно... Теперъ вамъ що: вся земная суета суеть... Здається такъ въ пысаныи, Федоре?“ — спытала вона въ чоловика; а той замисць видповиди, прысившы блызенько до недужои, нахылывся и нышкомъ мовывъ:

— „Жывый, сестрычка, мусыть живе гадаты... Якъ у васъ тее? Де грошенята?“

Диверове пытання не здывувало Явдоху, вона спокійно видмовыла:

— „Осьдечкы-отъ; у гаманци... Охъ, охъ! Натє, берить; и на подзвиння, и на псалтырь, и на похороны стане... Охъ, болыть!... А дошки на труну... охъ... на горищи“...

Диверь взявъ гаманецъ, подержавъ його въ руци, и подавъ жинци. Ольга розшморгнула и зазырнула въ середыну.

— „Охъ! А де-жъ Дмытро (другый диверь)?“ — спытала Явдоха.

— „На Быстрыкъ поихавъ по копы; хйба къ свиту вернется“.

— „Охъ, колы-бъ винъ до моеи кончыны вернувся; хочъ бы ветыгла зъ нымъ попрощатися!“

— „Та не турбуйся, сестро! Усе буде гараздъ; хоча, звистно, „не вистє ни дня ни часа“... Тымъ-то я про всякъ случай... Видъ слова ничого не станеться. Я, сестрычко, пытався не про ти, що въ гаманци. По-

кійний братъ не безъ копійчыны бувъ... Земля йому перомъ! Грошовита людина, — усе село знає"...

Явдоха тяжко застогнала и передыхуючы, мовила:

— „Копійчына... охъ... звистно, перепадала, такъ мы-жъ зъ нымъ... наче сѣго не знаєте... охъ... не поганцямы жылы: що наживалы, те й проживалы... Людямъ помагали; отъ и теперъ по людяхъ може зъ сотню буде... Помру, такъ позбираете; розпысокъ я не брала, у кого душа не зъ лычака, той верне; а хто не верне, Богъ зъ нымъ, — нехай йому на подзвиння“...

— „Повынно-бъ у васъ и не безъ готовыка; де-щыця въ запаси“... мовивъ Федиръ.

— „Симъ карбованцивъ безъ семыгрывенного“... сказала Ольга, зашморгуючы гаманецъ.

— „Ото и все!“ — мовила Явдоха, охнула, перехрестылася и повела рукавомъ по очахъ.

Уси мовчали.

Перегородомъ Ольга позихнула на цилу хату, перехрестыла свого рота и промовила:

— „До сну клонить“...

— „Ишлы-бъ вы, голубята, до господы, та спочылы“, — простогнала Явдоха: „а я тутъ зъ Кулынкою. Колы що, — Оверочко прыбизжить до васъ... И мене сонъ бере. Колы-бъ заснуты, може воно сномъ перейде. Идить, голубята!“

— „Воно такы й справди такъ; у мене товаръ ще не пораный... Я пиду, а ты, Ольго, ночуй у сестры... Дастъ Бигъ, все буде гараздъ!“ — говоривъ диверъ и, взявши въ руки брыля, спытавъ: „А де ваши ключи, сестро Явдохо?“

— „Тутъ десъ... Нигде не динуться!“ — видповила недужа и непомитно помацала рукою била пояса; ключи булы пры пояси.

— „Треба-бъ знайти ихъ!“ — мовывъ диверъ: „пошукай, Ольго!“

— „Не шукай, Ольго! Ось воны у мене на пояси; я-бъ и зняла ихъ вамъ, такъ не розперизуючыся не можна, а розперизуватыся не спроможна; тяжко поворухнутися. Нехай вже; якъ дійду, такъ обмываючы, здійте!“

Зновъ уси замовклы; тилькы глухий стогинъ бабы Явдохы инколы лунавъ по хати.

— „Щось наче пивни спивають!“ — озвалася Ольга: „чи се мени вчувається?“

— „Може... Я не чую... Затого може й свитатыме. Идить, голубятка, не тревожте себе; а скоро вернется Дмитро, нехай прыйде попрощатыся... Колы-жъ вже що, такъ по дорози скажить баби Олени, нехай прыйде доглядиты моеи смерты!“

— „Олена глуха, ничего не чуе“...

— „А що їй и чуты? Абы жыва душа була!“

— „Ни; ты, Ольго, ночуй тутъ... Отамъ на лежанци примостыся; до свита недалеко... А я пиду... Треба...“

Федиръ пишовъ; за нымъ, выйшла зъ хаты и Ольга, щось нышкомъ побалакала зъ чоловикомъ за двермы и, вернувшись, послалася на лежанци и небавомъ спала сномъ праведныка.

А баба Явдоха тымъ часомъ говорила соби на думци: „Отъ яки люды, а ще й кривнякы! И вмерты не дадутъ... Прыйшлы доглядаты не души моеи, а грошей моихъ. Така-бъ то я дурна була, щобъ взяла та такъ и призналася, де мои гроши... Я чую, що писля святого причастя Господь видвернувъ смерть видъ мене... Не порадую ще моихъ ворогивъ... А колы-бъ и преставылася, такъ до моихъ замозольованыхъ —“

дзуськы! Уси мышачи ниркы перенышпорить, такъ не знайдете; не таковська я... Ажъ въ гаманецъ полизла... Отъ грошолоубна душа у неї! Господы помылуй, та й годи!“

Баба Явдоха блынула очыма. Лямпадка мыготила, Ольга хропила. Явдоха кынула очыма на стилъ; тамъ лежавъ гаманецъ. „Бачъ,—такъ и покынулы, до рукъ не виддалы; хто хочъ, той и беры; чужого имъ не жаль... А може спорожнылы“... Вона тыхцемъ до столу, струснула гаманецъ. „Ни, щось е; може переполовынылы“... Лигшы, вона высыпала гроши на долону и переличыла: „Ни, уси; дурно тилькы согрипыла... А хйба воны обое не зъ такихъ?... Овва! Просты имъ Маты Божа! Радисеньки булы-бъ укоротыты мени вику; та не буде по вапному, буде по Божому; не вмру; не попустыть. Господь Походенковымъ рукамъ поганымъ засыпаты мене землею... А воны обыд-ва,—и Федиръ и Дмитро отсе вже делятъ мой злыдни, сподиваються, що къ свиту ноги простягну... Сподивайтесь!... Сподивався дидъ на обидъ, та й такъ лигъ спаты... Одначе-жъ не теперь, такъ въ четвергъ, а вмерты треба; якъ же воно тоди буде? Яка-жъ отсе у мене голова, що я доси про се й не помиркувала? Хто справди спожыве мои гроши, колы ниhto й не вида-тыме, де воны прыховани? Ой, голово моя, голово! Якажъ ты заклопотана! Може-бъ отцю Сыдору сказаты про мою схованку?... Боязко... У його инколы языкъ телипається; пидъ який часъ бовкне попади, а та на все село рознесе... Хйба такъ натякнуты тилькы йому: медъ, мовлявъ, у дупли на пастовни, дывиться, шукаючы зорямы, яка лыпа, яке дупло проты Волосожара, тамъ и медокъ... Такъ що-жъ! Не догадається такъ; та й те: чи мало-жъ тамъ и лыпъ, а въ лыпахъ ду-

пель проты Волосожара! А на иншій лыпи, отъ якъ и на тій, не одно дупло. Ни! Марна ричъ натякаты, тилькы голову йому заморочу... А сказаты просто—не можна, не можна! Голивонька-жъ моя бидна! Що мини сыроти дѣяты? Таке дило, що и порадытысь ни зъ кымъ. Гроши—ричъ ласа; онъ бачъ: вѣ гаманецъ полизла .. Нехай докы що такъ буде, якъ и доси було, а тамъ якось побачымо“.

* * *

Минула ничъ. Баба Явдоха жывисенька.

А по селу скризъ литала гутирка, що Походенко загнавъ фершалку на той свитѣ, що вже й домовыну на неи тешуть и яму копають. Дехто чувъ, якъ и по души Явдошынй вѣ уси дзвоны трычи на „Помылуй мя“ дзвонылы.

Люды старййши уси вѣ одно жалкувалы: „Хочъ вона кажутъ и занозыста людына була, а нехай бы ще була жыла; вона ни чыого вику не зайидала, а часомъ було и заратое и проценту не дерла; все було за видробитокъ“.

Походенка старййши люды ганьбылы: „Безъ спросу чужу землю пооравъ, засявъ, пожавъ, та за ии-жъ вѣ землю загнавъ! Не добре! Не мынуты йому кары... Ледача душа у його... Зневажлывый парубика; простикуватый такый! Стари люды йому и за вухомъ не сверблять... Вѣ шынкарѣ бувъ пошывся, а шынкарство недалеко видъ дупогубства. Бачъ, быты заходывся!“ ...

— „Хиба-жъ винъ ии бывъ?“—змагався Походенкѣ ровесникъ Мыкола Голинный: „Не винъ, а вйе ии вдарыло!“

Молодижъ взагали хочъ и стояла за Походенка, а про те розбылася на двое: хто казавъ, що хоча Квочка и „невелька цяця“, жмыкрутка, видробитками дерешкуру гиришъ, нижъ процентамы, а все-жъ такы быты и не годылося; други казали: „Колы вже й быты, такъ бывъ-бы такъ, що-бъ не то люды не бачылы, а й сама вона не тямыла, хто и бье“... Трети,—отъ якъ и Голинный Мыкола, — гомонили, що Квочка сама спрычынылася своій смерти; бо „чого вона проты вийи ставала? Чого сикалася до Походенка? Колы винъ и землю пооравъ, такъ позывай його! Ще не знаты, що-бъ судъ сказавъ, якъ-бы люды посвидчылы, чья то земля: чи богатырчына Квоччына, чи голотына Походенкова? У його, опричь двору та городу, земли нема; а чымъ винъ выненъ, що батькы його дурни булы та видреклыся браты надилъ, абы швыдче спекатыся панивъ?“

Самъ Походенко спершу вагы великои не надававъ Квоччиний прыгоди, ажъ докы не почувъ, що винъ „Квочку вбивъ и за се не мынуты йому на симъ свити каторгы, а на тимъ — пекла“. Привизшы жыто до дому и скидаючы його въ засторонкъ, Походенко навить всмихався, згадуючы, якъ Квочка „полетила беркыць до горы ногамы“. Потимъ винъ думавъ: „Яка моя вына? Вийе и пхнуло; а що до земли... Голинный казавъ, що и винъ, и Прокипъ Лабза и Терешко Моторный запрысягнуть, що та земля не Квоччына, а обчеська наша... Шынкарь сказавъ мини: „Беры, орудуй!“—я й оборудувавъ. А вона розквокталася, прытьмомъ, наче оса та у вичи лизе: „Половыну нажыну виддай!“... Не на такого напала.. Стари люды, — Кившъ, Бугай та Чмилъ, — гудуть, що земля Квоччына; ну, нехай позовае! Ихъ тры, а у мене шість стане пидъ

присягу, що земля не Квоччына; Голинный голова тямуща“...

Колы саме Походенко отакъ миркувавъ, до його прийшовъ Голинный зъ недоброю звисткою, що винъ „убывъ на смерть бабу Явдоху и вона вже на столи, а винъ нехай лаштується кайданами по шляху дзвониты“. Походенко зразу прынышкъ ажъ присивъ, сполотнивъ и такъ перенявся жахомъ, що наче винъ вже справди бувъ або въ каторзи, або въ пекли! Килька хвылынъ винъ стоявъ, наче його стовма поставыло, наче винъ обезглуздивъ, ришывся ума и не тямивъ ничего; тилькы нимо стоявъ та лупавъ очыма. Голинный и соби мовчавъ, неначе винъ спостерегавъ те вражиння, що на Походенка справыла його звистка. Перегодомъ винъ озався:

— „Ты умысне чи не умысне убывъ и?“

Походенко здригнувъ; чорни вусы його настовбурчылыся въ гору; винъ хытнувъ головою и глухо мовывъ:

— „Я до неи й пучкою не доторкався: само вйе и пхнуло“.

— „А люды кажуть, що ты и въ груды ногамы мисывъ“.

— „Брешуть гаспыдськи люды! Я й заприсягну! Нехай мене на отсимъ мисци гримъ побье, колы я займавъ и!“

— „Чи займавъ, чи не займавъ, а выйшло воно не гараздъ... Уже й те сказаты: людына стара, поважана, а ты до неи зневажливо!“

Походенко якось нервово стрельнувъ очыма на Голинного, стрепенувся, будимъ його що вкололо мижъ лопатками и скризъ зубы процидывъ:

— „Чи се ты, Мыколо, говоришь, чи твоя тинь?“

— „Се-бъ то про що?“

— „То хочъ бы про повагу до старыхъ людей!“

— „Бачъ, на все свій часъ... Не такъ бы гостро; тутъ не въ земли дило; треба-бъ якось инакше... Фершалка, звистно, баба язуката, пронозыста; але-жъ усе село за нею; уси зъ поклономъ“.

— „А чи не ты наструньчувавъ мене проты нею?“

— „Жартома, звистно, чого не скажешъ!“

— „А проты дида Евмена, те жъ жартома?“

Голинный дывывся въ землю и выводывъ пужаломъ везерунки по писку.

— „Хиба не ты глумывся на громади и зъ Евмена и зъ Васыля Кныленка? Дратувавъ ихъ; глумлыви призвища дававъ имъ; а теперъ бачъ: „повага до старыхъ людей!“... Онъ воно куды йде!“...

— „Та не про те ричъ!“—перебывъ Голинный, не пидводячы очей: „Жартома або зо зла чого инколы не скажешъ! Не все-жъ те перейматы, що на води плыве... А я кажу, що побигъ-бы ты до Квочки; може ще й не вмерла вона, та перепрохавъ-бы ии... Нехай бы хочъ грихъ зъ тебе зняла... Нехай бы вже передъ людьмы стававъ въ одвити, та не передъ Богомъ“...

Походенко лупавъ очыма. Його занадто дывувало, що Мыкола Голинный, ватажокъ парубоцтва, радить йому зовсимъ що инше, нижъ доси правывъ! Страхання пекломъ та Сыбиромъ, немовъ вода зъ цебра, лылося зъ Мыколыныхъ вустъ: по троху все бильшъ та бильшъ воно переймало и Походенка. Нарешти винъ выхопывъ зъ ярма занозу, шпурнувъ ии на вулицю, влучывъ ею Сирка, що спавъ собі пидъ лисою и, скрегочучы зубамы, мовывъ:

— „Таки вы вси... Але... але... я...“ — та й заплакавъ.

* * *

На другий день Маковія Явдоха Жмурчыха рано до схида сонця вийиздыла зъ Оверкомъ зъ свого двору. Прощаючысь зъ диверомъ Дмитромъ, що ще зъ вечора прыйшовъ ии вырядыты, вона и йому и Кулынци казала, що йиде до паняньського монастыря, щобъ тамъ подякуваты Пречыстїй за те, що см рть видъ неи видвернула, и разомъ видговитися къ Спасу, а лоди вже визьметься позываты Походенка.

Выйихавшы за село, Явдоха спытала Оверка: „Чи не чувъ, що думае соби Походенко?“

— „Не чувъ, бо зъ того дня и не бачывъ його“.

— „А люды що кажуть?“

— „Луды всяково кажуть: одно каже, що колы-бъ вы булы вмерлы, такъ Походенко не мынувъ-бы Сибирю; друге каже, що й теперъ, колы вы його позыватимете такъ земськый утре йому носа; а трете каже: байдуже! Походенко ии не бувъ; вїе вдарыло“.

— „Бачъ, яки люды!“—зитхнула Явдоха: „Вїе, а не винъ!“...

— „Кажуть: у неи... се-бъ то у васъ, свидкивъ нема, що винъ бувъ, а у його е, що не бувъ“...

— „Що не бувъ!... Объ суху дорогу побыло-бъ його... Та я на тебе, Оверочку, здамся, ты-жъ бачывъ?“

— „Я пры тому не бувъ, я вже на крвалтъ прыбигъ“.

— „Кажешъ, не бувъ... Хиба що, що не бувъ; а може ты черезъ лису бачывъ, або въ щилыну у брами?...

— „Здається, я тоди саме на сини въ клуни спавъ“.

— „Бачъ, здається!... То ты забувъ... Яка въ тебе сорочка замызкана! Чомъ-бы було тобі билои не надягты?“

— „Кулынка не выпрала; та у мене ихъ тильки дви“.

— „Тильки дви!“

— „Хиба сѣго не знаете?“

— „Може й знала, та забула; паморокы мини кля-тый Походенко забувъ. Онъ видколы то, ще передъ Иллею, думала, що треба тобі справыты гаптовану сорочку парубочу зъ мережанымъ комиромъ, та на застижку червону стричку... Ты вже не хлопець, а парубокъ; затого й на вечерныци... Була-бъ невидминно къ Маковію справыла; такъ бачъ-же забувъ паморокы, такъ що й забула; отсе теперъ тильки й нагадала. Бачъ, черезъ його, пса, и тобі вийшла шкода... Вже-жъ треба тобі таку сорочку?“

Оверко облызався и видповивъ;

— „А вже-жъ треба“...

— „И поясъ червоний“...

— „Звистно“...

— „Буде, все буде; тильки-бъ мое та твоє здо-ровья; отъ ихавшы черезъ мисто, заразъ поясъ куплю; до пояса и шапку не завадыть. Тобі яка до лыця: сыва чи чорна?“

— „Мабуть чорна!“

— „А зъ верхомъ зъ якимъ?“

— „Верхъ... верхъ колы-бъ червоний“...

— „Буде, все буде, колы-бъ тильки мини зъ Походенкомъ впоратыся!“

— „А що тамъ зъ нымъ поратыся; абы схотили: земський його заразъ въ острогъ“...

— „Такъ бы то треба по Божому; але хто його знае, хто кого переможе... Свидкы якъ скажуть... Отъ ты й бачывъ, а кажешъ, пры тому не бувъ“...

— „Я кажу, що на вулиці не бувъ тоді; але я згадавъ теперъ, що бачывъ, якъ винъ на васъ вїе направывъ, та тоді й гей на воливъ, а вїе васъ пидъ серце“...

— „Такъ, голубоньку мій, такъ! Такъ ты и вѣ суди кажы!“

— „А вже-жъ не якъ, а такъ“...

— „Чомъ ты босый? Забувъ чоботы надити?“

— „Не забувъ, а розлизлыся воны; пидопшвы пидпадали“...

— „Эге! Се не гараздъ; чомъ-же ты до шевця не виднись? Не гараздт! Та вже, правда й те, чи варто й лагодыты ихъ? На мою думку, лишче нови справыты; ось нагадай мині передъ тымъ, якъ покличуть тебе вѣ судъ, такъ я нови тобі куплю... Не забудешъ?“

— „Ни, не забуду... Колы-бъ тилькы швидче, щобъ його, отого отчайдуху Походенка, швидче вѣ острогъ... Якъ такы такъ: вїємъ штовхнувъ васъ пидъ серце та ще, якъ упали вы, такъ винъ тоді васъ ногою пидъ ребро... Я все бачывъ черезъ лису“...

— „А Кулынка бачыла?“

— „Мабуть не повылазыло їй... А якъ намъ, дя-дыно, скажуть присягаты, чи такъ?“

— „Не видаю“...

— „Воно-бъ зручнійшъ не присягаты; швидче-бъ справа“...

— „Не видаю. Отъ зайдемо до брехунця; якъ винъ скаже, такъ воно й буде... Винъ все знає“...

— „Такъ мы отсе до брехунця, а не говиты?“

— „И до брехунця и говиты... Треба молебень видслужыты та помолытыся. И отъ, Оверочку, молысь Ивану Воину; просы, щобъ помигъ твойй господини... Выграю справу, такъ и тоби перепаде... Ты-жъ мини не чужый“...

— „Розумію... Колы-бъ тилькы швыдче“...

Парубоча сорочка, червона стѣжка, червоний поясъ, нови чоботы,—все те такъ и стояло передъ Оверковыми очыма, такъ маячило йому, що винъ часомъ и шляху не бачывъ: вижки выпалы йому зъ рукъ; пуга лежала на передку спокійно; Галка везла, якъ хотіла. Явдоха все те помичала, але мовчала, щобъ не зрушыты Оверковыхъ мрій, щобъ дати имъ по воли розростатыся, и вздовжъ и впоперекъ. А Оверко марывъ соби! Часомъ высовувавъ зпидъ сина свою ногу, щобъ подывытыся на нови юхтови чоботы! Овва, боса нога казала, що до чобить ще далеко: а проте воны будуть... Та тилькы колы то воны будуть? Чи не збреше ще баба Явдоха? Схоче—збреше; що ты їй зробишь? Позываты не пидешъ. Обицянка—ричъ не надійна, докы вона не въ рукахъ у тебе. . Та зъ якои-жъ речи и яка корысть Явдоси брехаты!... Закымъ думка: чи збреше, чи не збреше баба Явдоха,—морочыла Оверкови голову, мрії про стѣжку, сорочку, поясъ та про шапку и чоботы такъ и лизлы до його въ голову, въ вичи... Та й яки-жъ воны оти мрії пьянкувати! Оверкови ввыжається, що вся та бабына обицянка вже на йому! Шапка ему на бакирь; червоний верхъ такъ и мае... Иде винъ на вечорныци... Чоботы на рыпахъ; дивчата очыма идать його, а винъ, взявшысь въ боки, стоить та тилькы усмихається... Нарешти — такъ йому захмелило въ голови, що винъ, повернувшысь до Явдохы, безъ сорама спытавъ її:

— „Чи вы-жъ, дядино, не збрешете?“

Явдоха не образылася; вона добре тямыла, що діється въ души наймытчаты, але й выду того не показала и спытала:

— „Про що се ты, Оверочку, кажешъ?“

— „Та про те-жъ, що вы казали“...

— „Не вгадаю!“

— „Бачте, вже й забулы! Отаки вы, дядино! На-обицялы повну торбу, а теперь и назадъ“... Оверко трохи не заплакавъ.

— „Се ты про сорочку, про шапку, то що?“

— „Эге-жъ, эге!“ — зрадивъ Оверко: „такъ не збрешете?“

— „Що се ты, Оверочку! Зроду—вику никому и ни въ чому я не пробрехалася, а то-бъ тобі отсе! Крый Боже!“

— „А ну-те забожиться, що не збрешете?“

— „Отъ тобі хрестъ святой!“

— „Ну, добре!... Нью! Галко! Чого стаешъ! Не про тебе ричъ! Нью!... А колы-жъ вы, дядино, те справите?“

— „Кажу-жъ тобі, — заразь якъ упораємось зъ Походенкомъ“...

— „Добре... Мы його упораємо“... Оверко гризно крутнувъ головою, а Явдоха йому:

— „Та отъ, колы хочъ, такъ и теперь ихатымемо черезъ Плыску, я тобі й справлю застяжку“...

— „Що зъ тѣи застяжки, колы нема до неи сорочки. До чого я и прыткну, хйба до отсѣи дьогтян-кы... Вже колы такъ, такъ поясъ справте“...

— „У Плысци добрыхъ поясивъ нема; а абы-якого я й сама не хочу! Мини самій буде соромно передъ

людьмы, що у мого наймыта та абы-яке поясча... Пояс и шапку треба куповаты въ Ични“....

— „Ну, добре; нехай до Ични. Нью!... Берись, Галонько, швыдче! Берись!“

Ныконъ Ивановичъ Гонкый сьидивъ на прысби пидъ своею хатою; на йому бувъ чорный „пинджакъ“; передъ нымъ стоявъ простый, бильй, ничымъ не закрытый, невеличкый стиль; на столи лежала невеличка переплетена кныжка — „Уставъ Уголовнаго Судопроизводства“, знаты: Гонкый, начытавшысь тией кныжки, загрузъ своимъ мозкомъ въ розуминня тыхъ „истыны“ „Устава“ и шукавъ, яки зъ нихъ можна розтягаты, немовъ ту гуталерчу, и вертиты всими сторонамы, „якъ кому Господь Богъ на душу положить“. „Истыны“ зъ „Устава“ не були таки легеньки, що наче пущына плавали поверхъ воды, не тонучы, куды ви-теръ жене. Ни, „истыны“ були звичайно, якъ и вси на свити карноправничи истыны, але Гонкый бувъ „ад-вокатъ“ ще вельмы молодой, зъ освитою элементарной школы. Винъ хочъ и „бувавъ въ бувальцяхъ“, бо три роки видбувавъ службу войскову, а про те кныжна мова становыла йому часомъ таки „заковыки“, передъ якими винъ тилеки очыма лупавъ. Позаторикъ, вийшовшы зъ службы, винъ зъ пивроку „для практыки“ пысарювавъ въ одного мийського адвоката и, хоча вы-вчывъ у його уси „порядкы дѣлопроизводства“ и самъ вийшовъ на ныву тией „брехачкы“, що носытъ у насъ ймення „адвокатуры“, одначе за такой короткий часъ винъ не встыгъ, ганяючысь бильшъ за все за „поряд-ками“, зрозумиты правнычу кныжку мову такъ, щобъ

часомъ не спынятыся на „всестороннему“ розумінню тией чи иншої фразы. Тымъ то въ гулящу годину Ныконъ уважно чытавъ, перечытувавъ и выучувавъ „Уставы“ судивныцтва та „кассаціонныя рѣшенія сената“.

Пидъїхавшы до двору Гонкого, баба Явдоха казала Оверкови спынитися проты брамы и питы въ двирь розпытаты, чи тутъ живе Гонкый и чи въ господи винъ? Баба Явдоха сама—дякувати Богови—на власни очи николи не бачыла Гонкого; люды порадылы до його. Тымъ то вона хочъ и бачыла черезъ тынь, що „щось“ сыдыть на прысьби, але не видала, чи те „щось“ самъ Гонкый, чи хто инший.

Оверко, знявши каблучку зъ брамы, видхылывъ їй трохы и, просунувшы голову, мовывъ:

— „Добрый день вамъ зъ сымъ днемъ, що сѣгодня!“

Волохатый собака, що лежавъ біля Гонкого пидъ столомъ, пидвивъ голову и гавкнувъ на браму. Оверко швыдче голову назадъ, каблучку на браму.

— „А чого тобі, хлопче?“—озався Гонкый: „Иды, не бійся; собака не займе, иды!“

Оверко одначе не рушывъ и спытавъ черезъ браму:

— „Чи тутъ живе брехунецъ Гонкый?“

Гонкый суворо глянувъ на хлопця и сердатымъ голосомъ видповивъ:

— „Якого тобі въ биса брехунця треба? Брехунцивъ тутъ нема; геть соби, шукай ихъ деінде!“

Баба Явдоха, почувшы такую розмову, не стямылася, почервонила; повернула коняку голоблямы до тыну, злизла швыдче зъ воза и мовыла до Оверка.

— „Яка-жъ бо дурна въ тебе голова! Отъ дурна дытына! Ще до лыха доведе... Геть соби! Геть до воза, я вже сама... Сказано: пошлы дурного, а за имъ другого... Геть!“

Оверко насупився, бо не тямывъ, за що Явдоха ганьбыть, и мовчкы пишовъ до воза; а Явдоха, знявши зъ брамы каблучку и прочыняючи ии, такъ щобъ можна було пройты въ двиръ, стысла ливый кулакъ и тихенько говорила: „Помяны, Господы, царя Давыда и всю кротость його! Иду до тебе, рабъ Божый Ныконе, зъ дарныкомъ и зъ паскою, щобъ бувъ до мене ласкавъ“...

Гонкый сидивъ не пидводячысь и гордовыто дывывся на незнайому йому молодыцю.

Скоро баба Явдоха, привитавшысь, сказала йому, що вона до його „за великымъ та страшнымъ диломъ“, Гонкый глянувъ на неи ласкавйше и прохавъ сидаты на прысьби.

— „Сады, Боже, все добре вамъ и въ хати, и въ комори, и на двори, и въ доми, и въ поли, и въ дорози, и въ суди и де вы не повернетесь!“

— „Спасыбигъ, спасыбигъ! Такъ отъ сидайте та й кажить, яке тамъ у васъ дило?“

— „Кажу-жъ вамъ: и велике и страшне; самъ батюшка отецъ Сыдиръ запрысягне“...

— „Попамъ не можна прысягаты: вони по іерейській совисти“...

— „Нехай и по іерейській совисти, а все-жъ скаже, що я була пры смерты; на волосыну видъ смерты; та святе прычастя и Маты Божа одвели, не попустылы... Убивъ бувъ мене... Землю мою забравъ; жыта мини не давъ, та ще й убивъ... Люды мертвою мене внеслы въ хату“...

— „Та хто-жъ се такъ?“

— „Та ниhto-жъ, якъ не оте байстря Походенко! Може чулы про його? На всю околицю другого такого голинного душогуба нема“...

— „Що-жъ винъ вамъ?“

Баба Явдоха розповіла свою пригоду зъ Походенкомъ, а потимъ спытала:

— „Чи се-жъ можна такъ?“

— „Що й казаты!“ — видповивъ дипломатычно Гонкый: „Дило справди не абы яке.. За се його“...

— „Кажуть люды: за се його въ Сибирь“... пере-
была Явдоха

— „Въ Сибирь—не въ Сибирь, а въ острогъ
закынуть!“

Явдоха не всыдила на прсыби.

— „Що йому острогъ! Винъ тому раднійшый буде!
Хату не найматы, топлыва не купуваты; въ тепли та
въ добри сыдаты, дурно исты-пыты, ничего не робыты!
Се про його не кара, а ласка Божя! Ни, въ острогъ
я не хочу! Я отсе була въ монастири, говила, такъ
тамъ чернычкы мене до васъ направиылы и казалы, що
можна такъ повесты, що тому байстрюковъ и штанци
спустяты... Такъ йому и треба по Божому... Отъ вы,
Ныконе Ивановычу, и заступитесь за мене сыроту“...

— „Та я-жъ не видъ того... Се-жъ мій хлибъ, зъ
того живу! Я раднійшый! Не хочете въ острогъ, —
можна його и березовою кашою погодуваты середъ села
на майдани“...

— „Ото-то, ото воно саме, чого я й хочу!“ — За-
торохтила Явдоха: „Нехай йому носа утрутъ, а то
винъ... Хлосту йому! Пидъ ризкы його на майдани
середъ села, щобъ уси бачылы... Такъ и отецъ Сы-
диръ радыть“...

— „Се можна... Звистно, не я, а судъ“...

— „Се вже якъ вы знаете; мини абы не гаялы
часу, щобъ швыдче, щобъ винъ не встыгъ мого жыта
перемолотыты, а нехай мини въ снопахъ верне, въ

клубню до мене привезе... Чи не можна такъ, щобъ на симъ тыждни“...

— „Яки вы швыдки! Такъ не можна, на все свій часъ. Треба-жъ спершу усе якъ слидъ напысати“...

— „Такъ и напышитъ; за тымъ же я до васъ и приехала!“

— „Якъ що сёгодня поєднаємось, я завтра й почну“...

— „Хиба довго намъ поеднатися... Я людина не багата, але нічого не пожалію; останню корівку збуду“...

Гонкий одначе носомъ чувъ, що Явдоха бреше и що поживытиса зъ нею можна.

— „Що-жъ вы дасте мині? Якъ на вашу думку?“
— спытавъ вінъ.

— „Звистно, по спромози; я рада-бъ хочъ и тысячу, колы-бъ було зъ чого... Але-жъ достатки мои такі мизерни, просто злыдни!“

— „Тисячу тутъ ни за що!“—велькодушно говоривъ Ныконъ: а сотню треба... Дасте?“

— „Ой, де-жъ мині сотню взяти! Ни! И рада-бъ, та не спроможусь... Берить меншъ! Уважте и на мои літа и на мое вдовине сыритство! Берить 25“.

Адвокатъ зневажно глянувъ и мовивъ:

— „Може знайдеться хто й за 25, та тильки не я! Шукайте,—щасты Боже!“

— „Де тамъ мені и кого вже шукати, колы на васъ сама Маты Божа устами святихъ чернычокъ мени вказала! Згляньтесь на мое сыритство!“

Баба Явдоха підперла долонею зажурене лице своє и сумно хытала злегенька головою. Гонкий мовчавъ.

— „Уважте, Ныконе Ивановичу, уважте; берить 25! Останни вамъ за мене Маты Божа сторипцею запла-
титъ, такъ що вы й сами не помитыте того... Уваж-
те,—діло не вельке“...

Гонкий ажъ підскачывъ.

— „Якъ то не вельке! Що вы кажете? И въ во-
лость и до земського, а може ще й до прокурора, може
и въ окружный судъ... И апеляція и касація... Все
шышы. А я абы-якъ пысаты не вмю: у мене, колы
вже пысаты, такъ такъ, щобъ ажъ искры сыпалыся!“

Зъ сымъ словомъ брехунецъ піднявъ до горы
стыснений кулакъ ливши и трусывъ имъ въ повітри,
нибы ждучы, що зъ кулака у його такъ искры и по-
сыплються на предыво баби Явдоси.

Почалы потроху мякшаты: баба Явдоха „накыдала“
по тры карбованци, а брехунецъ „скыдавъ“ по пять,
ажъ покы не дійшли до пятидесяты; на сѣму и поед-
налыся. Баба Явдоха выняла зза пазухы гаманецъ и
хотила вже даваты Гонкому „задаточку“, ажъ ось наче
вона згадала щось таке, що примусыло її спынытыся
зъ „задаточкомъ“. Вона зашморгнула гаманецъ, засу-
нула його зновъ за пазуху и спытала у Гонкого:

— „Такъ не острогъ, а певне ризкы йому будуть?“

— „Сказано: ризкы“...

— „Добренько! А скількы-жъ йому ихъ всыплють?“

— „Се вже не видъ мене; якъ тамъ судъ скаже“.

— „Добренько! Такъ чи не липше-бъ мы зъ вами
такъ поєдналысь: скількы йому ризокъ, стількы я вамъ
карбованцивъ? И на васъ и на мене-бъ такъ не обыдно
було“.

— „Такъ не можна, бо бильшъ якъ двадцять ри-
зокъ йому ни въ якому рази не дадутъ“...

— „Двадцять! Тилькы двадцять? Я думала хочъ-
бы зъ пивъ сотенькы“...

— „По закону бильшъ не можна“.

— „Тилькы двадцять... Що-жъ йому двадцять!
Все одно, що блоха вкусыть; воно посвербыть, а винъ

почухае“... Явдоха замыслылася, мовчала, тильки пучкамы перебирала. Перегодомъ мовыла: „Выходьтѣ за одну ризку бильше двоухъ карбованцивъ; дорого“...

— „А земля?“—перебывъ Гонкый.

— „Що тамъ тѣи земли; та я и черныцямъ вже лекговала“.

— „Ну, зновъ же и жыто“...

— „Жыто! Тильки слава, що жыто! Копа й десять снопивъ. Я його Кулынци подарую. Треба-бъ, треба, Ныконе Ивановичу, скинуты хочъ десяточку! Нехай буде сорокъ“ ..

Гонкый мовчки покрутивъ головою.

— „Нехай и такъ!“—мовыла Явдоха и зновъ достала гаманецъ. Вынявши звидить десять карбованцивъ, вона спытала: „А якъ-же його пореъкатымутъ, прылюдно?“

— „Вже не якъ“...

— „То-то! Нехай вже и двадцять, абы прылюдно; абы вси людѣ зналы и бачылы“...

Зъєдналыся и попрощалыся.

*
* * *

Мынувъ тыждень. По селу покотылася звистка, що баба Явдоха позывае Походенка, що завтра Походенка потягнуть до волосты на судъ, а Явдоха повенъ визъ свидкивъ: и Орлюка, и Оверка, й Кулынку и ще тамъ когось...

У вечери другого дня Походенко сидивъ у себе пидъ повиткою, немовъ зъ воды выкрученый. Биля його сидило килька парубкивъ — товаришивъ його и мижъ ными Гылястый и Прокипъ Перехватъ. Обидва останни, найпаче Гылястый, бадьoryлы Походенка.

— „Не сумуй дурно, парубче!“—говоривъ Гылястий: „Се ще не судъ! Якый се судъ у волости! Знайдемо судъ иншый! Вона повезла своихъ свидкивъ, пидкупыла ихъ, а твоихъ никого не було .. Мы за тебе вси станемо и запысягнемо, що ты ии не бывъ и не займавъ... Побачымо, що скаже земський... Ты до земського наймы и видъ себе брехунця!“...

— „За якого я биса його найму!“—глухо озався Походенко: „Звистно, колы-бъ и у мене стоявъ брехунецъ, то воно-бъ не такъ выйшло... Багатому, сказано, чортъ дитей колыше“...

— „Позычь де!“—радивъ Перехвать.

— „Хиба у тебе?“

— „У мене нема“...

— „Та земський и безъ брехунця тебе введе“...—бадьоривъ Гылястий: „Не журись; выправдыть“.

— „А якъ ни?“ — журливо и трохы не плачучы спытавъ Походенко.

— „Ну, тоди дали“...

— „Куды дали?“

— „Треба розпытатыся у людей; языкъ до Кыива доводить“...

— „А колы и „дали“ те-жъ саме,—тоди що?“

— „Тоди? Тоди звистно, що“...

— „Эге... Що? Скидай штаны, та й годи!“ —

Походенко ажъ зубамы заскреготивъ.

— „Де жъ такы се выдано! Ни, ни, ни во викъ сѣго не буде... Мы вси запысягнемо, що ты ии не бывъ!“

— „Не кажы такъ, Мыколо!“—озався Перехвать: „Якъ-же мы запысягнемо, колы тоди саме насъ и въ сели не було; я копы возывъ, а ты бувъ десъ инде, въ Ичню ходывъ, чи що“...

— „Ходывъ и вернувся“...

Нихто зъ Гылястымъ не змагався.

Перехвать кыдавъ очыма по стриси, а Походенко, насупывшы бровы, смоктавъ цыгарку та несамовыто сплѣзувавъ. Гылястый трохы згодя мовывъ:

— „Журбою тутъ ничого не вдіешъ; та й журы-тися справди ничого. Ніяково воно, — се правда; але веды лынію до самого краю... Якось воно буде... Дастъ Бигъ, переживемо“...

— „А вже-жъ! Зъ двадцаты ризокъ не вмира-ють!“ — озвався Евмень Телычка.

Походенко мовчавъ, тилькы зубамы скреготивъ; а Перехвать мовывъ:

— „Хиба тутъ дило въ тому: чи двадцать, чи десять, чи одынъ разъ? Неслава, отъ що! На все село неслава!“

— „Ни! Сѣго не буде!“ — гукнувъ несамовыто Походенко: „Швыдче повишуся, втоплюся... волость спалю... Квочку задушю... Въ каторгу, на шыбеньцю пиду, а пидъ ризкы не ляжу... Чуєте, хлопци! Не ляжу!“ — Винъ выхопывъ зъ ярма занизокъ и шпурнувъ його на витерь. „Не ляжу... Я соби рады дійду“...

* * *

Мынула зима.

У Походенка одибралы и жыто и землю и виддали баби Явдоси. Свидкивъ и Явдоха и Походенко становылы багацько; та не въ одно воны свидчылы. Явдошынни свидкы, люды старого вику, въ одно твердылы: „Скільки й зазнаемо, такъ той пидметъ у Явдохы зъ батька, зъ дида предкивський“. Телычка, Гылястый, Перехвать и инши запырсягали, що „чулы

видь когось, — а не скажемо, видь кого саме, — що та земля обчеська, а зъ якои речи орудувавъ нею шинкаръ, а потимъ и Походенко, того не видаемо“...

Про ризки якосъ вже й забулы: „то тилькы лякалы ризкамы, а воно такъ и прысохне оте вйе. Звистно, колы-бъ воно було справди вбыло Квочку, тоди-бъ безъ ризокъ не обійшлося-бы“. Про ризки намотувалы тилькы Оверко та Кулынка, та й то колы-не-колы; хиба тоди згадувалы про ныхъ, якъ стричалы де-небудь Походенка. За те у Походенка ризкы мабуть зъ головы не выходылы. Писля присуду волостного суду винъ збувся Солового, нанявъ „брехунця“ и „повивъ лынію“ дали; водывъ своихъ свидкивъ до земського; водывъ и до миста, та ничего не помогло: „ризокъ не видвернулы“. Брехунецъ подавъ касацію; отамъ десь вь тій „касації ризкы и пропалы“, — говорылы товариши Походенкови, заспокоючы його. Але самъ винъ мабуть не вельмы уповавъ на брехунцеву касацію; мабуть черезъ те, що Явдошынъ брехунецъ Гонкый комусь и десь хвалывся, що „хочъ умру, а положу Походенка пидъ ризкы“. Тымъ то видно Походенко и почавъ лагодытыся, щобъ на весни „чысто спродатыся, та колы, не дай Маты Божа, тее.... такъ ноги на плечи та свить за очыма, хочъ на Кубань, хочъ на Амуръ, хочъ на край свита; а вь своєму сели писля хлосты жыты не можна; дивчата очи высміють“.

Старійши люды помытылы, що Походенко не той ставъ: якосъ помякшавъ, до старыхъ людей не такою комезою. Навить отецъ Сыдиръ спостеригъ, що Походенко „прилѣпился кь Богу“: то було хиба на яке вельке свято навидається до церкви, а отсе стало такъ, що не було ни свята, ни недили, щобъ його не було

въ церкви, та все на вколишкахъ передъ образами такъ молиться!

*
* *

На третій день великодныхъ святъ баба Явдоха своимъ звичаемъ по обиди сыдыть бия брамы пидъ вербою, дзѣбае гарбузове насиння, то въ думкахъ перебирае соби людей, хто повзъ неи чи йде, чи иде.

Ось зъ двору ии вийшла Кулынка зъ Оверкомъ.

— „Пустить, дядыно, на гаивку!“ — пытае Оверко.

— „Идить, диточки, идить; на те Богъ и свято давъ... А свое-жъ попоралы?“

— „У мене все, якъ слидъ!“ — каже Оверко: „Худоби позаносывъ, понапувавъ; клуня и возивня на замку“.

— „И за мною нема ничего: посуду всю перемила, на мысныку уся; гуска зъ гусынятами на зад-вирку пасуться; а бильше-жъ що? Усе“...

— „То йдить, идить зъ Богомъ; та не пизниться; сонечко за вербы, а вы до двору“.

— „А вже-жъ, — наче не знаемо!“

Пишлы.

Кулынка не йде, а плыве та скыдае очыма на свою плахту то зъ сѣго, то зъ того боку. Та чи не плахта-жъ! Наче зъ самой Ахтырки! Вже такъ, що плахта! А хустка на голови! А намыста повна шыя, наче въ дочкы якого доброго хазяина! Правда: намыстечко те вельмы дешево, може його всѣго на сорок-ивку; за те багацько його! А Оверко! Йде, зъ боку на бикъ перехыляється, наче качуръ той. Поясъ червоный; шапка зъ решетыливськихъ смушкивъ; червона стричка такъ и сѣе.

Баба Явдоха дивыться у слидъ ихъ, весело усмихається и думає собі: „Отъ якъ ходять мои наймыты! Хто не знає, зъ роду-вику не подумає, що вони наймыты, а не хазяйськи диты; та й хазяйськихъ дитей не багато такъ одягненихъ, якъ мои наймыты! Эге, баба Явдоха вміє дякувати; хто до неї щырымъ серцемъ, тому вона зъ души вийме та подилиться останнімъ. . Гарна плахта на Кулынці: онъ якъ проты сонця ажъ горить! Ну и гроши-жъ не абы-яки за неї! Тры карбованци зъ четвертакомъ!... И Оверко ставъ мині не дешево; за сами чоботы дала два зъ половиною, та шапка, та поясъ, стричка, сорочка .. За шість карбованцівъ перескочыло; а що то воно зъ усёго сёго буде? Не чутно щось нічого; може правду людѣ кажуть, що такъ и прысохне! Але-жъ Гонкый божыться, клянеться, що воно не пропаде, що воно вѣ воду не кануло, тилькы загаялось... Та хіба Гонкому дорого и брехаты? Онъ у вербну недилу якъ почавъ слезбеваты; такъ и такъ; „Велыкдень иде, а у мене и борошна на паску ни за що купыты. Сяка-така Явдохо Максимивно! поратуйте, виддайте останни!“ Якъ разъ на таку напавъ! Така-бъ то Явдоха Максимивна була дурна, щобъ взяла тай послухала... Ни, „договоръ паче грошей:“ умовылыся половиною заразъ писля суду, а другу половиною саме передъ ризками. Половиною взявъ, и жды другої; прыйдуть ризкы, визьмешъ и другу половиною; за мною не пропаде; у мене є зъ чого взяты! А отъ, колы,—не дай Боже,—справди ризкы не вийдуть, а я гроши оддамъ; тоди що? Тоби байдуже; брехатымешъ; якъ и брехавъ, а мое пропало“...

Баба Явдоха задумалася; на твари у неї мыгнула сутинь якоїсь тревоги, чи може непевности тилькы. . Ажъ ось заторохтили на греблі по мистку колеса и

зза вербъ показалася таранковата коняка Гонкого. За килька хвылынъ Гонкый сидивъ на покути въ Явдошынѣй свитлычци и вычитувавъ баби: „По указу Его Императорскаго Величества NN губернское присутствіе слушали кассационную жалобу крестьянина Походенка на приговоръ N суда о наказаніи его 20 ударами розогъ за нанесеніе побоевъ и оскорбленіе дѣйствіемъ вдовы“... Фершалка уся стала увагою; вона слухала усима своїмы нервами; та на жалъ мало тямыла и розумила. Гонкый читавъ монотонно, не підводячы, не поныжаючи голосу, читавъ довго, докы то вычитавъ цилыхъ два аркуши не вельмы буйного писання; а Явдоха все слухала та мало розумила. Нарешти Гонкый дуже голосно, твердо и зъ протягомъ прочитавъ: „Приказали: кассационную жалобу Походенка оставить безъ уваженія“... „Отъ воно якъ!“ — додавъ Гонкый: „якъ я казавъ, такъ и сталося!“

— „Значить по нашому?“ спытала Явдоха.

— „А вже-жъ по нашому“.

— „Бытымуть?“

— „Хиба не чулы: „Наказать розгами, давъ двадцать ударовъ“.

— „А не перемянуть-же часомъ?“

Перемянуть... кажете? Ба! Ни вже, годи! Нихто въ свити, опричь самого царя та васъ, не може перемянуты теперъ присуду!“ — гордовыто видповивъ Гонкый.

Баба Явдоха стала передъ образами, трычи перехрестылася, вдарыла тры поклоны до земли и промовила: „Дякую тобі, Царыця Препоблагая, заступнице усердная и тобі, Иване Воине, и вамъ, уси святи! А вамъ, добродію, пошлы Боже вику довгого, здоровья доброго та талану и въ доми, и въ поли, и въ дорози и скризь, де не повернетесь“...

Гонкый весело усмихався, а Явдохына тварь ажъ саяла.

— „А колы-жъ його хрестытумуть?“ — спытала Явдоха.

— „Певно на тимъ тыждни: бо се мини зъ губернії подады копію, а до волосты, звистно, не такъ швыдко дійде... Ну, а скоро прыйде, старшына не гаятьметься; заразыть його у волость та пидъ повитку...“

— „У волость, кажете?“ — здывовано спытала Явдоха: „Значыть не въ нашому сели? А вы-жъ казали: у насъ, на майдани, прылюдно, передъ усимъ селомъ?“

— „Я раднійшый-бы; такъ на се вже не моя воля. Може колы бъ старшыни що перекинули, то може-бъ винъ и не въ волости, а тутъ його „похрестывъ“; але-жъ не на майдани, а пидъ повиткою“.

— „Бидно-жъ моя головонько!“ — вболивала Явдоха: „А я була певна, що на майдани, передъ монополією“.

— „Сѣго не можна“...

— „А вы-жъ казали?“

— „Тоди було можна; а теперъ отсе тилькы що выдано такый новый законъ, щобъ не на майдани справлялы сикучіи, а пидъ повиткою“... — збрехавъ Гонкый: „Та хибя про васъ не все одно?“

— „Геть-то ни! Пидъ повиткою хто тамъ бачытьме! А то на майдани! Соромъ не однаковый“...

— „Звистно; та щожъ вдієте, колы законъ“...

— „Може ще скажутъ и по штанахъ?“

— „Ни! По закону треба безъ штанивъ; штаны не выновати, — за-що жъ ихъ быты?“

Явдоха задумалась и мовчала.

За килька день уже усе село гомонило, що Квочка выграла справу и що Походенка „катуватытумуть“ на майдани“.

— „Колы-бъ тилькы запевне довидатысь, колы саме його катуватымуть!“ — говорывъ Оверку Кулынци.

— „А тоби що?“ — спытала його Кулынка.

— „Якъ-то що! Я зъ роду-вику не бачывъ, якъ катують; цикаво подывытыся! А тоби хйба не цикаво?“

— „Цикаво, але-жъ страшно и гыдко!“

— „Що-жъ тамъ страшного? Не тебе-жъ бытымуть!“

Кулынка глянула на своего розмовныка великымы очыма, перехрестылася и мовыла:

— „Цуръ тоби, Оверку! Що ты верзешъ? Схаме-нысь! Зъ роду-вику ничья рука на мини не була. Не доведы мене Маты Божя до такого сорому огыдлы-вого!“

— „Звистно, соромъ великый; такъ-же не тоби, не мини, не тому, хто дывытыся, а тому, кого пери-щать!“

— „А тоби й байдуже? Не соромно на голе тило дывытыся?“

— „Ще що выгадай! Хйба що дня не дывимось на голи руки и ноги!“

— „Ну, то ногы инша ричъ, а то... тьфу, гыдко й подуматы!.. Ни, ни! Зъ роду-вику не пиду!“

— „А я пиду! Цикаво, якъ тамъ воно буде? Чи самъ Походенко лежатыме, чи його держатымуть, чи попрывязують йому руки й ногы до якои колоды, чи що? Цикаво, чи крычатыме винъ, чи ни?“

— „Хочъ и цикаво, а не пиду; мини соромно; не пиду и зъ двору въ той день не выйду!“

— „А наши хлопцы кажутъ, — уси пидуть. И Ок-сана, и Оленка и Федоська казали: пидемо, абы знали тилькы колы!“

— „Нехай соби йдуть, безсоромницьки души; а я не пиду, — и соромъ и грихъ!“

— „Гриха тутъ ніякого нема!“

— „Дурный ты, Оверку! Отъ-ще! Подумай, голово: тымы самымы очыма, що дывышся ты на сонечко ясне, на святи образы, на добрыхъ людей, ты дывытимешся... на що? Подумай! Тьфу!“

— „Дурна, такъ и плюешъ! Хиба моимъ очамъ зъ того що станеться!“

— „А корысть тобі яка зъ того?“

— „Цикаво!“

— „Тьфу! Тьфу! Скысны ты зъ своимъ Походенкомъ! Мини часть проты череды йты!“

Кулынка пишла.

А Походенко, скоро дійшла чутка и до його про сподивани ризкы, никуды зъ двору и не выходывъ; ниhto його не провидувавъ. Вештався винъ самотою, немовъ зъ воды вытягнений, перебивавъ думками и не тямывъ, що початы, що чыныты, зъ кымъ порадытыся. Утикты хиба? — прыходыла йому думка; — такъ куды-жъ його втикты безъ пачпорту? Десь злапають, скажуть: волоцюга, та въ острогъ. Зъ одного лыха вскочышъ въ друге... Ще колы-бъ бувъ встыгъ спродатыся! Нема рады, хочъ ляжъ та й плачъ... Прямо що такъ: лягай, нехай бьютъ, а ты, сципывши зубы, мовчы. Боляче; та переболыть, заживе. А отъ соромъ, соромъ який! Хочъ головою объ стину!“

Походенко снопомъ упавъ на прысьбу, голова упала йому на груди, думкы залякы. Походенко зовсимъ не той ставъ: колышня энергія, бадѣристь, певнисть якось зовсимъ вылетилы зъ його; винъ чувъ себе одынокымъ, прыгнобленимъ, прычавленимъ. Колышни думкы про помсту хочъ и буялы, але жадного слиду не лышала, литаючы поверхъ головы, наче той литощній витеръ поверхъ дерева.

Довго сидивъ Походенко, а колы підвівся, почувъ, що у його и ноги и руки якись кволи, наче не його. Винъ подывився навкруги. Стемнило вже; никого на вулиці не видко. Винъ выломывъ зъ плоту килоктъ и обпыраючыся на його, поплентався вподовжъ вулиці попидъ тынню.

* *

Дидъ Евмень Передерій стоявъ въ своему дворі, схылившыся на браму, и обпершыся на воритныцю, дывився на зоряне небо та миркувавъ: „якъ то премудро все на свити Божому создано“.

— „Добрий вечеръ вамъ, диду Евмене!“—озався чоловікъ, що підійшовъ до брамы.

— „Добрий вечеръ и тоби, чоловіче! А хто ты такой будешъ?—спытавъ дидъ: „По голосу не пизнаю, а твари твоеи добре не бачу; очи стари, гараздъ не добавають!“

— „Се я, Походенко“...

— „Походенко? Що-жъ у тебе въ гортани щось недобре? Чи чогось у тебе голосъ такой сыпкий, та такъ тремтыть?“

— „Не зъ добра, диду! Певне чулы про мое лыхо“

— „Атъ, люде блягузкають; та я, признатыся, не вельмы прислухаюся... Що-жъ ты перебувъ вже те лыхо, чи ще?“...

— „Ни ще!... Поратуйте, дидусю!“— Походенко кынувся цилуваты дида въ руку.

Дидъ руку видъ воритныци та за спыну.

— „Не треба сего, парубче! Не годыться; я не пипъ... Чымъ-же тебе ратуваты? Нехай тебе Бигъ ратуе; а зъ мене,—який вже поратунокъ! Кажы, почую; колы спроможенъ, такъ не видъ того“...

— „Бачте, дидусю, колысь вторикъ на громади я вамъ“...

— „Дурня загнувъ... Ха, ха! Що-жъ! Молоде! зелене! Я на тебе за те не ремствовавъ, жалю не мавъ; никому було тебе доброю стежкою весты. Колы-бъ у тебе батьки булы... Та не згадуймо про се... Кажы, якого тоби поратунку треба“...

— „Я тоди, диду, не по своїй воли... Пидъюдылы мене на васъ“...

— „Та кажу тоби, годи про се! Хиба не бачышь: ничъ на двори, частъ спаты; кажы швидше дило“...

— „Клята ота Квочка, бодай їй“...

— „Не лайся, сынку, не лайся! И грихъ и соромъ! — зновъ перебувъ дидъ Походенкови: „Кажы дило“...

— „Выпозывала на мене хлосту“...

— „Чувъ, чувъ... Погане дило, паскудне... Ну, такъ що?“

— „Я того сорому не знесу“...

Нервы Походенкови дали не выдержалы, винъ почавъ рыдаты.

— „Та що се ты, парубче, выгадавъ хлыпаты! Отъ николы не гадавъ собі, що зъ тебе така тонко-слизка! Годи; покынь слёзы дивчатамъ та иды въ двиръ, щобъ часомъ хто не почувъ, не побачывъ... На все село буде смиху“...

Колы Походенко ввійшовъ въ двиръ, Передерій зачынивъ за нимъ браму, накинувъ каблучку и мовывъ до Походенка:

— „Ходимъ пидъ комору, тамъ на кганку нихто тебе не чутыме... Та годи, кажу, землю кропыты; на те у Бога дощъ е. Ну, сидай отутъ тай кажы до дила!“

— „Купить, диду, мою мызерію“... — мовивъ Походенко.

— „Яку твою мызерію?“ — спытався трохи здивований Евменъ: „та й який зъ мене купецъ?“

— „Усю купуйте... усе мое хазайство... За що купить, то купить...“

— „А самъ-же ты якъ? Щось ты непевне выгадавъ!“

— „Ни, диду, певне!.. Купить, поратуйте! Вже колы не вы, такъ и нихто бильшъ не заратуе мене... Писля хлосты мини тутъ не жыты...“

— „Та воно справди ніяково... Тутъ и Сиркови очи згорять: бытый парубокъ! Такъ що-жъ ты гадаешъ? Видкупытыся, чи що?“

— „Ни! Видкупытыся не можна, кажуъ; та й не хочу я. А колы продамъ усе, такъ писля...“ — Походенко не выговоривъ, писля чого; „языкъ йому руба ставъ. Помовчавшы трошкы, винъ додавъ: „Заразъ потягну свить за очыма, чи въ Таврію, чи на Кубань, щобъ нихто не знавъ, не видавъ, и де я... Поратуйте, дидусю! На васъ уся моя надія...“

Евменъ мовчавъ; знаты було, що въ голови винъ щось миркуе.

— „Ледви, сынку, чи буде що зъ сѣго!“ — мовивъ якось журливо дидъ: „Ніяково въ такимъ рази купуваты: людына въ биди, а ты у неи купуешъ; вона зъ опалу продае, а ты корыстуешся. Ніяково... не по хрыстьянськы; тай грошей у мене катъ-ма...“

— „Я вамъ на виру продамъ“!..

— „Ни, и на виру не хочу; ніяково, не лычыть“...

Походенко почувъ, що ноги йому ще бильшъ холонуть.

— „Значить, диду, якъ? Що-жъ діяты? Чи пидъ ризкы лягаты, чи на брами у Квочки... соби налыгачъ на шыю... а їй передъ тымъ вихоть зъ жаромъ пидъ стриху?“

— „Одверны тебе Маты Божа видъ такои нелюдськой думкы... Перехрестысь, та молись Богу“...

— „Не поможе! Видъ мене и Богъ, мабуть видступився вже! Самъ вынень, — дурный бувъ, дурныхъ слухавъ! Теперъ покутуй!“

Дидъ мовчавъ, схылывшы голову, та водывъ ципкомъ по землі.

— „Такъ нема, диду, рады? — нимо спытавъ Походенко.

— „Воно и е, и нема... Колы-жъ та гаспыдська сикучія вийде?“ ...

— „Бисъ їи знає; може й завтра!“

— „Шввидко!“ — промовывъ дидъ и зновъ замовкъ и замыслывся, потыраючи долонею свое шыроке лысе чоло.

Заспывалы перши пивни. Евмень немовъ зо сну прокынувся и мовывъ:

— „Колы хочъ, послухай моеи старои рады“.

— „Кажить, диду, — спасыбигъ вамъ! Послухаюсь“.

— „Хуторець мій знаешь?“

— „Знаю!“

— „Учора туды поихавъ сынъ ораты; докы не обсіється, тамъ буде... Отъ ты заразъ видъ мене и шыгай туды тай помагай сынови. Значить, я тебе нанявъ-бы то... Нихто не знатыме, де тебе шукаты... Сыды на хутори, ажъ докы не подамъ я звисткы; а мы тутъ зъ сусидою твоимъ, дидомъ Васылемъ, розкы-немо головою. Тоди на готове прыйдешъ“ ...

Походенко не тямывъ и не спроможенъ бувъ вгадаты, що саме прымиркувавъ дидъ Евменъ и розпачливо мовывъ:

— „Видъ ризокъ, диду, и въ печи не сховаешся! Вже колы ихъ прысужено, такъ и доведеться або прыняты, або руки на себе наложыты!“

— „Молись Богу, а чортову думку про душоубство покынь... Тамъ побачымо! А теперъ—не гай часу; колы справди мулыть, такъ закымъ почне дниты, ты й достанешся на хутирь... А тамъ якось воно буде... Може й купецъ знайдеться... Здайся на Бога“...

Трохы заспокоеный и утыхомыренный Походенко подякувавъ и попрощався...

* * *

За день писля сѣго Явдоха сыдила ранкомъ бия столу и чаювала. Повзъ викно пробигъ Оверко. Явдоха постукала на його въ шыбку и кывнула пучкою, щобъ прыйшовъ до хаты.

— „Куды се ты такъ дерешъ?“

— „Треба! Онъ городамы пишовъ Гылястый, такъ я навздогинъ його. Се винъ певне бувъ у Походенка, такъ цикаво спытаты, колы Походенко справлятыме „хрестыны“...“

Явдоха всмихнулася и мовыла:

— „Ну, бигай соби зъ Богомъ, бигай та, що почуешъ, и мини скажешъ“.

— „Добре; а колы ничего не почую, такъ я пиду до хлопщивъ; можна?“

— „Та нѣ що вже зъ тобою робыты; иды!“

— „А що?“ — каже баба Явдоха соби на думци, колы Оверко пишовъ: „А що, Походенку? Допрын-

дывся! Усе село й стари й мали тилькы й розмовы, що колы його „хрестытумуть?“ А що! „Квочка!“ Эге! Отъ вона тоби „хрестыны“ й выквоктала! Отъ и зна-
тимешъ мене! Та й чи одынъ-же ты! Теперъ уся твоя наволочть озыратиметься на бабу Явдоху.. Ризка — не свій братъ; покуштуешъ разъ — вдруге не схочешъ; боятимешся... А де страхъ, тамъ и Богъ. Онъ и отецъ Сыдиръ похваляе мене, що не попустила свого... Ка-
же, що й винъ невидминно заведе въ школи ризкы; а то страху зовсимъ нема; дитвора чысто розпущена... Эге!... Якъ-то ты, Походенку, пидъ ризкамы лежатымешъ! Утерла тоби носа Явдоха! Э! Я не такивська! Я!“...

На симъ слови Явдошыну думку перебивъ собака; гавкнувши зненацька, винъ прожогомъ кынувся до брамы. Явдоха зырнула въ викно й мовыла: „Отъ тоби й на! Дидъ Евмень зъ дидомъ Васылемъ идуть, а провесты ихъ нікому; треба самій... Чого-жъ бы то се воны до мене? Мабуть за позыкою; вже-жъ бильшъ нічого“...

Выйшовшы зъ хаты, Явдоха взяла биля рундука коромыселъ, щобъ прогнаты собаку, и пишла на зу-
стричъ дидивъ, говорячы до ныхъ:

— Идить, идить; не бійтеся; винъ не порве, винъ тилькы гавкае, а не кыдається! Цыть ты! цыть, Мурчыкъ! Пишовъ соби геть!“

Мурчыкъ замовкъ, подывився у слидъ дидивъ и мовчы поплентався на солому пидъ комору.

— „Магай Бигъ тоби, Явдохо, въ хату!“ — мовы-
лы диды, ввійшовшы въ хату.

— „Сидайте-жъ! Сидайте отутъ на покути, мои дороги гости! Сидайте! Я рада невымовно! Сказано: гистъ въ хату, Богъ въ хату! Сидайте! Та чи не пры-
звольте чайку?“ — дрибненько слезезувала баба Явдоха.

— „Дякуемо; мы до чаю не звыклы!“

— „Такъ по чарочци животковой... Ось я заразъ!“

— „Не клопочись, Явдохо; не треба“...

— „Якъ такы не треба? Такъ калганивочки“...

— „Не треба!“

— „Отсе, яки-жъ бо вы! Такъ чымъ-же мени ча-
стуваты дорогыхъ гостей? — метушылася Квочка.

— „Добрымъ словомъ та ласковымъ привѣтомъ...
Мы, признаться, до тебе не гостуваты прыйшлы, а по
дилу“...

— „По дилу?“ — спытала Явдоха, а сама подумала:
„Се я й безъ васъ тямлю“, — и голосно додала; „Такъ
що-жъ, що по дилу! Чарочка калганивки дилу не по-
шкодыть, а ще прыспорыть!“

— „Не треба!“ — видповивъ строгымъ, холоднымъ
голосомъ дидъ Передерій; „Дило наше ось яке: вель-
кого бешкету накойила ты, Явдохо, на все село!“

Явдоха здывованымы очыма кынула на дида и
мовыла :

— „Бешкету?... Я?... На циле село?... Хочъ за-
рижте, ничого не тямлю... Хиба-жъ я зъ такихъ?...

— „Чи зъ такихъ, чи не зъ такихъ, — то дило
не наше!“

— „Та про який-же вы бешкетъ! — пыталася Яв-
доха, стоячы передъ дидамы, згорнувши руки на груди.

— „Ще й пытаешся, нибы й не тямышь!“

— „Отъ вамъ хрестъ святой, — не тямлю! — Явдо-
ха перехрестылася.

Евменъ суворо глянувъ на неи.

— „Не брешы, Явдохо! Про що саме усе село
наше гомонить, якъ не про тебе?“

— „Про мене?“ — дывувалася Квочка: „Чым-жэ я такъ прогрішыла? Ни сномъ, ни духомъ нічого не діяла?“

— „А Походенко? А хлоста?“

— „Отъ вы про що? Такъ що-жъ тутъ я?“...

— „А який ворогъ позывавъ, якъ не ты?“ — нездержливо озвався дидъ Василь.

— „Судъ прысудывъ по закону! Вже-жъ и мині не можна було не позываты: землю мою забравъ бувъ, жыта мині не давъ, ще й мене убывъ бувъ“.

— „Колы-бъ убывъ, то-бъ ты отутъ не сыдила, а въ земли тлила; а то—убывъ, а ты й досі жыва. И жывы собі на здравья хочъ ще два вики, тількы жывы по божому, по людськи. Походенко — слова нема — зайшовъ бувъ въ голову; але-жъ землю тобі вернули, жыто одибралы—чого-жъ тобі ще?“

— „А за те, що убывъ бувъ мене? Отъ за се йому й хлоста!“

— „Хлоста—дילו паскудне, сороміцьке!“ — говорывъ дидъ Евмень.

— „А вже-жъ не смачне!“ — перебыла всмихаючысь Явдоха.

— „А ты іі коштувала?“

Явдоха перекрестылася мовчки и сплюнула.

— „Отъ зновъ брешешъ, бабо! Хиба забула? Я колысь прыхожу до васъ; кажуть: вы зъ чоловикомъ въ клуни. Я туды; бачу: ты по току бигаешъ зъ завязаною на голови сорочкою, а чоловикъ тебе хвыськае по стегнахъ ризкамы... Було? Кажы: може я брешу?“ — допытывався дидъ Евмень.

Явдоха почервонила и ледви чути промовыла.

— „Мижъ чоловикомъ и жинкою чого не бувае;

людямъ до того зась! Тутъ одынъ Господь Богъ тиль-
кы и свидокъ и судья. — бильшъ ниhto!“

Явдоха пиднесла хустку до очей и зитхнула, а
потимъ нибы скризъ слёзы промовыла:

— „До чого се вы, диду Евмене, ричъ ведете та
мини тугы, сорому й жалю кривавого завдаете?“

— „До того, що и мы, стари, и вси добри люды
не хочемо, щобъ ты наше село вводыла въ неславу
та соромъ на його клала!“

— „Я, дидусю? Колы се? Крый мене, Боже!“ —
перебыла Явдоха: Та спытайте хочъ у отця Сыдора,
чи въ кого хочте, чи скаже хто про мене може слово,
щобъ я колы зъ кымъ хочъ“...

— „Я не про те; то жиноче дило... Хоча люды
дещо про дивера и верзуть; та то пусте. Я про Похо-
денкову хлосту... Видъ колы я й на свити жыву, не
знаю, щобъ кого зъ нашихъ людей прынародно риз-
камы плазували. И за панивъ сёго не було; а ты,
бачъ, що выгадала!“

Квочка пидбадёрывлась трохы и мовыла:

— „Се-жъ, диду, не моя воля! Не я його суды-
ла; судылы суды, присудылы по закону“.

— „Присудылы, — се мы знаемо; та мы того не
хочемо!“

— „Не моя, дидусю, воля! Що судъ присудывъ,
те святе. Одынъ царь тилькы зможе переминыты пры-
судъ; вдавайтесь до його“.

— „До царя далеко и хлопотно; а мы надумалы
соби, що й безъ царя можна не соромыты села. Такъ
отсе мы до тебе, щобъ ты заразы пидпысалась, що
прощаешъ Походенкови и не хочешъ, щобъ його пла-
зували. Що ты на се?“

У Квочки вся тварь вытяглася. Якъ-же отсе такъ:

вона стилькы клопоталася, стилькы платыла, стилькы панькалася зъ Гонкымъ; а теперъ усе-бъ то те пустыты въ нивецъ? Трудна ричъ; але видала Явдоха и те, що колы дидъ Евменъ за що береться, такъ береться цупко и до краю доведе. Одначе-жъ тутъ треба Явдоси постояты за себе; а то тоди люды їй очи высміють“.

— „Не моя воля теперъ, дидусю!“ — мовыла Явдоха, трохы подумавшы: „У мене душа добра, я його давно простыла; а надъ ризками не моя воля... Судь...“

— „Судъ! Гм! Знаемо!“ — суворо говорывъ Евменъ: „Простыла, кажешъ; а за що-жъ ты Гонкому гроши платыла?“

Явдоха мовчала, а дидъ говорывъ дали: „Знаемо, знаемо, хто й за що купывъ Кулынци плахту, хто справывъ Оверкови и чоботы и шапку и ще тамъ де що. Се все мы знаемо и, колы вже на те пиде, такъ и доведемо... Що, Явдохо?“

Явдоха мовчала; тварь їй почала полотниты.

— „Розкынь ты, молодице, своєю головою, а вона у тебе не повстяна: яка тобі корысть зъ того, що Походенка выбють ризками? Ніякои; а на цилый вить соромъ“...

— „Заробывъ на те! Хиба мени не соромъ бувъ, якъ винъ мене середъ вулицы нивечывъ!“ — мовыла Явдоха, але вже несмиливо, тужливо, навить неначе трохы полохливо: „Ой диду, дидусю! Колы-бъ вы тямылы, що я зъ Походенковыхъ рукъ перетерпила! Маты Божа!... Вона мене выратувала, а колы-бъ не вона!... Що-жъ я йому зробыла? За мое жыто та мене-жъ и быто!... Я нікому нічого, а на мене вси! И вы, диду!“ — Явдоха почала голосыты и, голосачы, примовляла: „Я въ биди помогала, а мени ніхто! Ніхто не заступывся за мене; сама выпозывала. Ни-

хто не помигъ, а теперь, бачъ!... За розбышаку, за Походенка уси! Ще й до дивера неповинного догледилысь; и Кулынку... и Оверка! Матинко моя! Заступнице усердная"... — Явдоха заголосыла такъ, що у дидивъ ажъ въ ушахъ залящало.

— „Годи по дурному голосыты!“ — озвався дидъ Васылъ: „Голосиннямъ не поможышь, а парубка жалъ“.

— „А мене й ни? Боже! Боже! Отъ вже правду сказано: на похыле дерево вси козы скачуть... Ой, ой!“

— „Вгамуйся, Явдоха! Не голоса, а дило слухай! Ну, выбьютъ Походенка: поболыть йому, посвербыть и заживе. Такъ-же соромъ, на всихъ соромъ... Отъ що! А черезъ кого? Просты, Господы! Не треба, Явдохо, ризокъ. Чуешъ? — промовывъ зъ прытыскомъ дидъ Евмень.

— „Чую, дидусю; та не моя воля!“

— „Такъ не хочешъ?“

— „Царська воля, а не моя! И якъ-же такъ, дидусю? Колы сей разъ йому мынется такъ, такъ винъ и вдруге? Ни! Нехай буде такъ, якъ добри люды прысудылы!“

— Такъ не хочешъ?“ — спытавъ, пиддвизшысь зъ ослону, дидъ Евмень: „Слухай-же, що казатыму останнимъ разомъ! Слухай уважно та миркуй надъ моимъ словомъ; на витерь його не пускай. Нехай выбьютъ Походенка, а мы на другый день до земського, чи до кого тамъ треба буде, що ты пидлиткивъ зъ пути Божои зводыла, на кривоприсягу ихъ пидводыла. Тебе за се заразъ въ острогъ; тамъ мы тебе згноимо... Отсе тобі разъ!“

Явдоха ще бильшь взялася крейдою.

— „А ось тобі вдруге!“ — говорывъ дидъ Евмень, впершысь обиручъ на свій высокый ципокъ, а бороною

на руки: „сёгодні Походенка выбыють, а винъ чыркъ сирныкомъ пидъ твою стриху! Ты соби спышъ, рушышся въ перыни, а на твой хати верхъ палае, ажъ гуготыть! Закымъ люды позбигалыся... стеля на тебе бубухъ! Огнемъ тебе такъ и обсыпало и прыдавыло... Прокынешся тилькы на те, щобъ побачыты свою смерть пекельну. Отсе тоби два!“

Закымъ Евменъ говорывъ, Явдоху повагомъ переймавъ жахъ; вона все бильшъ полотнила; почала тремтиты, баньковати очи якосъ запалы, стали наче нерухоми; губы посынили. Колы дидъ Евменъ замовкъ, Жмурчыха, ледви чуты, промовыла:

— „Диду, не лякайте мене! Страшно мени! За сё його на Сыбиръ, въ каторгу!“

— „Кого його? Хто-жь бачывъ? Хто доведе, що то Походенкова робота? А може то змюка пидпалывъ? Темно, ничъ-маты все покрывъ“...

Явдоха мовчки побижно перехрестылася; руки її тряслися, нибы пропасныця ихъ была. Евменъ мовывъ дали:

— „А ось тоби й тры буде! Отамъ у тебе на пастовни е лыпы; е мижъ нмы и дупленасты; е таки, що зъ килькома дупламы, саме проты Волосожару. Въ дуплахъ чи бжолы, чи чмели наносылы смачного медку; ты його, молодыце, коштувала?“...

Явдоху наче хто бычемъ по жыжкамъ утявъ! вона не встояла и майже несвидомо сила на лижко. Губы її тремтили; знаты було, що вона хоче, та не зможе говорыты. Останни слова Евменови були про неи такою несповиданкою, такъ її прыголомшылы, прычавылы, немовъ довбнею въ тымъ її вдарыло!.. Уся тварь її була самый жахъ и нестями.

Дидъ Евменъ килька хвылынъ мовчавъ, стоявъ

нерухома та пыльно — препыльно дывывся на Явдоху, а вона вся тремтила.

— „Може-бъ воды напылася?“ — спытавъ винъ, не зводячы зъ неї очей.

— „Справди дайте; ковтну!“

— „Дай їи, Васылю!“

Явдоха обиручъ вхопыла шклянку зъ водою, пиднесла їи до рота; але шклянка цокотила объ зубы и не давала Явдоси добре напытыся воды.

— „Отъ бачъ, молодыце! Що неправда діє! Ще й не було нічого, а якъ тебе бє!“ — озвався дидъ: „А щожъ буде, подумай тилькы соби, колы тебе обгорне головешкамы и полумямъ; колы твое тило шкварчатиме, а все добро твое пиде прахомъ, а медокъ твій выдере зъ дупла Походенко“...

— „Ой, дидусю, годи вамъ! Не страхайте мене безгаланной; не жахайте мене сыротыны, а то я зъ жаху Богови душу виддамъ... Нехай, нехай буде по вашому!“

— „Благословы Боже! И насъ заспокоишъ и сама заспокоишся и все добро твое буде пры тоби, и Господь тоби помножить його сторицею!“

За килька хвылынъ краплястый питъ холодный покрывъ Явдохыне чоло. Вона мовчки втырала його и знаты було, що вона щось миркує. Дидъ Евменъ мабуть спостеригъ їи думку и, щобъ перебыты їи, мовивъ:

— „Такъ отакъ, дочко! Нехай усе воно и та клята хлоста въ воду кане... А щобъ ты тямыла, що мы Походенкови не потураемо, такъ нехай винъ прылюдно попросить у тебе прощення!“

Явдоха пидвела голову и глянула веселійшъ. Перегодомъ вона мовила:

— „Та щобъ пры тому булы и Оверко и Кулынка и Орлюкъ... Я сидитиму, якъ и тоди сидила, пидъ вербою, била своєї брамы, а винъ щобъ до самої землі мині вклонився“.

— „Ни, не такъ; сѣго мало буде! А нехай отъ якъ буде! Въ неділю, щобъ винъ прыйшовъ до церкви та спершу у Бога видмолывъ свій грихъ; а колы людѣ и пипъ выйдуть зъ церкви, такъ нехай винъ пры всихъ насъ перепросить тебе и передъ людми и передъ попомъ повиньтѣся и дасть слово зъ старійшыми людми поводитѣся липше, ніжъ доси“...

— „А вже-жъ такъ!“ — додавъ Василь: „Таки його треба трохи приборкаты; вдача у його недобра и въ святому писаніи сказано: „Почты лице старче“...

Явдоха все щось думала и нарешти мовила:

— „Добре! Нехай по вашому... Винъ перепросить, а я тоди и пидпышу мирову!“ — а сама собі подумала: „Колы-бъ мени тилькы черезъ ничъ, щобъ медокъ переховаты, та до Гонкого зъиздыты. Тоди я иншої вамъ заспиваю“...

Але дидъ Евменъ, спостерегаючи її гадкы, мовивъ:

— „Ни, такъ не можна! Одкладъ не йде въ ладъ... Треба, щобъ ты сѣгодня пидписала“...

— „Якъ-же я, дидусю, пидпышу, колы я не письменна“...

— „А якъ-же ты пидпысувала вирчий листъ Гонкому?“

— „Не я; за мене пидписали“...

— „И теперъ такъ. Я отъ якъ примиркувавъ: кажы наймытчати, нехай воно заразъ запряже конячку, та зъ Богомъ и поїдемо у волость; а Василь привезе туды Походенка. Тамъ мы васъ и помыriamo; отъ якъ!“

Явдоха бачыла, що Евменъ приставъ зъ короткы-

мы гужамы; одначе вона спробувала ще разъ крутнуты и мовыла:

— „Нехай, дидусю, на завтра... Сёгодня я така стревожна, збентежена, що й лыця на мени нема; соромно мижъ люды показатыся!“

— „Байдуже! Доки доидемо, витромъ тебе обвие, заспокоишся, и все буде гараздъ! Кажы, нехай лаштуе! А ты, Васылю, иды свое дило справляй! Тутъ недовго; до обиду й вернемось“...

Нарешти Явдоха вытягла останній свій запасъ и мовыла:

— „А якъ-же, диду, буде зъ моимы выдатками? Хто мени ихъ верне? Нехай вже я ризкы йому подарую, а грошамъ моимъ не пропадаты!“

— „Слухай, Явдохо! Ты мене не воловодъ! Або сюды або туды, а не круты! Я знаю, що ты замышлянка; та й у мене голова не гвиздкомъ въ тимья быта... Я тямлю, куды ты кермуешь; та мене не проведешь! Годи крутыты: або заразъ поидемо, або не хай!... Чуешь? Кажы останне слово: чи йидешь, чи ни?“

— „У мене велики выдаткы булы“...

— „На тимъ свити чортяка тоби ихъ верне гарачымъ вуглямъ! Отъ що!“—промовывъ сердыто дидъ и такъ торохнувъ зъ серця кулакомъ объ стиль, що ажъ самоваръ затанцювавъ на столи...

— „Добре, добре, дидусю! Не сердьтесь! Заразъ поидемо!“—сказала перелякана Явдоха и велила Оверкови запрягаты коняку.

1897.

У Києви.

Хвора душа.

(Спомынки бабы Орышки Прядчыхы).

добре и лыхе — все видъ Бога. Дае Богъ людямъ щастя; нихтожъ, якъ не Винъ Святый — посилае на людей и нещастя. Тымъ-то: де таланъ доля, тамъ и безталанна; безъ сѣго вже, мабутъ, не можна. Колы-бъ людямъ все тилько щастыло, та таланыло, що-бъ тоди й на свити було! Може-бъ и добре було; а може-бъ и ни; не вгадаты. А вже-жъ видъ старыхъ людей не дурно та прыказка йде, що не коштававши гиркого, не розсмакуешъ и солодкого...

Отъ и мени на вику всѣго траплялося. Не скажу, що я нещасныця. Довелось и щастячка зазнаты, и нещастя мене не минуло. За чоловікомъ за своимъ зазнала щастя, та не кымъ-же якъ не чоловікомъ и покаравъ мене Богъ; а за який мій грихъ — того не скажу: такъ отъ и въ сыру землю пиду, невидаючи, чымъ я прегришыла, чымъ я святыхъ Его прогнивила?... Тай що зъ того: чи знаты, чи не знаты? — рукъ не пидложышъ, минулого не вернешъ; воли Божой не переможешъ... Якый жеребокъ выпавъ на твою долю, зъ такимъ и калатай мовчкы, не нарикаючи...

Я й не нарикаю; я тилькы до слова кажу; а нарикаты—крый маты Божа!... Нехай мени уста на вики занимають, замкнуться, колы у мене й на думци е

нарикаты. И грихъ и соромъ нарикаты. Якъ гляну я навкругы думкою, то й бачу, яка то сыла-сылюща людей, що бидують куды гиришъ за мене! У мене що? Эъ мого бидовання тилькы душу сумъ та скорботы хмарою крыють; а кисткы не стогнуть! ни холоду, ни голоду, ни болисти тяжкій я у себе въ хати захыстку не давала; а въ инчого!... и Господы!... инче и голе, и босе, и холодне, и утроба ёго зъ голоду, немовъ та оплинь у важкому вози скыглыть... Эге!... и нихто на такихъ не зглянеться!...

У мене-що! не яка тамъ и кара мени випала!... Може ще то й не кара, а тилькы такъ воно... важко-тяжко може черезъ те, що серце мое дурне; занадто чутке, та перенятливе. Ну, а розумъ у мене якый?... звистно жиноцькый, темный, неспроможный зазырнуть на саме дно чужой души, та й роздывытыся тамъ, якъ воно и до чого... Що зъ того, що винъ зазыравъ слиуючы?... Темно!... а свитла Бигъ ма!... Отъ и переходышь черезъ свои нетры помацкы и помылышы и заблудышь, — и соби и людямъ негараздъ вчынышь. А проте выны моеи нема й не було. Не я-жъ свое серце сплodyла; не я ёго до себе въ груди вложила, не я ёго чуткымъ такимъ зробыла; не можна мени зъ грудей ёго вынаты; не мени ёго переробыты. Маты зъ батькомъ таке серце мени надиылы... не мени ихъ судыты... Поможы вже имъ, Боже, на тимъ свити выправдытыся та вси мытарства перейты и ни на одному не зачепытыся!

Такъ ото кажу вамъ про мого чоловіка, — земля ёму перомъ-пушыною! Винъ бувъ не то, щобъ яка людына неvirна, або лыха до мене, або до кого зъ добрыхъ людей, ни, ни!... Душа у ёго була тепла; дружина зъ ёго virна, не зрадлива, не то, щобъ тамъ

до чужыхъ жинокъ, або-що!... сѣго зъ роду-вику не було за нымъ. Кохавъ винъ мене вирно, щиро-сердно. Слова важкого я видъ ёго не чула, до людей винъ бувъ не двоякъ, не лыходій; въ хазяйствѣ — дбаха невсыпущый, кукибныхъ мозолыстый. — Усимъ-бы гарздъ, за все-бъ дякувати Богови, колыбъ тильки не така вдача у ёго була; а то чысто наче та, просты Господы, пидкова зъ пидъ коня — не зигнешъ иі! вже на чому винъ ставъ, не стягнешъ ты ёго, не повернешъ, хочъ ты ёму прыску гарячого повно за халявы насыпъ.

Такъ отсе-то й не по мени було, и шашелемъ воно точыть серце мое. Але було у ёго, у чоловіка мого, ще дви великихъ вады. Тямлю я, що нема чоловіка безъ вады, якъ нема живої деревини безъ коры; а проте вельмы вони мене за печинки брали и бупимъ — даннямъ тымъ — отрутою, незримо людямъ, труили мое щастя. Перша вада у мого чоловіка була та, що винъ вельмы любивъ чортивъ згадувати; и встаючи й лягаючи зъ чортомъ було не розмынеться; и за обидомъ, и за вечерею безъ чорта не обійдеться; по всякъ часъ черкає: на що вже й гирше: хлибъ святий почне було ризаты и тутъ чорта згадає: „яка, отсе, чортяка нижъ вытупыла“: або „чортивъ нижъ хлиба не бере“... Страхъ и згадаты, якъ мене вражає було отаке черканя! Ну, нащо ёму здалися оти чорты? яка ёму зъ нихъ корысть? Чи вже-жъ винъ не тямить, що за чорта добра не буде до вику.

Отакъ було миркую соби, тай ну ёго благаты: „Антонє! чоловіче мій любый! голубе мій сызоперый! покынь ты чортивъ! не займай ты ихъ; Богъ зъ ными!... Прызначено имъ видъ Бога по болотахъ въ купынахъ, та въ очеретахъ кублытыся; нехай-же вони

тамъ соби й живутъ и здыхають; не наводь ты ихъ въ хату; у насъ-же въ хати образы на покути, хрестъ святой на сволоци; а ты чортивъ сюды пхаешъ. Чи до ладу-жъ воно? Подумай, розкынь головою! вона-жъ у тебе не повстаня и не пвяшкомъ быта“...

Винъ отсе и схаменеться: тыхцемъ любенько по-гомонить соби въ уса, та буцимъ и послухається мене. Инчимъ разомъ цилый день не згадае дидька; а по вечери, абы взявся за люльку, такъ и не втер-пить, щобъ не черконуты,—колы не саквы зъ тютю-номъ чортъ сховавъ, такъ вже-жъ ниhto, якъ чортъ, чубукъ такъ засмоктавъ, що й протычка не бере. Або отсе було собака на кого гавкне—и тутъ безъ чорта не можна: „який тамъ чортъ ходыть“;—„на якого лысого дьявола вона бреше“.

Оттакъ нестатечну людину надилывъ мени Богъ за чоловика! Одначе-жъ тридцять и одно литечко я за нимъ прожила и добра нажила; а все такы до чер-кання до отого не призвычаилася. И що воно за знакъ? Що воно за прычына, що такъ ёму чорты мулылы? Неначе на самому кинчыку языка чортяка разъ-у-разъ у ёго такъ и сыдыть було: абы роззявивъ рота, винъ й вылетыть; одыня вылетыть, а другой заразы нато-мисць сяде...

И вже чого тилькы я не робыла, чого и проты тыхъ гаспыдивъ не чыныла! и языкъ ёму хрестыла, и свяченою вербою обводыла, и Маковіевською водою пиднебення обмывала, не помогло!... А молылася скилькы!... що свичокъ тыхъ попоставыла! И отецъ Лука молебни служывъ; и языкъ ёму мыровавъ и смырну спидъ плащаныци за зубы ёму клавъ! Овва!... ничого не брало! Былася я, побывалася, тай „годи“ сказала. Дала ёму волю: нехай черкае! И не начеркався

винъ до самой домовыны. А я було чую, та вже німую: не поможу, кажу собі на думци, такъ нехай мои скорботы сыдять у затышку, у мене въ души, щобъ люде ихъ не чулы, не бачылы...

А вже друга вада, такъ хто ёго знае, якъ про неї й розказаты, зъ чого ёго початы? И чудна вона, и смишна и вику вона ёму вкоротыла. Була вона, колы не видъ Бога, такъ прямо видъ самого того царя болотяного, що по ковбаняхъ полощеться, а на купыни на сонци гріється — бодай-бы ёму старому собаци!... тьфу!...

Щобъ зрозумілы вы ваду мого чоловіка и мое лыхо зъ нею, треба вамъ здалека початы и все мое жыття розповисты. Добре! нате вамъ, слухайте, колы е охота слухаты стару бабу.

Не яка тамъ и стара. На симнадцятій весни була я, якъ вийшла намъ воля.--Я зъ панськихъ, и чоловікъ мій панський бувъ: обидвое мы одного пана були,—Марченкови були, колы знаєте; а не знаєте, такъ може хочъ чулы. Пани наша доброї души людина була, а про пана не можна сёго сказаты. Пани до всякого прывитныця була; а панъ осоковатый, пьюцій, чаркы не проливавъ; усю свою худобу въ горилку вбивъ; не перевивъ тилькы того, що паніине було; бо вона такы на слови крипка була: якъ сказала: „мого добра на пропій не попушу, не дамъ!“ такъ и не дала.

Маты моя—покрыткою мене привела. Казавъ-бы хто—прегришыла! Ба! хиба тоди можна было не прегришыты?... Гришыла неволя людська, а не люде сами. Попустывъ Господь людей своихъ на поталу панамъ... ну и гришылы... Дивовала я у матери, ажъ докы въ двиръ не взяли мене. Таке те й дивовання було, що ничымъ ёго й нагадаты! и теперъ — дивлюся въ ёго,

наче въ ту воду каламутну; ничего не видно!... тьмяно тай годи.

Въ Пылыпивку, саме на Варвары—приходить до насъ вѣйтъ Иванецъ, — такой винъ лютый чоловікъ бувъ; люде ёго боялися, не любылы. Приходить и каже до матери:

— Заразъ веды дочку до двору.

— На що се?—пытае маты: а я—якъ почувла, такъ и обомлила! „Отсе-жъ, думаю соби, и моя черга прыйшла!... чи до двору йты, чи на гиллю високу, чи въ воду глыбоку, все одно!... пропала я“. . И такъ тремчу, такъ дрижу, ажъ шкура на мени ходыть.

— На прачку берутъ иѣ, себъ то мене,—промовывъ Иванецъ,—заразъ идить...

Маты въ слёзы, я за нею! якъ заголосылы, такъ повна хата суму и голосиння стала! А вѣйтъ сыдыть на лави та:

— Швыдче, швыдче кинчайте свое голосиння та ходимъ!

— Яка зъ мене прачка!—озвалася я—не хочу я, не пиду!...

— Дурна ты, дивко—перебывъ мене вѣйтъ—тебе не пытаются, чи хочешъ, чи не хочешъ, а сказано: йды, ну и слухайся.

— Знаю я,—каже маты—яку имъ прачку треба... паныча ждуть.

— Цыть, бабо!—гукнувъ вѣйтъ,—а не то заципыть... Не наше дило... звистно—твоя дытына; а про те—на все панська воля... Одягайтесь! ходимъ... Звистно для матери дило дотклыве; а все-жъ не можна не слухатыся. Ходимъ; тамъ вже побачымо, може пани зглянетъся; тилькы не треба передъ паномъ змагатыся: сами знаете, якый винъ дроковыстый.

Прыйшли мы. Покликалы насъ въ свитлицю. Выйшла до насъ пани зъ паномъ.

Панъ заразъ до матери:

— Дочку твою — беремо прачкою; се тобі полегкість... на панщину ты не ходытымешъ; робы сама на себе. Чуешъ?

Маты ёму въ ноги; до колинъ ёму прыпадае, цилуе ихъ, та плачучы благае:

— Паночку, батечку! на все вапа воля, а я не согласна! не берить моеи дони... вы-жъ сами, поздоровъ васъ Боже, добре знаете, вона у мене одна-едына... видаете, и чья вона...

Панъ на те ни слова, вщипнувъ мене за щоку и пишовъ соби геть. А пани пидійшла до мене и каже:

— Ничого не бійся!.. тобі добре буде...

— „Я, панійку, не вмію праты“...

— „Навчышся“...

— „Әге! навчышся, мовлявъ, чухать струпа“.

— „Крепыся, доню!“ — промовыла маты, втерла рукавомъ очи и пишла; а я стою соби биля синешныхъ дверей, пидперла одвирокъ и сама не тямлю, що мени робыты. Стою, у слидъ матери дывлюся, та слёзы ковтаю... Колы-жъ хтось мене за рукавъ смыкъ! я наче зо сну прокынулася, очыма блымнула, бачу: клюшныця стоять.

— „Чого стоишъ наче вкопана?“ — се такъ вона до мене — „йды до роботы, не стій: не въ гайкы граты тебе привелы“.

Зитхнула я, жалоци свои сховала на саме дно въ серци и пишла до роботы... На кутю саме прыхавъ панычъ: такый винъ и молодой, та гыдкый бувъ: безвусый, недолужный, все — „кахы, кахы!“ гонкый, цыбатый, та тонкый, наче коноплына... жовтый, буцимъ

соняхивъ цвѣтъ; та ще й недорика; зовсімъ не до
стямку балакавъ. Було якъ на яке слово напрутыться,
такъ ажъ почервоніє, докы ёго вымовить, а тоди вже
якъ сыпне, неначе горохомъ объ стину; не розберешъ,
що винъ и каже.

Прийшло воно — те паненя; горныцю про ёго за-
здалегидь прибралы, прычепурылы!.. Ключныця зага-
дала мени постилъ ёму слаты и все що треба тамъ пры-
бираты...

На Риздво пустылы мене до матери; я ий все роз-
повила, а вона сплакнула и каже:

— „Буде, доню, лыхо“ — и почала доумыты мене —
якъ и що. А я, не знаю, звидкиль вже набралася тїєи
бадёросты та й заспокоюю ии.

— „Не журись, моя матинко! усе буде гараздъ!
пыла душа зъ ковша, напьеться й зъ дїйныци“... — На
прыказы я шпарка була... „Кажуть, мамо, люде, за
того намъ воля прийде; тоди я ёму дулю пидъ самый
нисть“...

— „Колы то та воля свята буде?“ — зитхнула маты.

— „Не до вику, мамо, нечыстый та ёго диты
пануватымуть на свити“.

На другой день нового року зновъ я до двору;
справляю свою роботу. До работы я вабка була; гори-
ла вона у мене въ рукахъ.

На Хрестытеля, саме такъ якъ вже спаты лягаты —
загадує мени ключныця вихтюваты пидлогу въ паны-
чевій свитлыци.

— Я ий кажу, вранци сёгодня выпаровала.

— „Не твое дило! роботы, що тоби кажуть“. Треба
слухатыся. Шарую. Мени й не вдогадъ, що ключны-
ця — зводныцею була. Ажъ ось невдовзи — двери
рыпъ!... панычъ били мене... та до мене... я видъ ёго,

а винь до мене... я до дверей; двери на замку. Я стала бия грубки, тремчу и сама себе не тямлю... винь зновъ до мене, а я вихтемъ ёму по твари!... Винь якъ дренувъ мене по щелепахъ, такъ я кровью и вмылася!... та якъ заголошу несамовыто!... Винь тоди прожогомъ двери одимкнувъ и зныкъ!... Ключиця до мене: „Цыть! цыть“... Де тамъ тобі цыть!! и сама я рада-бъ не скыглыты, такъ колы-жъ не сыла моя спынытыся...

Позбигалыся паны и вся челядь... взяли мене пидъ плечи и видвелы въ пекарню. Що вже дали було, не пам'ятаю... Прийшла до пам'яты—дывлюся—ажъ я дома, лежу на полу, бия мене няня сыдыть, та кулакомъ слёзы втырае...

По троху стала я очунюваты. Въ понедилокъ на масныци пидвелася, та за тыждень — давъ Богъ и на ноги стала... До двору мени не загадують йты. Про волю люде вже голосно говорятъ, що колы не сёгодня, такъ завтра прыйде вона.

Такъ воно й сталося.

Спершу прылынула до насъ веснянымъ жайворонкомъ звистка, що въ субботу на другому тыждни велыкого посту прыйде воля. И Велькодня не такъ люде ждуть, якъ мы ждали тией святой субботы. Ще не свить — не зоря, а вже увесь берегъ такъ и загравъ народомъ! Нихто на панщину не пишовъ; усяке и свою роботу кынуло; и печи нихто не ростоплявъ, — уси рынули на берегъ волю стриваты.

Въ село до насъ треба ихаты черезъ ричку. Зима того року страхъ яка велыка була: морозамы-то воно здоровымы не брало; а снигу наверхало вривень зъ загатамы. Весна прыспышлы; на Евдокии вже й крыга пишла. — Воды нагнало таку сылу-сыленну, що всю греб-

лю поняла вода и мистъ на ричци знесло, на човнахъ переправлялися черезъ ричку.

Такъ ото въ ту святу суботу, скоро заднило, и я зъ матирью на берегъ, — подывытыся, якъ ту волю вез-
тымуть.

Приходимо, — народу тискъ; усе село такъ и вы-
ваыло. На води билия берега ажъ чотыри човны, на
кожному по два гребця.

Люде — наче воды въ роты понабиралы; мовчать...
Ажъ ось — чуемо — дзинь, дзинь, дзинь!...

— Воля, воля, воля! — такъ и покотылося и по
берези, и по ричци, и за ричкою.

— Рушай човнамы, рушай!!

— Не треба! не рушай! — гукнувъ соцький: се ще
не воля, не вона; се такъ хтось...

— Ты почимъ знаешъ, що не вона? а якъ вона,
такъ прогаемо зайву годину!.. Рушай, зъ човнамы ру-
шай!! — гукають люды.

— Цыть, не рушай, я по дзвоньку знаю, що се
не вона. Се становый дзвонить; а волю привезе самъ
енораль. — Слушайте... чуєте, якъ дзвоникъ голосить?..
эге! я добре вмію вгадувати. Енораль почтою прыби-
жить... почтовый дзвоникъ наче промовляе: „звертай!
звертай!“ — а у станового дзвоникъ — отакъ якъ и отсей
гукае: „давай! давай!“

Одначе люде не послухалыся: човны рушылы...
Небавомъ бачимо: на двоохъ возахъ приыхало ажъ чет-
веро панивъ. Соцький прыдывляється, а дали й каже:

— То становый, а то справникъ; а хто ще зъ
нымы, не вгадаю... Мабуть такы... тее... справди во-
на... воля.

— Воля, воля! воля! — зновъ залунало.

— Прыплылы човны до берега; уси чоловикоы наче

одынь — шапки мыттю зъ головъ, та въ гору. Та зновъ:
„воля, воля, воля!“

Тутъ заразъ до церкви, вдарылы въ дзвона. Зроду-вику не було въ церкви у насъ стилькы народу, якъ тоди! и церква повна, и на цвинтари повно; ще й на улыци стари бабы та малеча. Писля службы вычиталы волю... люды радіють, ажъ плачуть...

Зъ церкви велилы усимъ йты на паньскый двиръ. Тутъ ще разъ вычиталы волю и сказалы, щобъ хрестяны ще два годы слухалыся панивъ; щобъ два годы ще робылы на панивъ, такъ якъ и робылы! тилькы нашому братови жиноцтву полегкосты заразъ зробылы, заразъ вызволылы зъ панщыны. — На таланъ мени мы зъ матирью не булы зъ дворовыхъ; насъ и „въ души“ не запысувалы, черезъ те й земли на насъ не далы; сказалы, якъ заводылы оти грамоти: „вашихъ душъ въ ревизіи нема, тому й земля въ грамоты не пропысана“. Маты заходылася була змагатися, каже посередныкови: „не души идять, а роты; у кого е ротъ, тому й земли треба“; такъ хиба насъ слухалы!.. Не дали тай годи! — „Нема у васъ ревизьскои души и квытъ“...

— Чи вона ревизьска, чи не ревизьска — змагалася маты — а годуваты ии треба... Зъ чого-жъ мы харчоваты мемо свой души? воны-жъ таки, якъ и въ усихъ людей.

— Таки та не таки; у васъ не ревизьски, ваши души жиноцкы, кульгави.

Отъ до сѣго тилькы й договорылася.

А проте все-жъ такы я бильшъ до двору не ходыла, на прачку не ставала; паныча того спекалася; вихоть отой тилькы довго мени мулывъ; все я боялася, все думала: чи не буде мени чого лыхого?.. Дяка на-

шому Создателеви, нічого не було, такъ и пресохло!.. а що вже попобоялася, такъ цуръ ёму!

Въ суботу ото стали мы вольными, святковали свою волю и въ неділю, та и въ понеділокъ ніхто и за холодну воду не взявся. Ще-бъ пакъ! малый то бувъ у насъ великдень!!

У понеділокъ, такъ сказати, якъ въ обидню годину, вийшла я зъ хаты, присила собі проты сонечка на присьби, лускаю соняхы та думаю: куды ёго питы мени? де дівчата зъ нашого кутка? Думаю собі, ажъ чую голосъ десь; я зъ двору на вулицю: бачу по дорози рушає юрба людей. Я до неї. Дивлюся!... Святъ! святъ! святъ! що воно таке?... вйть Иванецъ и соцький Наумъ — передують; а за ними парубокъ въ мишку; увесь у мишку по саму шыю; ни рукъ, ни нигъ ёго не видко; не видко, якъ винъ и переступає... и не йде винъ и не стоить, иты ёму по людськи не можна, ногамъ въ мишку тисно; суне винъ, наче манія та...

Про мишокъ той я чула видъ людей, а на власни очи не траплялося бачыты, якъ у ёго закидають. — Панъ нашъ — куды тоби який загадливый бувъ на всяки кары! ото-жъ винъ и мишокъ той загадавъ: колы хто прошпетыся було якимъ бунтомъ, — винъ и звелыгъ ёго въ мишокъ завязаты та й загадає ёму въ мишку по улыци ходыты... Люта душа була у нашого пана, нелюдська.

— „Хто отсе такий въ мишку и за що?“ — пытаю я у дівчатъ. Сама не тямлю, чому мени цікаво стало знаты.

— Се-жъ, кажуть, Антинъ, панський кучерь: якъ загулявъ зъ самої суботы, такъ и доси ёго въ дворі не було; кони панськи третій день стоять безъ догляду,

ажъ ржуть, що не поени й не годовани... Учора нікому було панивъ и до церкви повезты.

— Такъ отсе така воля! — подумала я собі и якось нехотя кынула очыма на того кучера... Кынула, а очі моі такъ и прыпылы до ёго твари... Глянувъ и винъ на мене своїмы велькымы очыма... сыні воны, наче блакить на небі... зустрѣлися наші очі!... Господы, що воно сталося зо мною? не одирву своїхъ очей видъ Антоновыхъ! отакъ и провела я ёго до двору... а тутъ спынылася; панычъ та вихоть упавъ на думку; я мерщій до господы...

Сила на лави! якось ніяково мені; не то сумно, не то й журливо и на серці якось чудно, скорботно, сказаты-бъ; такъ ни-жъ! ніби тамъ проминъ весняный гріє и веселить...

— Сидаймо, доню, обидаты — каже маты.

Силы... Вмочыла я губы, тай годі; не йде мені на душу борщъ нашъ; не тому, що винъ низчымный, а тому, що Антонови очі такъ и лыщять у мене въ очахъ...

Другого дня — тягне мене щось на вулицю тай тягне, та такъ тягне, що не спроможна я не питы. Пишла — сама не знаю чого! стала пидъ вербою, не тямлю чого стою!... Прямо — навоженые якесь на мене наче хто наславъ; наче я несамовита... Постояла, пишла до двору, спынылася біля брамы, дывлюся на стайню и думаю; „чи выпустылы кучера зъ мипка? отъ колы-бъ ёго побачыты“... Замисць того бачу — вайло — оте, ключныця, суне зъ повною вязкою ключивъ та брязкає имы, наче коноваль той... „Пуръ тобі, хмаро!“ подумала, я та бигцемъ назадъ видъ брамы. — По-жъ бы вы собі думалы? вона такы мабуть поми-тыла мене тай наврочыла; бо зъ того самисенького дня

такъ мене и нудыть, такъ мене и вабыть иты до двору, чи не побачу кучера. Цилый тыждень що дня ныкала, та все вызырала. Марне! хочъ бы тоби одынъ разочокъ побачыты... За тыждень чую, люды гомонять: прииде посередныкъ, кучера зъ паномъ судытыме... Кучеръ бы то, скоро выпустилы зъ мишка, заразъ рушывъ до миста позываты пана за той мишокъ.

Справди небавомъ посередныкъ прихавъ, и людей, и пана и кучера кыкавъ, судывъ ихъ и прысудывъ, що панъ не по людськи зробывъ, завязавшы живу людыну въ лантухъ, та ще й веливъ на глумъ водыты ёго по селу. Отъ за те и прысудывъ посередныкъ: буты Антону вильнымъ и заразъ вызволивъ ёго зпидъ пана...

До самого Велькодня не трапылося мени нигде побачыты Антона; прочула тилькы що ставъ винъ до жыда — до шынкаря за кучера. А на Велькдень — сыдымо мы зъ дивчатамы на вулицы. Сыдымо, веснянокъ та гаивокъ спиваемо. Ажъ ось и парубкы йдуть. Прыйшли, биля насъ поставалы. Якъ глянула я, такъ и затремтила!... мижъ ными Антинъ и такъ винъ мене своїмы баньковатымы очыма дїймае, серце мени лоскоче... гляне винъ, наче заговорыть; а заговорыть, — наче заграе... Отъ зъ того часу... Э, що вже про те балакаты!... звистно дило дивоче... сами, здорови, тямыте — колы дивка зъ парубкомъ прыйдуться одынъ одному и по серцю и по мысли... Нема въ Бога ничего лишшого надъ кохання.

Заразъ писля Петра мы й побралися. На жныва Антинъ одійшовъ одъ жыда. Пишлы мы въ Рудивку, тамъ у мищанына стали за снипъ жаты. Тоди давалы ще жаты — разъ за третій, вдруге за четвертый снипъ; не такъ, якъ теперъ стало, нехай Богъ мылуе — за

шестий та за сёмый! Теперъ, спины не розгынаючы, та ще колы на доброму та густому жыти, то й то за день бильшъ десяти снопивъ не заробышъ, та ще й на своихъ харчахъ. А тоди було; харчи хазяйськи, залюбки було вѣ двоухъ зъ Антономъ шить полукипкивъ поставимо. Отъ у насъ безъ восьмы снопивъ копа заробитку за день; та ще якои жени! Жень у насъ така була, що на пару воливъ бильшъ якъ пивторы копы не положишъ, не повезуть... Жыто урожайне того году Богъ давъ; и навмолоть-липшого й не треба: по висимъ мирокъ зъ копы... Заробылы стилькы, що до нового — про хлибъ и думаты забулы. Добряче воно велося намъ. У матери була тельця. Саме вѣ Спасивку вона отелылася: гарного бычка привела и сама вдалася така молочлива, що молока того, хочъ купайся: разъ-у-разъ и молоко, и масло, и сыръ, и сколотыны; сами илы вѣ досыть и людямъ надиялы, и такъ продавалы; за зиму й до Велькодня десять карбованцивъ коривка та, спасыбигъ ий, дала намъ. Тоди у насъ гусары стоялы на сели, офыцерни було чи мало; такъ вона брала у насъ молоко и масло.

Обжавшысь, Антинъ зновъ до жыда. Звистно липше-бъ у жыда не служыты, такъ колы-жъ и своего дила нема, а згорнувшы руки сыдиты — и грихъ и соромъ.

Добренько такъ у насъ все йде.

Зъ нового году ставъ новый шынкаръ у насъ. Старый Лейба померъ. Отъ на нового панъ и напосився: не держы кучеромъ Антона, тай, не держы! Жыдъ ёму и те и се; а винъ и слухаты не хоче; прытьмомъ одно зарядывъ: „не держы, прожены, а не проженешъ ты ёго, такъ я тебе прожену.

Жыдъ ёму каже: „договоръ“, а винъ ёму на те; „договоръ бувъ зъ Лейбою; нехай винъ встане тай го-

ворыть“. Чи чулы вы таке? Що-бъ зъ мертвыхъ вставъ!.. Мусивъ жьдъ послухатыся. Антона мого се такъ за печинкы взяло, що винъ не исть, не пье, ходыть наче несамовытый; зубамы скрегоче, та панивъ лае... Я ёго втыхомырюю, а винъ и слухаты не хоче; все черкае, та черкае! Скильки вже винъ чортивъ панамъ назывывъ, такъ моя губа того й не вымовыть! не то копанкамы, а цылымы болотамы винъ чортивъ на панивъ вергавъ!.. Черкавъ, черкавъ, нарэшти якъ стукне кулакомъ объ стилъ, якъ ревоне, немовъ въ маточыну;

— Стривай-же ты, чортова пидошво! я свого клыну, недожавшы, не кыну!

И замовкъ! зъ того часу вже про панивъ ни слова, ни пары зъ вустъ; тай про чортивъ якось меньше згадуе.

Добре. Колы-жь ото чи на масныци, чи на всеидному тыждни, — забула вже: давне дило, а пам'ять у мене зрешетила, — знаю тилькы, добре знаю, що не въ писть; бо мы въ той день вечерамы вареныкы зъ сыромъ. День бувъ буденный и скоромный. Приходыть Наумъ, соцький; загадуе: завтра усимъ иты въ церкву до службы.

— Що воно за прытча така? — пытае у ёго маты, — що тамъ таке въ церкви буде, щобъ усимъ иты?... Та яка тамъ и служба въ будень?

— Тамъ вже почуете яка... безпреминно щобъ уси прыходылы; молебство за царя буде. Завтра, значыть, роковыны воли; наше свято.

Вертаємося ото другого дня зъ церкви. Антинь мій мынае свій двиръ.

— Куды ты, Антоне? — пытаю.

— Треба.

— А обидаты?

— Я до обиду вернуса.

Пишовъ. Мени й не вдогадъ, куды винъ; хочъ бы хто й заризавъ мене, такъ бы зроду—вику не вгадала. Невзадовзи вернувся винъ; такой веселый, всемихається, тварь ёму ажъ сяе, наче роса на сонци.

— Отъ, каже, оскому збывъ, такъ такъ, що збывъ; на вси заставки выправъ!

— Що? кого?—дивуюся я.

— Никого бильшъ, якъ не ёго.

— Та кого се?

— Отого лысого чорта, пана...

— Нашого?

— Який винъ нашъ!... у насъ теперь, опричь Бога, нема пана... Ну, тай выправъ-же!...

— Та за що-жъ? та якъ-же ты посмивъ?

— Я не сміявся. А за що, пытаешъ? За те, що чому винъ въ церкви не бувъ?... за царя не хотивъ молитися? забувъ, який сёгодня день!... Теперь памътоватыме... Ну, тай выправъ-же!

— Буде-жъ тобі теперь!... наробывъ ты лыха! Пропалы мы!... —та якъ згадала я отой клятый мишокъ, такъ уся и затремтила; трушуся, наче мене пропасныця бье. Отъ, думаю, лыхо! теперь може и про мій вихоть згадають...

— Не бійся,—заспокоюе мене Антинъ,—ничого не буде; я ёго не прылюдно, а самъ на самъ; никто того не чувъ и не бачывъ, нікому ёму й пыснути; проковтне мовчки тай годи:

— Ты-жъ ёму що?... не вже ты ёго побывъ...

— Ни, ни! быть не бывъ! нехай ёго вихоръ побье объ суху дорогу. Я тилькы выправъ ёго... Прыхожу, ажъ винъ въ свой кацавейци сыдыть на кганку та

люльку смокче .. Я любенько шапку зъ головы, нызенько ёму вклонывся.— Винъ на мене вовкомъ дыше; а я ёму такъ прыязненько:

— Добрый день, пане! зъ святомъ будьте здорови!..

— Яке тамъ у тебе свято? — бовкнувъ виинъ, а я ёму:

— Не въ мене самого, а въ усихъ добрыхъ людей сёгодня вельке свято; отъ мы й до церкви ходылы; за царя помолылыся,—продовжы Боже ёму вику довгого! А вы, пане, певне забулы про наше свято? Не дыво!... свято сёгодня у людей, а у панивъ, — „урвыхвистъ“; людямъ сёгодня день радощивъ, а про панивъ „утрыслёзы“... Такъ отсе я й прыйшовъ вамъ нагадаты.

— Ты здуривъ!—гукнувъ винъ,—геть!

А я наче вкопаний стою, тай почавъ ёго праты: вычитавъ ёму и мишокъ и все, що знавъ; зганьбывъ ёго, та тоди зновъ поклонывся и пишовъ... Доки винъ схаменувся гукаты на людей, я вже геть за брамою бувъ... Гукай, думаю собі!... хочъ ковбыка свого ввирвы, ничого теперь вже не вдіешъ...

Я мовчки похытала головою, ничого ёму не сказала, тилькы подумала: „колы-бъ зъ сёго дыму та не кынуло на насъ полумьямъ“. — Такъ воно на мое й вийшло: чи я въ таку лыху годину подумала, чи то вже видъ Бога такє судылося, чи видъ кого лыхого,— не скажу; а тилькы зъ того самого разу и почалося мое лыхо, мои скорботы и не спекалася я ихъ, доки Антинъ мій бувъ живой. Ставъ мій Антинъ зъ того разу такимъ злослывымъ та мстывымъ до панивъ, що я зроду - вику й не сподивалася. Нехай-бы вже винъ надъ своимъ паномъ мстывся за мишокъ за отой, а то-жъ ни! що панъ, що полупанокъ, хочъ зовсимъ ёму

не знаёмый, абы, —кажу, пань, то й ворогъ его... Ворогуе Антинъ на ёго и мстыться, та такъ чудно, що прямо я ничего й не тямлю. Цилый рикъ отсе винъ ничего, людына—якъ людына, ни до кого зъ панивъ важкымъ словомъ не обизветься; абы-жъ прийшовъ отої день святой воли, такъ винъ и зкгедзкається, наче ёго дрикъ укусывъ.—Де-бъ винъ не бувъ, що-бъ винъ не робывъ, усе покыне, а пиде та вылае пана... Казалы-бъ вы: „свого пана“, такъ—кажу-жъ вамъ: ни!... Чудна, занадто чудна людына въ сѣму рази бувъ небижчыкъ, нехай вже царствуе. И не яка, якъ не отся ёго вада и зъ свита ёго звела—и мени лыха и клопоту завдала...

Зъ Марченкамы, такъ все ёму якось таланыло, не попадався; безъ людей було вылае; то пань, хочъ якъ на ёго лютуе, а ничего не вдіе: бытись рука не пидіймалася, —страхъ бравъ; думка така, що й Антинъ не безъ рукъ... Та старый Марченко не довго й живъ; то пывъ, а писля воли такъ закурывъ, що за тры роки зъ перепоею и дуба давъ. Ставъ сынъ ёго: и зъ сымъ ничего,—вылае и прысохне. Вперше винъ вылаявъ ёго, зъ церкви йдучы. Се було вже на пятый рикъ писля воли. Марченки наши тоди вже оголили: сталы зъ ныхъ таки паны, що на двоохъ одни штаны, тай ти безъ кгудзыкывъ... До церкви вже не бигалы четвернею, а на власній пари, якъ и вси хрещени... Такъ ото йдемо зъ молебства, —молебство те святой воли заведено у насъ що року правыты, въ той день, колы царъ зъ пидъ панивъ насъ вызволивъ... Эге, такъ идемо. По-переду за всихъ звистно панычыкъ, той самый, що я колысь вихтемъ помырвала... Антинъ до ёго: шапку знявъ, вклонився, та тыхцемъ, на пивъ голосу, щобъ ниhto зъ людей не чувъ, и ну ёго штаповаты! „ахъ,

вы, каже, паны-голоштанькы“ и всяково такъ... Панычъ, звистно, на те не сподивався; зумывся, роззявивъ рота, слухае... На лыхо ёму ще закуватый бувъ; закымъ спромигся слово промовыты, Антинъ вже въ господи!.. Сыдыть, наче й не винъ! люльку смокче та весело всьмихається...

Пидъ вечеръ староста йде повзъ нашу хату, вы-кликавъ Антона и пытае:

— Що ты, йдучы зъ церкви, казавъ панычеви?

— Ничого не казавъ; прохавъ, чи не зарадывъ-бы винъ мене гришмы на видробитокъ... У мене подушне ще неплачене... Винъ каже: „подумаю“, а я кажу: „подумайте, а я навидаюся“, на тому и край.

— Чи не брешешъ ты, Антоне?—каже староста—гляды! колы що, моя рада: пиды липше, повынысь, перепросы паныча; а то якъ напыше до посередныка...

— Нехай пыше; ёго воля...

Не напысавъ...

А на другый рикъ Антинъ зновъ за свое. Йдемо мы, винъ и я зъ матирью на молебство. Певне, що въ Антона ничого лыхого на думци не було; ишовъ винъ зъ доброю душею; такъ же тилькы що выйшлы мы зъ свого провулка на велику улыцю, сусиль мы на паныча!... Антинъ на ёго, винъ на Антона—наче ти вышкваркы на сковороди... Панычъ тилькы сычыть, а слова не вымовыть; а мій ёго шпетыть, та шпетыть!.. отакъ до самого цвынтаря... Панычъ на сей разъ вже не проковтнувъ, а до судьи, до мирового. Судьею у насъ тоди бувъ панъ доступливый и такой то, казала люды, дотепа, що другого такого на цилу нашу губернію не було.

И насъ зъ матирью до судьи! Судья пытае, чи чулы мы, якъ Антинъ лаявъ паныча? „Ты, каже, судья

до мене, хочъ и жона ёму, черезъ що я тобі и прысягы не дамъ, а говоры правду“.

— Я съ сёму ни въ чому неivistна—кажу я—ничого не бачыла и не чула... Слобонить мене...

И маты такъ само: „ivistна!“ и бильшъ ничего. А бильше судьи тому и ни въ кого спытаты... Антинъ-же стоить соби перёдъ судомъ такый святой та Божый, наче немовлятко те... Глянула я на ёго и не жалковала, що трохы зъ пляху праведного перёдъ судьёю звернула!.. Винъ-же мени дружина... Та я за свого чоловика виддала-бъ половыну свого вика, сама-бъ себе на поталу пустыла, не то що!.. Та я раднійша-бъ небо до ёго прыхылыты... Сказано: куды голка, туды й нитка; куды чоловикъ, туды й жинка...

Судья, значить, ничего Антонови... а панычъ тилькы языка прыкусывъ... ніяково ёму...

Тай мени ніяково стало: все-жъ такы хочъ и на потребу своеи дружины, а збрехала, а вдруге и те не добре, що люды визьмуть насъ на зубы!.. прытыснуть сюды и вихоть, и мишокъ, и жыда, и старого пана... У нашому сели, ничего гриха таиты, люды языкати; люблять пиднебення чухать.

Зновъ-же и те мени на думку впало; чи нема тутъ якои лыхои прытчи? що воно за знакъ такый, що—абы прыйшовъ день святой воли, такъ Антинъ и сварыться и лається зъ паномъ? Та колы-бъ було за що, а то якъ я тобі, Господы!—не до ладу воно... Добре, що доси наче на води слидъ зныкавъ... а що якъ бы люде сторонни те чулы? Судья каже: „острогу не мынувъ-бы“!.. Онъ воно що! Зъ чого-жъ воно все отсе?.. миркую соби, голову ламаю; а не тямлю, якъ дійты до краю; тай де той край?

Стала мене журба часомъ за сердце ссаты: мало хибя зъ мене того лыха, що одъ чортивъ ёго не видверну, а винъ ще й до пана шевською смолою лыпне. Не гараздъ воно щось, а що саме, де той вузлыкъ, и не вгадаю... Що-жъ ёго въ Бога діяты? чи въ людей рады пытаты, чи своею головою хысту доходыты, щобъ одвадыты Антона видъ тїей лайкы? А одвадыты, хочъ ты що, а треба; бо душа моя чуе, що безъ якоисъ лыхои прыгоды не обїдеться. — Не дай Боже чого — шкоды зазнаемо тяжкои; бо саме тилькы, що почало у насъ хазяйствечко зросту набиратыся: уже у насъ и конячка завелася, вже й пара третякивъ-бычкивъ; зъ нымы Антинъ вже й въ супрягу стае зъ кумомъ Прохоромъ... Земельку вже наймаемо; свїй хлибець маемо; въ литку обое на рилли, а прыйде зима, винъ фурмануе... Усе гараздъ и двое диточокъ коло насъ, наче пташенята ти, весело щебечуть. Отъ тилькы, кажу вамъ, всёго мого й лыха, що оти чорты та лайка зъ паномъ. Журба зъ нигъ мене валыть.

Въ осени панычъ нашъ звалывся зъ нигъ. „Кахы та кахы“, та на самого Михайла такъ закахыкався, що мокротыння якъ сперло ёму духъ, такъ винъ и простягся...

У мене, просты мене Маты Божа! на души полегшало: не то, щобъ я ёму смерты бажала, а гадала соби, що теперъ вже ни зъ кымъ буде Антонови лаятыся; а мени того тилькы й треба. Розвяднялося у мене на души.

Прыйшовъ день святой воли: своимъ звычайемъ люде молебство видправылы. Я вже до церкви, просты Боже, не ходыла; не можна було, маты не здужала, дитокъ ни на кого було покынуты, а до церкви ихъ браты побоялася; бо въ той день незвычайно холодно

було: морозъ, снігъ, фуга, наче въ пылышівку... Такъ Антинъ самъ ходивъ. Вже якъ винъ ще до церкви йшовъ, такъ я помичала собі, що у ёго десь щемить... такий винъ невеселый, суворый и до дитей непрывитный: то було. Парасочки винъ зъ рукъ не спускає, а то й словомъ не обизвався до неї... А вже якъ зъ церкви вернувся, такъ и на людину непохожий! не чоловікъ, а хмара винъ, густа ажъ темна... Уся тварь ёму сумомъ-нудьгою взялася... Мене усю такъ у печаль и кинуло! злякалася вельмы; думаю: занедужавъ винъ. Я до ёго и те и се, голублю его, дити коло ёго вьються, наче метелыки коло квитки. А винъ мовчкы сыдыть, сопе, люльку смокче та чортивъ згадує... Охъ! якъ же у мене на серци важко стало!... Пораюся собі коло печи, а видъ ёго очей не одирву; горшкы бижать, а я ихъ не бачу.

Силы обидаты. Винъ чи лызнувъ, чи не лызнувъ...

— Антоне! чого ты такий сёгодні?—пытаю.

— Якый?

— Не суразный... Тоби не добре? Не здужаешъ? де въ тебе болыть? прылигъ-бы на печи!...

— Нигде въ мене не болыть... Тяжко...

— Чого-жъ тоби тяжко?... скажы, мій голубе? подилы свое лыхо зо мною; воно й полегшає...

— Ни вже! не зъ тобою мени дилытыся; не ты мени поможешъ...

— Та що-жъ таке у тебе? скажы! не тайся одъ мене... скажы!

Бачу: винъ трошкы помякшавъ; я тоди до ёго ласочкою; то зъ того боку, то зъ другого, — у вичи до ёго зазырну; цмокну въ одно око: цмокну въ друге; а въ самой—чую шпары въ серце позаходылы; та такы достаралася до своего...

— Того мени тяжко — признався винъ — що ни пана, ни паныча нашого нема — нікого мени вылаять... а не вылаять не можна; не вылаю, такъ занедужаю...

— Святъ, святъ! Антоне! перехрестися...

— Не поможе.

— Гарненько помолыся Пречыстій; се тебе лукавый такъ спокушае, сердце тобі ссе.

Отакъ ражу ёго, а сама собі думаю: „справди шкода, що панычъ умеръ... Нехай-бы винъ ёго лайнувъ; панычеви-бъ зъ того не завадыло-бъ, а винъ-бы отакъ не мучився... Се ёму такъ пороблено, наслано на ёго, хто-жъ бы се такый?...

Глянула на Антона: Боженьку мій любый! який-же винъ змучений!.. Жаль такъ и закипивъ у мене на серци! прымила-бъ я що робыла...

— Чоловиче, мій мылый! вдарь лыхомъ объ землю! Ничого-жъ не вдієшь; нема панивъ; зъ гроба воны не встануть...

— Нема пана — каже винъ — хочъ-бы полупанка...

— Де-жъ ёго взяти?

Посыдивъ винъ ще трошки; за шапку та зъ хаты.

— Добре, думаю собі, нехай провитрыться. Се-жъ винъ не куды, якъ не товаръ попораты; закимъ попорае — витромъ сумъ ёго й розвіється.

Довгенько ёго не було; вже присмеркомъ прыйшовъ въ хату; и не пизнаты ёго: такый веселый, регочеться, дитокъ обіймае, цилує.

— Знайшовъ такы свого, — каже до мене, — одвивъ душу... Пораюся ото пидъ повиткою, чую: щось иде; зыркъ — панокъ якийсь и биля шынку ставъ. Я швидче туды. Ажъ то Рудивський Нычволоденко; змерзъ винъ,

такъ зайшовъ погритися до шинку; отъ я на ёго вы-
ливъ усе, що було на серци...

Зумылася я:—за що ты,—пытаюся я,—на ёго на-
пався? винъ-же намъ ничего и панокъ зъ ёго добрый!

— А проте — каже винъ — все-жъ такы панокъ
винъ, ниhto бильшъ... Я не выненъ тому, що винъ
мени пидъ руку пидвернувся... Мени вь сей день треба
було когось зъ панивъ вылаяты; не вылаявъ, такъ-бы
занедужавъ; може-бъ и вмеръ... Отъ-що, щобъ ты
знала!...

— Не тямлю,—кажу я,—за що и про що...

— А вихоть—тямышъ? а мишокъ тямышъ? а жыда
не забула?.. У! —Та такъ на мене глянувъ, що мене
ажъ страхъ взявъ...

— Такъ то-жъ,—кажу,—хиба Нычволоденко? то-жъ
наши Марченки!

— Уси воны однимъ мыромъ мыровани...

Отъ ты й говоры зъ нымъ,—думаю соби, та щобъ
не гнивыты вже ёго и кажу:

— Якый вже зъ Нычволоденка панъ! тилькы шо
штаны поверхъ халявъ...

— Одначе-жъ комолый вилъ и кгулею бье... та
годи про-се!.. Аминь!

— Аминь чи не аминь, а Нычволоденко тоби сёго
не подаруе—подумала я соби, одначе промовчала, Ан-
тонови сёго не вымовыла, що-бъ вже не дратоваты ёго.
И добре зробыла, що не говорыла, бо воно на мое й
вышло; а колы-бъ була сказала, винъ бы тоди на мене
выну звернувъ, сказавъ-бы: „твій языкъ наврочывъ“.

Нычволоденко не подаровавъ свого, подавъ позовъ
до судьи; а судья взявъ тай зчыстывъ зъ Антона 25
карбованцивъ кары. Ничымъ було у насъ заплатыты,
такъ коривку мою пограбувалы и продалы... Що я зъ

того лыха—журбы зазнала, такъ и не сказаты! Що я поповбывалася, що я поплакала! Чи тожъ не коривка була! первачка, ридна, пытома, сама я їи выпоила, сама на рукахъ выносила!... що мого догляду на неї пишло!.. а на удій яка вона була! Цеберъ молока давала! Вже-жъ и я за нею не два цебры слизъ вылыла; стало-бъ тыхъ слизъ и Нычволоденка втопыты; хоча правду сказаты и винъ не выненъ, и не на ёго ти гроши пишлы... А все-жъ коривки тієї, моеї лысенької голубкы, и теперъ мени жаль... Вона така була добра!.. у хату сама приходила!.. Прыйде було, та такъ любесенько: ме! я заразъ лустку хлиба, посолою, тай дамъ їй... А вона—хлиба кусне и въ руку мене лызне, поцилуе... вдячлива душа була. Почну було доити, вона стоить, наче вкопана, не поворухнеться, тилькы такъ на мене позирає, якъ не заговорить; буцимъ хоче спытаты: чи досыть молока? А чыстючка яка зъ неї була: зроду було на мокрому не ляже, тилькы на сухій соломци... Пійла було якъ пье, такъ не бовтає ёго, не колотыть мордою на дни; а такъ любенько тыхцемъ смочє ёго зверху; напьеться, заразъ до яселъ та губенята свої объ зъиды и обитре; наче людына. И нихто їи тому не вчывъ... Сказать-бы, у матери переняла, такъ маты їи того не вмила, тай зъ себе маты їи, хочъ и добра була на молоко, а неохайна коло себе, наче та жыдивка стара: разъ-у-разъ задрыпана и хвистъ у гною.—Чыстючка—моя „Лысочка“ була. Та ще й масты їи Богъ надилывъ такой, що на вси села не було такой другої: така ясно полова, ажъ жовта; проты сонця було наче золото те вылыскується! Шерстынка въ шерстынку; одна до одной наче такъ и прылыпла: наче хто усю їи поливою обливъ!... а хвистъ—чорный, обіймыстый, наче коса въ дивкы. Рижкы у неї наче выточени, а

на лоби лысынка билесенька, та не просто лысынка, а наче зиронька та кинци розпустила на висимъ сторинъ!.. Такъ отаку то мою коривку пограбували и продали!.. Се-жъ воны шматокъ души зъ мене выняли. Не пишла вона на корысть и тому, хто її купувъ: слёзы мои выпадкомъ ёму выпали... Купувъ її Рудивський пысарь — Васыленко. Вона, нещасныця, занудылася безъ мене та небавомъ и здохла... Такъ ёму, тому Васыленкови, й треба: николи не купиуй ни краденого, ни грабованого... Я наче знала, що вона у ёго здохне: якъ взяли її на налыгачъ — у мене серце такъ кровью и облылося... а якъ вывели зъ двору, я вдарылася въ груди, та якъ заголошу... За саму царыну провела її та все оплакувала. Вертаючыся—зло мене взяло на Антона: „се-жъ все не черезъ кого, якъ не черезъ ёго,—думаю собі; прымила зубамы-бъ въ тварь ёму выпылася... Люта я тоди на ёго була; думала: прыйду до господы, такъ ёго коромесломъ и опережу! и гриха не побоюся! зъивъ винъ мою „Лыску“... Прыйшла; сыдыть винъ пидъ хатою на прысьби; глянула на ёго, а у ёго слёзы зъ очей цивкою...

— Се ты за „Лыскою“?—пытаю...

Винъ головою кывнувъ; я тоди — ну ёго до серденька прыгортаты; де те й зло подилося!... Прыгортаю, и сама плачу та Нычволоденка клянущу...

До самого вечера мы плакали на прысьби. Про „Лыску“ вже зъ того часу ни винъ мени, ни я ёму ни слова, хоча моя „Лысонька“ николи у мене зъ памъяти не выходыла и до вику до суду не выйде!... не можна її забути... Отже хочъ якъ я вбывалася за „Лыскою“ за своєю, а думала собі: „Богъ давъ, Богъ и взявъ! нехай!.. нехай „Лычына“ душа спокутуе Антонови грихы. Теперъ винъ самъ бачыть, що воно не пере-

дывкы зъ панамы мирятысь чубамы. Эге! зрозуміє свою ваду, тай схаменеться и заречеться.

Такъ я думала, та не вгадала! не така була Божа воля. Не докажу вамъ, якимъ ото робомъ усе добро Марченкивъ перейшло до новыхъ панивъ до Петрунякивъ. Вони не тутешни родомъ, десъ тамъ зза Десны, казали люде; а де та въ Бога Десна, я вже й не скажу. Такъ ото прыхалы вони до насъ на село. На весни прыхалы. Панъ и пани: дитей не було у нихъ; вона безплідницею и вмерла. Людына зъ неї, якъ людына; трохи прышелепувата та вельмы довговяза, а то все ничого, такъ якъ и въ усихъ добрыхъ людей. А чоловікъ у неї—такъ ни!.. зъ себе винъ моторный, хринъ ёго не взявъ, та вдача собача. Кырпу проты людей такъ дравъ, що й кочергою ии не достанешъ.

Чуємо: помижъ людей гутирка йде, що новий панъ хоче въ нашому сели якыйсь новий ладъ заводити, щобъ, бачте, все по новому. Усе-бъ то те, що доси було, зникчемнило, старе вельмы стало. „Що-жъ то винъ нове выгадає?“ — думаютъ люде. Помичаю я, що люде наши захожуються взяти ёго на глузы; бо вже дидъ Киндратъ не дурно-жъ процидывъ разъ скризъ зубы що „у нового пана що дня сучка пьяна“... Якъ ий не буты пьяною — додавъ мій Антинъ—колы у ёго и свини пиво пьютъ...

— То бачъ,—мовивъ Киндратъ—свини не насъкы, а якисъ нови... У ёго усе „нове“; старе, каже, зникчемнило... Дывысь!.. Зникчемнило! Сонце старійше за все на свити, а чи зникчемнило воно?.. Новый панъ справди въ свыноти кохався, заходывся розводити новыхъ свыней, таки вони наче голі та довговязи таки булы. Не пишы ёму въ руку, повыздыхалы до ноги,

Ну, отъ и прыйшовъ новый день святой воли. Я була певна въ собі, що въ Антона лайка чысто зъ голы вылетила. Йдемо зъ молебства. Антинъ повернувъ до свого провулка, а староста до ёго:

— А ты, Прядко, куды? забувъ хйба, що треба на громаду? Ходимъ лышень?...

— А що мени въ громади?

— Якъ що? рада буде про пастуха, та про горбдъ коло цвынтаря и пипъ буде и панъ буде...

— Ходимъ — каже Антинъ и зъ голосу ёго чуты, що винъ наче чогось зрадивъ. А мене такъ и кольнуло въ сердце. — Ни, — кажу собі на думци, — не пущу я ёго самого; пиду зъ нымъ; щобъ нечыстый зновъ не нацьковавъ ёго на пана.

Винъ змагався, щобъ я не йшла, а я такы не послухалася, пишла и вже й на ступинь видъ ёго не виджоу, стережу, наче просо видъ тыхъ злодйвъ не-приторенныхъ, видъ горобцывъ.

Панъ ото и знявъ ричъ про те, що не слидъ въ литку свыней по селу пускаты безъ догляду, а треба череду свыначу завести, пастуха до ихъ приставыты, а пидъ выпастъ панъ своей земли дастъ. Громада на те ничого, наче й пристае; бо думка у пана такы не ледача була. Дидъ Киндрать тоди й пытається: „А хто-жъ у насъ за свынопаса стане?“

Антинъ мй и выхопывся на те:

— Вже-жъ — каже — нхто, якъ не той, у кого свыней бильше, нхто такъ, якъ винъ не тямыть свыначой вдачи, — значыть винъ и поводытыметься зъ нмы уміючы, по свыначому...

— Чи до речи-жъ воно буде? — озався хтось. — У кого на сели свыней найбильше?

— У пана — видповивъ староста.

— Такъ себѣ-то выходить на те—озвався Антинъ—
що панови ставаты за свынопаса...

Я ёго за рукавъ сипъ: „схаменысь Антоне!“ а
винъ мене локтемъ пидъ бикъ та на мене: „цѣть, не
твое дило!“

Я кынула на ёго очыма и злякалася; такой винъ
суворый, такой охмареный та страшный, що я ажъ за-
тремтила и замовкла, та мовчки молюся: „союзомъ лю-
бовы та згоды звяжы, Хрысте“...

Панъ того не стерпивъ, щось зашкварчавъ, а Ан-
тинъ близше до ёго, взявся въ боки и каже:

— Вы, пане, такъ заторохтили, наче колесо по
груди, буцимъ вы злякалыся чого... Вы говорить зъ
повагомъ, не бійтесь, не вважайте на те, що я бон-
дарь, а говорить зо мною, якъ зъ простымъ чолови-
комъ...

Люде зареготалы, а панъ такъ и прыснувъ... Ну,
зъ того й пишло у ныхъ!.. и посыпавъ Антинъ, наче
зъ рукава борошно, шкулкымы словами...

За те-жъ и ёму, моему Прядци—нехай вже винъ
царствуе!—добре насыпалы: на цилый тыждень судья
звеливъ въ хурдыкгу ёго закынуты...

Сорому було намъ на циле село.

Тоди я зареклася и сама собі заприсягнула: якъ
дидедемо дня святой воли, не пуццу Антона зъ двору;
хочъ винъ нехай мене бье-катуе, а не пуццу; просто
на плечи ёму сяду, округъ шыи обивьюся, а не пуццу.
Дидедалы. Винъ мой думкы и спостеригъ... Ще й на
свить не займалося, якъ я прокынулася: зыркь!—нема
Антона въ хати. Я швыдче ноги въ чоботы, кожу-
шанку на хребетъ, та за двери. Ныкъ я пидъ повитку;
—нема ёго; ныкъ у хливець—нема; я въ сучоткы, въ

клуню, въ комору—нема. Де-жъ винъ дився?.. Бижу до двору, до шынку, до церкви, нигде й духу ёго нема! Людей розпытувала—чи не бачывъ хто?.. ниhto не бачывъ.

Сыжу я соби, сумую; вже й до печи руки не беруться; дижу треба-бъ мисыты, а я сыжу... Вже люде зъ церкви йдуть, а я сыжу; все думаю: де дився Антинъ? и такъ мени въ голови и на серци недобре, ажъ въ очахъ тмяно... Скотынка реве не поена, не годована; а я зъ лавы не пидведуся. . Ажъ двери—рыпъ! Антинъ въ хату...

— Де ты бувъ?

— Тамъ нема, де бувъ.

— Кажы, де?

— На хутори у Мыщенка. — Се такый панокъ бувъ; хуторцемъ соби иа одшыби живъ.

— Чого тебе туды носыло?

— Звистно, чого...

— Кажы чого?—признавайся!

— Наче не знаешь... вылааты треба було...

— И вылаавъ?

— Выправъ...

— Лышенько-жъ мое важке, горенько мое тяжке! — заголосыла я—мало тоби „Лыскы!“ мало хурдыкы! . теперь тебе! прямо въ москали!..

— Старый, не годжуся. . — Ще й жартуе.

— Въ острожи згынешъ...

— Хочъ-бы й пидъ острогомъ; а не можна, не можна мени инакже!.. Але не турбуйся! Мыщенко панокъ добрячий, до позвивъ не охочый; та я ёго безъ людей, самъ на самъ...

— Що-жъ винъ тоби? не бувъ?

— Нехай-бы попробувавъ!.. ни!.. тилькы й ска-
завъ; „Чи ты здуривъ, чоловиче? Чи маты тебе дур-
немъ на свить породыла?“

Дійсне Мыщенко не позовавъ, спасыбигъ ёму...

Мынувъ ще рикъ.

Всю ничъ передъ святою волею — я вже й очей
не заплющувала; все стерегла, щобъ у ночи Антинъ
не зныкъ зъ хаты. Лежу та зпидъ рядна сочу ёго;
бачу: винъ вставъ, тихесенько озувся, одягся, пидпе-
резався, вже шапку бере зъ килочка; я тоди зпидъ
рядна, въ чому була, прожогомъ до дверей; розпья-
лася: „стій, кажу, хочъ, убий мене, а не пущу зъ
хаты“... Винъ до мене: „Геть! не жартуй“...

— „Не до жартивъ!... куды ты злаштовався?“

— „Пусты“...

— „Не пущу“...

— „Пхну!“...

— „Пхай, а не пущу, за ноги вчеплюся“...

— „Пусты, а то бытыму!“...

— „Хочъ убий, а не пущу. Знаю, куды ты! До
панивъ!“

— „Пусты!“—якъ закрычыть винъ, такъ наче зъ
шкуры вылазитъ. Я трохы злякалася була, похолола,
але — Маты Божа зглянулася на мене, пиддала мени
духу, заразъ я отямылася и кажу:

— „Хочъ ты крычы, хочъ верещы, а не пущу“—
ну ёго вмовляты, образумлюваты. А винъ и соби трохы
схаменулся, вже не крычыть, а просыться. Та такъ
жалистно, такъ жалистно просыться:

— „Жинко моя! ягидко моя люба! пусты мене,
не мучъ мене! не доводъ мою душу до гриха... Пу-
сты!... Зроду-вику ни въ кого не просывся, мовчавъ,

терпивъ; а теперъ не вытерплю; прошуся у тебе: пусты, пусты мене!“

Бачу я: трудно ёму, ажъ слёзы на очахъ выступылы, тай мени не легко; треба мени на своєму встояты и кажу:

— „Не пушу“...

— „Не пустышь?“

— „Не пушу“...

— „Такъ клычъ же попа, нехай сповидае и прычащае мене, бо я чую, що помру... Нудно мени; трудно мени на серци... щось пидступыло, давить, духъ спырае. Ой, ой! пусты! — Та зъ симы словамы, якъ заплаче, заголосыть!... И жалисто мени и сумно и страшно мени стало... Диты зо сну позскакували и соби голосять... Що-жъ мени робыты, що мени чыныты? Чи панивъ мылуваты, чи свою дружину мордуваты? Сыдыть винъ на лави, плаче, а я чую, що слёзы ёго въ серце до мене капають и тамъ прыскомъ печуть... Хоть-бы винъ схопывся, думаю соби, та одипхнувъ мене видъ дверей; я-бъ вже й не пручалася; лучше-бъ винъ вдарывъ мене; мени-бъ не такъ тяжко було; не сыла-бъ моя була ёго спыныты... такъ ни-жъ! сыдыть винъ, наче прыборканий, не лютуе, та плачучы просыться, жалю мени задае... Перемигъ мене жалъ; я двери навстижъ!

— „Иды!“

Закурывъ винъ, тилькы пидошвы манячать, а я тоди соби въ слёзы...

Пощастыло намъ того разу. Панивъ не було на сели; воны ще вчора поихалы до миста; такъ Антинъ выдравъ тамъ у ихъ у господи якогось недопанка, та на ёму й погостривъ свого языка. Обійшлося ни на чому.

А я стала соби на думци: зъ чого отсе у ёго, у

Антоня мого, земля ёму перомъ, отакый попускъ Божый? Цилисенький годъ винъ чоловікъ такый, що дай Боже и всимъ людямъ, хочъ въ ухо ёго бгай. — Абы жъ прыйшовъ день святой воли — винъ и займеться проты панивъ. Зъ чого воно?... Радылася я зъ попомъ „Се у ёго перехидъ,“ — каже батюшка, — надъ нымъ треба-бъ „ордію“ вычитаты; але я не вмію того. Се треба у Выноградный манастырь, десь ажъ за Кывомъ; тамъ ченци вычитують“...

Я й примирковала собі, що на все воля Божа и проты неї чоловікъ ничего не вдіє. Нехай-же воно йде, якъ Богъ дає...

Такъ воно и йшло до самої Антонової смерты; здається цилыхъ двадцять рокивъ. Не малый то часъ! Багацько, пребагацько всего за сей часъ переминылося: що тоди тилькы сходило, теперъ вже выросло; що тоди починало зростаты, теперъ вже зистарило; а що тоди починало старитися, за двадцять рокивъ струхло, спорохнило... И надъ нами трохи Господь зглянувся, пославъ на насъ свою руку благу. Антинь, правда, не позбувся своєї вдачі, не покинувъ своєї вады лыхой лаяты панивъ въ день святой воли; але Господь сокрушивъ панську гордыню. Паны и зъ нашого села и зъ сусиднихъ перенялися думкою, що не треба уважаты на Антонову лайку, бо винъ въ той день людина непрытаманна...

Якъ почалы ото паны не вважаты на Антона, якъ ославылы ёго несамовытымъ, такъ зъ того часу не геть я турбовалася, тилькы було опасуюся, щобъ не напався винъ на кого такого, що не тямить ёго вдачі, тай потягне ёго въ судъ... Спасыбигъ Богови, не траплялося такого, мабуť Маты Божа одвертала.

Такъ отъ, бачте, зъ якою чудною людиною мене

доля спарувала!... Э-эхъ! колы-бъ не ти дви вады у мого Антона, звиковала-бъ я зъ нымъ, не зазнавши ниже единой хмарной годины!... Такъ, — кажу-жъ вамъ, — нема щастя безъ нещастя... Не було-бъ ночи, не було-бъ и дня...

Чудна, чудна людина бувъ небижчыкъ! .. упокой Боже ёго душу зъ святымы и зъ преподобнымы! Чудно винъ и вмеръ.

Кажу вамъ: якъ ославылы ёго несамовытымъ, такъ зъ того часу прыгоды зъ ёго вады не траплялося, хоча винъ и не покинувъ свого призначення. Почне було свое вычитуваты, такъ, колы той, на кого винъ напустывся, огрызнетъся супроты ёго, винъ того не довго лае... Абы-жъ хто змовчуе, того вже винъ выпере до поту; доты пратыме, докы и въ самого сорочка хлющемъ визьметься.

Чудно такъ, кажу вамъ, померъ Антинъ.

Того году, якъ судылося ёму вмерты, заманулося ёму мирошныкуваты. „До хазяйства, каже, я вже старый, пидтоптався! нехай сынъ править; а я соби млынъ споружу, тай мирошныкуватыму.

— Тай добре-жъ—я ёму на те;—дай Боже часъ добрый, може мирошныкуючы и панивъ кынешъ лаяты...

— Ни, Орышко! сёго й не думай и не гадай про се; не кыну...

— Чому?

— Тому, що ты не тямышь...

— Чи вже?! До срибного волоса дожила, розуму й на стилечкы не нажила!

— А вже-жъ не нажила. Тоби здається, що я панивъ лаю?

— А тожъ кого, колы не ихъ?

— О бачъ и не тямашъ, голово!... То я неволю людську лаю... Щобъ ты знала — якъ прыйде день святои воли, такъ у мене й запыты на серци проты неволи людської. — Колы-бъ я и побачывъ, я-бъ и зубамы загрызъ; та не знаю, яка вона, чи така якъ ото холера, чи така якъ трясця?.. Не знаю! Тилькы всѣго й знаю, що такъ вона людей неволить, якъ паны колысь...

Такъ ото заходьлыся мы коло млына. Треба було заздалегидь дерево на клитку вывезты. Купывъ винъ у Маслаченка и на клитку и на валъ и на рамена. — Поишалы рубать. Рубае винъ соби деревину, березу чи що; цюкае та цюкае, а вона зразу якъ шугоне, та на ёго; винъ хотивъ видбигты та не встыгъ; ступнивъ зотры видбигъ, вона ёго й прычавыла и гиллямъ и цивкою; ноги такъ ёму и розплющыла...

Прывезлы ёго до дому, знеслы въ хату... Ледви винъ дыше... Поклыкала я попа... запрычастывъ винъ ёго... День — другый, третій, — не оживае чоловикъ, не вмирае; а на четвертый день попрохавъ истонькы... Зрадила я невымовно... Думаю: одужае... И дійсне бувъ-бы одужавъ, колы-бъ не настыгъ день святои воли... А тожъ саме за тыждень настыгъ.

Ледви стало свитаты, чую я: Антинъ мій, — упокой Царыця небесна ёго душу! — такъ тяжко-важко стогне, та до мене, такъ болисно:

— Жинко! чи знаешъ, який сѣгодня день?

— Святои воли, — кажу ёму, а соби думаю: „и теперъ не забувъ“.

— Поратуй-же мене, а то пропаду...

— Чымъ-же мени тебе ратуваты? Рада-бъ я небо до тебе привернуты; душу свою до тебе вложыты..

— Ни, не те!... не те!.. визьмить мене, вынести на саны, та везить до панивъ...

— Господь зъ тобою, Антоне! невидь чого заманулося тобі... якъ се можна!.. на двори така холодна, тобі зъ хаты не можна; въ хати пидъ кожухомъ дрижышъ!... Вгамуйся, голубе мій! перехрестись та читай: „ослабы, оставы“...

— Не поможе! ни що не поможе!... везить мене; чую, що смерть прыйшла по мене!.. онъ вона въ коцерахъ вже стоить; я иі бачу... Глянь! якъ зубы выскалыла... Бачышъ...

— Та заспокойся!.. невидь що тобі ввыжається...

— Ни, не ввыжається; я выразно бачу иі... Поратуйте-жъ мене, не дайте мени занести гриха на той свить...

— Попа, — пытаю, — поклыкаты? — и бачу, якось тварь ёму миньтсья, не та стае, зблidlла и опала...

— Не попа, а пана... нема пана, хочъ недопанка... ратуйте!...

Та зъ сымъ словомъ якъ зарыдае!.. А потимъ:

— Тывай! тывай! не пидходь ще!.. Я зарази, заразъ... везить мене швыдче до панивъ!... Жинко! прыдержъ иі, не пускай иі до мене...

Зумылася я, не тямлю—про кого винъ каже: прыдержаты? въ хати опричъ мене та сына никого... А винъ все свое:

— Не пускайте иі до мене, нехай пидожде, докы вернуся видъ панивъ...

— Кого не пускаты?—пытаю.

— Смерты, смерты! онъ вона наставляється йты по мою душу...

Отутъ вже и я стерялася... Не збагну,—що й початы; тай кажу сынови:

— Бигай швидче по кума Мусія, нехай иде, раду дае...

Закомъ прыйшовъ кумъ, Антинъ мій усе одно верзе: „везить мене; я заразъ; пидожды“...

Прийшовъ Мусій. — Антинъ вже не пизнавъ ёго: може черезъ те вклепався, що кумъ бувъ въ жупани; такъ винъ и взявъ ёго за пана.—Скынувъ на ёго очыма; таки воны зробылися, наче сонни, та тоди й почавъ: „Ой вы, паны—голоколинци! бодай вамъ и те и се, и пьєте и десяте!“ И чого вже винъ имъ не бажавъ! страхъ и згадаты... Бажавъ, бажавъ, тоди якъ заскрегоче зубамы, такъ ажъ икавка на ёго напала...

— Бижи, сыну! за попомъ—мовывъ кумъ. Антинъ блиснувъ очыма...

— О теперь, каже, йды!.. иде, иде!.. Охъ! ратуйте!...

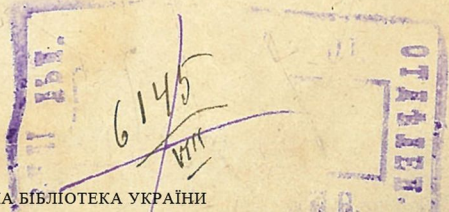
Та зъ сымъ словомъ и Богови духъ виддавъ... Чудна людына, чудна и смерть ии.

Упокой ёго со святымы!...

34299
1895 р.

3/11 1897

4p 50 + 1p

ОГЛАВЬ.

	Сторона
1. Дидь Евмень. (Спомынки бабы Уляны Красючки)	3—23
2. Непрымыренна. (Зъ запысокъ сиськой учителькы)	24—117
3. Баба Явдохъ.	118—185
4. Хвора душа. (Спомынки бабы Орышкы Прядчыхы)	186—223

Найважнійши друкарськи помылкы.

Сторона.	Рядокъ.	Надруковано.	Треба читати.
9	4 зверху.	сороци.	сорочи.
36	12 знизу.	путьянокъ.	пупьянокъ.
89	8 зверху.	ио.	по.
102	2 „	Здалася.	Вдалася.
104	9 „	ихъ.	имъ.
105	5 „	надавалъ.	надававъ.
111	16 „	на.	не.
139	12 „	ни.	не.
145	5 „	блынула.	блымнула.
158	18 „	байстрюкови.	байстрюкови
165	5 „	то.	та
183	6 „	иѣ.	ій.

Грушевский Михайло

Історія України - Руси

Titon I. 3p. 6Dr

M. Cusburni

